

ЗОРЕСЛАВ
(Межилабірці)

Карпатський березень

Недавно ще, о, ні, недавно
Ми співали про сонце і квіти,
Про червоне, пахуче вино,
Про спявіле, закохане літо.

Мов потоками хтось, ровіляв
Лунних співів икорди стодавонні,
Гомоніли розквітлі поля
В надвечір'я веселі, червоні.

Та манулось усе й ми пішли,
Розарощавшись криваво у бою.
Рани душу до дна пропекли
У невольні дні звіробою.

В легії

Золотими пісками завіяв,
Золотими пісками в пустині...
Заридали заплакані очі
Ясносині.

Похилили головки й віяли,
Тільки образ остав ще в альбомі,
Тільки образ... А він десь у далі
Невідомій.

Заридали, заплакані очі
І кривавилось серце кохане.
Похилили головки лилеї
Й тупігани.

Ще хоч раз покажи свої очі,
Хоч у сні покажися, в надії!...
Золотими пісками завіяв
У пустині...

ЕВГЕН МАЛАНЮК
(Варшава)

Символ

Твій щедрій простір, що рокує велич,
Сади і ниви, села й города
Широко зором обійма веселим
Слівого діда юний поводитир.

А тут не йти, лишень рубати крильми
Цей вітер, що ламає і пече.

І той бреде, до неба звівши більма
І на крихке смираючись плече...

А тут простори країни нестримно,
Вирізблюючи напрям, як стріла,
Щоб даль знялась ширококрилим гимном
Не чайки, не шуліки, лиш — орла.

9. 12. 41.

ГАЛЯ МАЗУРЕНКО
(Прага)

1917. рік

I
Трава віяла, жовта, осіння,
Куга, поторошена кінями.
Про що шепочеш туманним ранком
І ніби ховаєш милих?
Замисленим тактом шумить на світанку
В селі погорілим вітер.
Мовчать непривітно, ніби примари,
Зчорнілі хати понад полем.
Чи бігли татари?

Чи люди в неволі?

В тумані сліди коло хати
І піп божевільний хитає кадилом,
Шепоче: „Буди Твоя Воля!“
Хитає кадилом, шепоче несміло:
„І кинувся Київ на брата“.
Не піп по дорозі майнув коло хати,
Не лоза лопочуть невпивно, —
Здрігається ластя перлиням намистом,
Пожежа кадить по козачих обійстях,
Підвалена братом, дорожнім салдатом
На тихій широкій Україні.

II.

Дерева стогнуть в смертельній тривозі
І вітер виве й конав в лісі.
Над ставом давніко співають лози,
Наспівують лози осінню пісню.
Маячить шапка козака мовчки.
Чому повісив II, небораче,
Пострелину на кілочку?

А по дорозі проходить сотня,
Спинилася, хреститься тихо.
Так ось де їх сотник упав сьогодні.
Не подолав своє лихо.
Не ва дівчану та куля вража,
В леваді земляника глибока,
За честь козаку той хрест високий,
За славу, яка не поляже.

ЄВГЕН ПЛУЖНИК

(† 2. II. 1936)

* *
*

Гладкого Панчо (прошу вас, не Панча)
Кошана тінь, видима і вночі,
Він помилявся тяжко, дов в Ламанча,
Уявне за реальність беручи;

Ах, флейти голос над рікою —
Цей смій день і даль, і ти!
З тобою, світлою такою,
Як голос флейти над рікою,
Так легко навмання пливати!

Алеж довів, на жаль на власній шкурі,
Із безлічі можливих істин ту,
Що помилки — бодай в літературі —
Прекрасніші за всяку правоту!

Пускай же човна за водою
В роздолля синявого дня!
Це ж захват — бути молодю,
Це ж спокій — плисти за водою;
Це ж безум — жити навмання!

ЄВГЕН ЯВОРІВСЬКИЙ

(Київ)

Уривок з поеми „Змагання“

Коли зведено до краю
Пита спочинку мовок мій
І вогні очі протирає
Нервовий помлах м'ясох вій.

Читав... О, давня мудрість книжки,
Моя вірадо золота!
В які країни дивовижні
Я змалку ще не залітав?!

Тоді, мов яблуко достягле,
Зірветься думка і впаде —
(Аж серце в розпачі заскиглить!) —
Про пережите молоде...

Я на вітрильних каравелах
Обідав мало не весь світ!
І на шкапні десь по селах
За Сервантесом біг услід!

І від юнацьких хибних кроків
По цю хвилину каюття
Зринає шлях вузький, жорстокий,
Що вже немає вороття...

І звідти миттю в світ кавковий,
Побувши в Немо віч-на-віч,
До краю таїн загадкових,
Чудесних мандр, химерних стріч!

Згадок зринає скресла повідь,
Як прибутна пливе вода,
І я стаю на прикру сповідь,
І час мене висповідь.

Отак, не знаючи невгоди,
Я мов, червяк, точив книжки...
Аж тут далися Жовті Води,
І Січ далась мені в знай!

Було... Чого гріха таїть?
Були уявні кольори...
Я ні від кого зановіту
Не мав в дитячої пори...

Запав в душу юнакові
Слова пекучі: Рідний край!
Прощайте, привида кавкові!
Чужа романтико, прощай!

Нужденний батько... Скорбна мати...
(Святої образ у мені!)
Дитячі роки пелехаті
Вже спопеліли в давнині...

Вже від кавок — самі руїни...
Уже і чиганки не ті...
Про сиву древність України
Я по в книжок о самоті!...

І серце терине і хмеліє,
Моя упивається вином,
І почуття нові леліє,
І сповіда новий псалом!

І на душі — рожені мави,
Як висхід сонця зва гори!
Уже й рядки із „Гайдамаків“
Шумлять неначе прапори!

Та може трапилось невчасно
Читати все оте мені?
Бував ж часом — в небі яснім
доші ховаються рясні . . .

Отак колись одвівши очі
Від давніх читавок моїх,
Побачив я, як час регоче,
І був це злий, аухвальний сміх! . . .

Сміялась люто „громадянка“,
Сміялась дні в сліпучій грі,
Іржала НЕПу перша п'янка
І казикові номери! . . .

Сміялась світова повія,
Зубів роввераша гнильвану,
Сміялась „матушка Росія“,
Справлявши НЕПшську весну! . . .

* * *

Прощайте, друзі! Ось вам чарка —
Моя подруга бойова!
Колись вона між нами шпарко
Не рік кружляла, і не два!

Колись, уваявшись за руки,
Ми з нею тішались в шанку,
Щоб із смертельної розпуки
Хоч хвилю вярвати п'янку!

Щоб захопити в ній розраду
І розпачів гіркий намуд!
Ми йшли в життя немов на страту,
Домівку мавши за тюрму! . . .

Ми наближались до могили,
В житті не мавши опертя . . .
Ми з вами добре вкоротили
На віку чверть своє життя! . . .

Нехай же стануть хоч три чверті
Мені натоміць творчих крил!
Бо жити — ніби перед смертю! —
Віддавши праці лишок сил!

Ну, хто кого з нас переживе?
Хай відповідь мій шлях новий! . . .

— — — — —
Вже вітер шарфом навкруг шиї —
Товариш давній мандровий!

Я йду. Вже час. Немов у казку,
Відхожу я у інший світ!
Я вам себе лишая частку —
На денці чарка кілька літ! . . .

Я йду. Вже час. Прощайте, друзі,
Не хильте долі голови,
Зарядьте чимось вашій тузі! . . .
А то . . . ходіть зі мною й ви!

ОКСАНА ЛЯТУРИНСЬКА

(Прага)

* * *

На четвер Зеленій —
на Перунів день
рость покрала клени
і дубовий пені.

Густо і медяно
в зелені ліщини
велець моя сап'яном
обіплела тині.

Впився сонцем ясін.
Джмелік: двень-двелень!
Світ твій, Боже, красен
на Зеленій день.

* * *

Кликала із малечку
весну ще й русалочку
. . . „любонько, приходь,
личенько спогодь!

Щоб таке, як в сонечка,
мала неньки донечка
як вишневий цвіт
аж до пізніх літ“.
Кликала із малечку
весну ще й русалочку:
. . . любонько, приходь,
личенько спогодь!

* * *

Втікають дні погідні і дощливі,
мов білі й чорні нівці в гір,
кудись за обрії на зелені ниви,
кудись на вистелений двір.

Вже літніх днів, неначе хліба крихіт,
не виходжати ранком їм!
За тиждень прийде підзам мгластий, тихий,
Мов дим над огнищем моім.

М. АСКАНИЧ

(Прага)

* * *

Осінній дощ і мряка-молоко
Окутали і вежі і будови . . .
А десь обняті сонцем і піском
На конях бедуїни випадкові.

О, скільки вас, безжурних і палких,
Що під копита квітне без жаху
Своє життя — невикінчений сміх
І — кілька слів останніх до Аллаха.

Удар палкий, як і палке життя,
Що кудею в мету сувору лине —
І на коні у безвість проліта
Незбагнуте майбутнє Палестини.

І після смерти не відлетите
У землі, що обіцяні Кораном.
Ваш нетілесний образ розцніте
У ще невиданих фата-морганях,

Щоб поривать борців нових в бої,
Водити по безводних піскованнях
І неспокійні привади свої
Метать по горах і по долинах.

28. X. 1938.

Р. О. КЛИМКЕВИЧ

Гей на коні . . .

Гей на коні . . . гей на коні!
Хай не тужать на припоні!
Ось задзвонять стремена . . .
Хай у недогоннім гоні
Пробігає дальна!

Причвалюем до криниці,
Задзвенять копита з крвці,
Смажемо: — Вітай, дівча!
Пильно гляне смаглолиця,
Карий усміх у очах . . .

Перед нами . . . ген . . . долина . . .
В сонці мерехтить кална,
Сяють роси по лугах.
Перед вами Батьківщина
Безковечна, дорога . . .

А на сході сонце сяє,
Розгорнулася в розмаї
Вся країна степова;
Вгорі ж мерехтить безкрая
Українська синява.

* * *

В чужій країні, серед хуртовани та завій
Беру в сухі уста відживче українське слово
Та радіюся непомірно, що якрів моїй
Країні дана ця співуча, срібнодзвонна мова.

У ній жадібна пристрасть, сонце українських піль,
Розбурхані вітри степів та чистий пошум моря,
В ній тане щастя на вершинах, в ній тисне груди біль . . .
Немає в світі слів, що краще про це все говорять.

Як чужоюмний світ прядусить зимним каменем,
Вдихаю запах рідних слів — і груди знов вогріті
Та спрагло згадую цей соковитий чернозем,
Де розцвіли таким врожаєм ці стобарвні квіти.

В чужій землі, на роздоріжжі, під зав'ями негод,
Як припорошена душа потребує обнові,
Пригадую собі лише великий мій народ
І віднаходжу силу у моїй величній мові.

ІВАН ІРЛЯВСЬКИЙ

Материнні слова

Кавали нам: підете геть від дому,
розсієтесь, як маків на полях, —
та не вгасіть у серці молодому
жадобу, що манала в невідоме,
на вам незваний шлях.

Несіть, як скарб, її у днях тривожних
і знайте, хто в дитинстві вас любив
любовію, яку купити не можна,
вні знайти в просторі переможнім,
як хтось її збував.

Ось осінь бе у груди молодечі,
не перші її не останні журавлі
відлетіли, співаючи надвечір,
з там уже звиваються її хуртечі
в поранковій імлі.

Чомусь в цю мить, зворушливу і зміїну,
мені агадалися оті слова,
і, як ніколи досі, в тихій тіні
вдалось, що я у мами на колінах, —
та мати вже . . .

давно вже нежива.

НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА
(Мельник)

З „Ярославова Двору“

Красою-видиною, немов утвореною з весняних хмар, стали на Київських горах княжій палати. Приглядаються уроді своїй, відбитій у синяві Дніпра-Славути.

Нинішній князь, Ярослав, перетворив давній Володимирів «терем на горі» на «великий двір Ярославів». Коло Десятинної — «у Дивів» — церкви розбудував його.

Звикли уже кияни до мармурових «дивів»; «дивами», також, зве люд посполитий марморяних богинь, старо-грецьких, що привіз з Херсонесу. Володимир-князь та постановив на широкому майдані «Бабиному торжку». Від тих же таки «камяних бабів» — богинь старо-грецьких, має назву свою торговиця.

Не викликають уже зачудовання киян і мідяні квадриги, що прикрашають київський форум — площу «народньої ради».

Однаково звикає людське серце й до пишноти-багатства й до біди нужденної. І однаково — до обох байдужів.

Але нові, різблені, прикраси палат Ярославових, та мозаїка — «муся» з марморів, фіялового, рідкого, порфіру, слонової й кольорового скла — майже як самоцвіти дорогоцінного, вбирають очі не тільки київських «невігласів», що з шинку до шинку ходять, тямлючи одно лише з Володимирових навчань, що

— Русі веселіє єсть пити.

Інші бо слова князя мудрого як кризь сито дірчасте з пам'яті й розуму на вітер пустили.

Київському люду здається: райською радістю є жити в Ярославових палатах. Во віки у цих розкошах не збудився б, жури-туги не знав би. А отже — як вечір імлістий задумана, як підзмок, що скарб

золотого листя по вітру розвіяв, сумно сидить під віконцем донька Ярославова, молода Настя-князівна.

Немов не до шлюбу з угорським князем Андрієм стати готується, а у черниці ніби має йти — до Свято-Іриненського, нового монастиря, що Інгігерда-Ірина мати-княгиня щойно поставила.

Лине журливий погляд дівочих очей, шукаючи і не знаходячи собі розради. Лине ген, аж за «Перунів пагорок», що давно уже на ньому требище «капів»-богів поганських звалено.

Даремно тішить молоденьку князівну колишня хова ІІ, Борічева ¹⁾ бояриня, Орина. Про турнір — «збройну кольбу» — Ярославні нагадує. По-перше ²⁾ бо на Ярославовому дворі ця лицарська забава відбулася. Схотіли лицарі-чужеземці бойовою своєю зручністю майбутню володарку свою потішити.

Не слухає Настя-князівна хови-Орисі.

Зажурилося дівоче серденько. Майже дитина ще Настя. І ляхно дівчаткові. Чуж-чоловік її наречений Андрій-короленко. Вродливий — то правда. Але ж такий смуглявий з лиця, мов з мосянжу відлитий. Очі ж, як у циганина, вогнями-іскрами грають. Чорними зірницями-сполохами виблискують.

— Як з таким сам-на-сам залишитись? Ціле життя невідлучно одним путем йти? — І пурпуром пашиє личко дівоче. А серце журиться-плаче:

— Покину татка і неню, сестер-подруг... Може навіть і хову-Орисю?

А Київ рідний... Київ, де люд у багрянці та паволоці ходить, коней-мимоходів ³⁾ золоченою збруєю кульбачить, на сріблі-злоті під голос гуслів-свірелей ість...

Чи ж бо є в світі місто, що б стольному Києву дорівнялось?

— В ньому і раби у намистах та золотих гривнах-нашийниках ходять. ⁴⁾

І пече Настине серце туга-журба по родині. — Чи ж зійдеться знову з сестрами?

Одна бо — до Франції далекої віддалася, там на королівському престолі сіла.

Друга — на півночі володарить.

Третя — за вікінгом-героєм Бог-зна куди подалася. Так зникла, немов підводною царицею стала.

Настя ж до угорського краю, за Карпатські гори — далеко! — по-мандрує.

— Життя — не танок-хоровід... — зітхає хова-бояриня. — Не розсиплються лукою зеленою квіти-подружки, щоб знов вінком заплестись. А в ньому — рука руку тримає, голос голоса наганяє. І то вкупі стру-

¹⁾ Борічи — славний київський боярський рід Р. 954. це наймення вгадується між послами князя Ігоря до Царгорода. По найменню цього роду звалось й урочище „Борічів тік“ або „Борічів завіє“.

²⁾ Р. 1150. відбувся в Києві на „Ярославовому дворі“ перший на Русі-Україні турнір „в уграми“.

³⁾ Мимохід — кінь, вивчений виступати завжди вправ обома правими, та обома лівими ногами. На такому коні дуже зручно і спокійно їхати (що знаю в досвіді).

⁴⁾ Так запевняє автор в XII. століття.

мочком біжать, то одинокою хвилькою котрийсь вирветься, вгору виплигне дзвінко, щоб розплинутися легкою хмаркою.

Журливий погляд Ярослави спочив на діброві, що постелилась далеко за замкову гору, ген, поза «двір доместиків», грецьких церковних співаків, вивезених з Візантії.

В тому гаю князь Ярослав звелів збудувати майстерні чужоземних мистців. Понад усе полюбилась йому східня «перегородчаста емаль», оздобні «полив'яні плити» та «мусійне діло», що «по камінню» склом вишиває, візерунки предивної краси викладає.

Зацікавлений тими дивами князь звелів недалеко від власних палат поставити майстерні. І не минало дня, щоб мистців мусійного діла не відвідав, не приглядався, як ллють струмочками, немов мед барвистий, скло текуче до золотих щільників-рамок, або як стужавіле скло на дрібні кісточки-мусію крають.

Настя-князівна з дитячих літ до тих майстерень ходить з татком охоче. Тишилось дівчатко: гадало, все те лише їй на забаву ладять.

Особливо ж любила Настя майстра Ільмара^{*)} — того, що на зріст і не величкий, але таку велику, кучеряву голову над «блискучими забавками» схиляє.

Настя певна була:

— Ільмар — не звичайна людина! Може він з «кроснят-дрібнолюдків»? Тих, що то під землею живуть, там злото-срібло кують, самоцвіти з земних глибин добувають?

Ільмар, правда, сміявся з цього. І «кроснят» «тролями» звав. Але ж так докладно все про них знав, що сумніву бути не могло: певно серед них він виріс і з дитинства жив.

— Тому й нехрещений Ільмар, — гадала дівчинка. — До церкви Божої не ходить, а до Торового капища, що над Дніпром стоїть, не далеко від «Хрещеного потока». В тій поганській святині з давен-давня варяги-чужинці присягали, коли укладали умови з киянами. Але поганин чи троль Ільмар не боявся приходити майже щовечора під «грушку благодатну»,^{**)} що з могили мучеників-християн Теодора з Іваном виросла.

Настя добре знала цю давню подію. Стільки бо разів про неї від хови-Орисі чула.

І, заплющивши очі, викликає в уяві Настя-князівна свої дитячі згадки. Ось, маленька Настя збирає червоні в середині, як вино запашні, солодкі грушки. А хова-Орися під деревом сидить. На стовбур Ільмар сперся. Не говорить. Лише на молоденьку — тоді! — боярину красуню дивиться. Потім спустить очі і немов про весь світ забув.

— Чому «благодатні» ці грушки, Орисю? — Не тому питається Настя, що не знає, а лише щоб почути знов знайому, давню, правдиву «страшну казку».

Тим бо й цікава вона, що все Настя наперед уже знає. Ну, і лячно. Але те страхіття дуже, дуже давнє...

^{*)} Ільмар — імя майстра, якого підпис було можна прочитати на деяких полив'яних плитах при розкопках у Десятинній церкві.

^{**)} Грушки «благодатні» дуже розповсюджені були в Україні, особливо на Полтавщині. В середині були цілком темно-червоні, ніжні, солодко-кваскуваті і пахли вином.

Слухає мала Настя про Теодора з Іваном, що були тато і син, і християни обидва. А у них грушка росла коло хати — от така самісенька, солодка і червона.

Коли вечоріло, старий тато, Теодор, сідав у холодку під грушкою та й молився. Тільки ж знав він всього одну молитву:

— Радуйся, благодатна, Господь з Тобою!

— До святої Софії, Премудрости Божої, молився! — каже Орися. А люди те чули. І прозвали грушку «благодатною», бо все те слово під нею лунало.

Бачить Настя князівна, як сидить вона, дитина, на траві. У подолку грушки тримає. А коло стовбура Ільмар стоїть, слів Орисиних слухає, очей від боярині не відриває.

— Одного ж разу — на Спаса, — підказує Настя, — принесли Теодор з Іваном грушок на бабин торжок.

— Саме на Спаса, ластівочко, — притакує бояриня.

— А на торзі Перунові жерці своєю наговореною водою нові овочі кроплять. Дійшли й до Теодора з Іваном. А ті не дають. — «Отруйним овочем народ морять!» — гукають жерці. — «Кровю вудвудовою¹⁾ грушки напоєні».

— «Присягніть на Перуна, що то — не правда!» — Але ж Теодор з Іваном поганської присяги не приймають. Люд кинувся на «християн-травичів» і до смерти забили обох. Коли ж забили — заспокоїлись. Навіть згадали: — «Добрі то люди були! І нікому не шкодили». — Зібрали пошматовані тіла й на місці, де вбили, могилу викопали. Та й поховали обох. А хлопійко один знайшов цілу грушку з тих «благодатних», що люд їх розкидав і потоптав. Хотів було зісти її хлопійко. То ж люд не дозволив. У могилу її до скривавлених тіл покляли.

— І з неї це дерево виросло, — закидає бояриня голову, на грушку високу дивлячись. А між вітами — зорі золотими овочами райськими сяють, райську росу — зоряні сльози — з вій промінних на землю стрічують.

— Святі були... — На крилах легкого зітхання вилітають тихі слова з бабусиних уст.

— Тому й стерпіли люту смерть...

І несподівано Ільмарів голос від стовбура луною відгукнувся:

— У великому натхнення мали..., тому і у малому вірними лишились, — по своєму віддає хвалу богові поганин.

Ті слова запали Насті у душу мов закляття. Здавались таємні — як наговір, а гарні — як пісня.

І раптом імлою згорнула і хмарою розтанула жура.

— Ільмар щось знайде, що з Києвом і родом мене звязало б!

Встала Настя. На душі проясніло. А дзвони Десятинної церкви всі враз хором-радою озвалися.

— «Зроби дзвін! Зроби дзвін!» — вибивають поважно великі. А

¹⁾ Відвуд — стара назва птаха одуда, що в Україні вважали його за вловісного, лехого. У мусульман же він є «вісником архангела Джебраїла» (Гавриїла) й приносить щастя тому, хто його побачить.

малі, часто, дрібно починають: — «Дзвін срібний! Дзвін срібний! Срібний дзвін!»

Князівну мов промінним натхненням залило.

— Дзвін слави невмирущої! Хай же лунає його голос аж до найдальших країн, де володарять Настини сестри...

Про мудрість Ярославову співатиме він, про ласкавість та добрість Інгігерди-княгині, про красу стольного Києва прекрасного...

Майстер Ільмар на слова князівни Насті всміхнувся.

Великою головою своєю у гриві буйного волосся притакнув, коли Настя згадала про давній вечір той.

— під грушкою благодатною!

коли слово Ільмарово в душу Ярославнину запало.

На торбинку, що коло поясу на золотих ретязьках причеплена, сягає Настина рука. Але Ільмар поглядом стримав цей рух.

— Не турбуйся цим, ясна князівно! Я і за володарів багатший. Більше бо дає моя рука людям радості і потіхи, як прийняти може від них дарів. Думку творчу я маю. Можу втілити мрію, коли її мені хтось звірить. Моїх же мрій чи згадок відняти у мене ніхто не може.

І глянув зпід сивих пині, навислих брів на боярину Орину. Глянув як тоді, коли вона про грушку «благодатну» ввечері розповідала.

Не день, і не два тавить Ільмар на вогні срібло і крицю. Плавить мідь-руду, то золото ясне. Мішає, додає, плавить, варить і знову мішає.

Глибоко у землю вкопану форму ладить. До неї розпечену до білого гарту мішанину свою лле.

А на давоні готовому, твердому виводить хитрими знаками таємні руни. З ними ж напис «руським письмом» переплітає.

А майстрові думки творчі навколо Ільмара легким роєм працьовитих тролів вються. Срібними іскрами мрії його кують.

Що йому біжне життя? Що самотність? Чужина, чи zdeформоване тіло, в якому живе крилатий, вільний дух!..

І не вянуть його давні мрії колишні про красу чуженинки-боярині, що перецвіла обіч нього — не для нього. Вправна рука вирізблює на давоні гасло далекого вечора, що вилетіло з серця, переповненого солодкістю неадійсних снів:

— Шукай надхнення у великому, будь вірний і в малому!

Щирим золотом — як надхнення — сяйливим напис кладе. А слова «будь вірний» з криці до синя загартованої виводить.

І як скарб дорогоцінний везе з собою Настя-княгиня до Карпатської Землі Ільмарів «срібний дзвін», сяйливий та ясний. Везе і грушку «благодатну», що власною рукою з кріслатого «дерева дитячих згадок» зірвала.

— Як дитячі роки солодка вона... І як дитячі роки не дасться її зберегти... Засадку ж зеренце у далекій, незнаній країні... В землю нерідну сні дитячі свої засадку, щоб рідним той край мені став...

І довго княжила Настя-княгиня у землі, що стала їй «своєю».

Як мрія ніжна була Ярослава, як осінь щедра та добра, лагідна як вечір серпневий, що про нього напередодні весілля свого згадувала.

Коли ж вдарила для Насті година земна остання, не вмерла смертю Ярославна, як не вмирає ніхто, хто мрію понад життя кохає.

Спить Настя-княгиня в Карпатах. Бурі зірвали з високої дзвіниці важкий «срібний дзвін», завішений на згадках минулої слави. Впав, і у землю ввійшов старий дзвін. Все бо земне до землі повертає.

Але ж тролі — думки творчі мистця Ільмара — й там, в глибинах земних кують іскрами-молоточками по серцю дзвона, щоб не заснуло навіки старе гасло: — У великому надхнення шукай, будь вірний і в малому!

І вітер вільний, гірський далеко-широко кидає відгук давнього гасла.

Де спить Ярославна — того не знає ніхто. Годі бо знайти стежку до чужих мрій!

Лише раз на рік, на Великдень — кажуть люди, що вміють розуміти галасам лісу, — будить Настю зо сну спрага до слави земній, по життю.

Тоді «попахав» Настя грушку, що з могили «до кінця вірних у малому» принесла. Не засадила, бо княгиня Андрієва своєї «благодатної». Бо не зівяла і не всохла та грушка. Так і лишилась живою та свіжою. Як згадка про дитячу радість. І поклали Насті на груди, до труни предивний той овоч, що пахнув кадилом, медом і розораною весняною рілляю.

Аромат життєвої сили землі не дає Насті смертю померти, лише вколищує солодким сном.

А вітер Карпатський кидає луну-відгомін давнього гасла:

— У великому надхнення шукай, вірний будь і в малому...

Брате, чи чув ти той відгомін у серці своєму?..

В. БАРАНЕЦЬКИЙ

Країна Казки

Брилами лягли важкі століття на плечі гір.

Та не придавили. Не вгнули. Не зрушили.

Вистрілені в хмари зухвалі скелі з погордою кидають небу свій визов:

«Тут я — скеля!

Пова мене, по мені проповала товна тисячоліть. Обтерлася об мене й тільки кілька зерей піску пустила я...

Тут я! Споконвіку — до Останнього, страшного Дни!

Гей, небо! Чуй: тут буду!

Хай шалом клекочуть лихоліття, хай божевільним реготом розтанцювуються бурі, хай бушують в немічній злості дикі води: тут — я!

Куй ледом, праж пеклом, мий потопами, креши блискавицями — не ахилю я перед тобою гордого чола!!

Ще кілька зерен піску... І в безсилій люті, далі будеш захлюнатися громовими рокотами прокльонів...

Я — скеля!!»

Це чоло.

А на хребет накинувши понурих борів опанчу, жде.

Смереки, мов струнки пстаті боввиків, законспіровано шушують собі на ухо.

Роагнівавсья могучий Дажбог на Країну.

А повітря корчилося у відразі до белькотіння поганського.

Тисячу літ! Тому такі похмурі бори...

Та мало було цього. І наслав могучий Дажбог «язичія» і стада злочинців та нездар. Гієни ж самі розплодилися. Злетілося гайворонням Юдине кодро галапасницьке, сараною обсіло Країну Казки й запаршивіли бори.

Тому такі похмурі бори...

А пан гір, з важкою «в серці думкою», «з верха на верх», худий і обдертий, косить Юді смерек, рідних мов дітей, щоб на вівсянний корж було...

Тому такі похмурі бори...

Дажбог хотів скарати своїх правнуків нерозумних. Бо нічого гіркішого, як бути поневоленим нездарним народцем.

А збиточні потічки підстрибують і срібним сміхом вітають сонце. Бавляться камінчиками й бубонять мов немовлята. І не знають: чому смереки похмурі, аджеж їх сонце в розкоші купає!.. І нахиляються віти, мов сестри, й шепотом: про жидівську нечисть, там, де «пан не клав ланцюгам меж»...

Аа, так?!

І потічки дужче заскакали. Злобно налилися русла.

Ех, виростуть вони! Стануть широкими, глибокими, а тоді, ах! рвануться з берегів і очистять від прокази Казочну Країну!..

Та жаль стало могучому Дажбогові правнуків своїх: хай страляють, хай караються, але без слави?! Ті, що в славу над життя закохані?!

«Перуне-брате! Кинь блискавицю!»

А Перун цедрий. Ех, колись п'янів він шумом цього шаленого, великого Племені!

Кидає жмут блискавиць. Сплітаються, зливаються й запалахують над Країною Казки чародійний знак: знак безсмертності, якого тисячоліттями даремно шукали мудреці світа цілого. Знак вічної молодости й життя вічного.

Ось він купається в вогні на шляхотній синяві.

Сонцем наливається Країна Казки, мов чаша. Тануть злим духом куті окупи, а таємні бори, скупані вперше золотом вільного сонця, зашуміли, зо сну прокинувшись, мов царевич у казці від цілющої води: «Гей, тай довго ж ми спали!..»

— Підняв від століть похилену голову, відчинив в тумані заклясні очі, став на рівні ноги й жадібно напився соняшного повітря.

І чує, дивна жара бе його жилами, мов нора, заливая до останньої клітини й чує — він росте, знімається, ось полетить в хмари, як вахоче. До самого сонця полетить!

Та чого ж йому летіти?! Ні, він тут остане, бо це його зпоконвіку — до Останнього, страшного Дня!

Остане й не віддасть нікому! Він тут паном!

Сонця?! Простягне зухвалу руку, пірве його й зірвавши з небес, посадить на найвищу смереку!

Його пальці — то пазурами хижо розходяться, то стискаються в камінний п'ястук. Бач, який в нього п'ястук! Розчавить, як здавить! Ех, коли б він був скоріше знав, що в нього такий п'ястук!

Груди його розлягаються і з них, шумом диких вод, бухає пісня. Пісня потути, величі. Воскресна пісня.

Див, виючи зо злоби, втікає, ховаючися в дебрі.

В новім сніві тріпочуть жовтоблакитні крила Нових Орлів. Тріпочуть-тріпочуть: радість прийде, радість прийде!..

На площі, на вулицях — голов, голов!

Гуцульський сардак і однострій січовика, бурливий леґінь і згорблений дідусь, чорноброва дівчина й сива бабуся. Суворо затиснені уста, розкриті голови, очі виплявши в чорну постать на балконі, немов би — закам'яніли. Лише серцям чомусь спішно, жили заливає окропом, а в очах товпляться блискавки.

Чорна постать з балкону: «... Самостійна Карпатська Україна!»

«Слава! Слава!» затрясло мурами, закипіло море голов і полетіли в гору кресані й шапки. З клекотом «Ще не вмерла» шумить ріка від століть закімілими вулицями.

Дивляться озолочені смереки й радісними, прискішеними помахами галуз, вітають: «І ми з вами пішли б вулицями!..»

А потічки, мов діти, що їм батько з торгу забавку приніс, підстрибують і срібним сміхом вітають Волю: «І ми з вами! І ми, ось, біжимо!..»

Над головами, з маєстатом, лобпочуть жовтоблакитніми крилами Нові Орли.

А на небі — Тризуб з мечем.

Перед нами — розгорнена книга історії Святої України й ми юною кров'ю виписуємо нову сторінку слави.

І ми пишемо.

Читайте! Читайте, майбутні покоління! Хай пляють ваші зухвалі душі, хай бушує ваша горда кров! Читайте писання Батьків-Велитнів, ви — титани майбутності, ви — хижі й могутні конквістадори величньої Імперії, що буде!

ЛЯИМ О'ФЛЯГЕРТИ
LIAM O'FLANERTY

Гірська коршма

Ішов сніг. Гола, широка, відкрита дорога вже давно зникла. Ішов сніг без перестанку на незайману землю — одна біла, мовчазна рівнина, оточена мрячними верхів'ями гір. Крізь падаючий сніг видно було з усіх боків присадкуваті горби. Це були верхи гір. Між ними баг-

но, рівне як зорана рілля. І мовчазне, о, таке мовчазне, як порожня церква. Частинки повітря входили в легені немов малі камінці, солодкі як зрілий овоч. Простягнутою рукою можна було майже намацати повітря і мовчанку. Не було тут нічого, взагалі нічого, тільки білі несплямлені сніжинки, які падали безгучно на верству снігу.

Нагорі було небо і може теж Бог, хоч важко було повірити в це; важко було повірити, що було ще щось у цілому всесвіті, крім широкого білого простору незайманої рівнини між присадкуватими верхівками гір і нестримної навали сніжинок.

Зі сторони сходу пронеслися згуки людського соніння. Згодом показалися нагло три постаті — темні, хоч і присипані снігом. Ступали мовчки, одна за другою. Чоловік на переді ніс свій плащ на голові наче хустку, з рушницею, прикляком догори, на правому плечі: два пояси набійниць обгортали довкруги його стан. У нього були чорні чоботи понад коліна. Його сердиті молоді очі дивились із тупою втомою в сніг, що поволі падав, його чоботи ледви підіймалися й скородили мяку землю, розмітаючи сніжинки.

Другий чоловік мав шкіряний оперезаний плащ, що його одно рамя звисало вільно. Другою рукою він держався судорожно за груди й ішов уперед, спотикаючися, з похилою, хиткою головою. Почеплена до обвислого ремня пістоля гоїдалася то назад, то вперед за кожним його кроком. Крив видніла на його одежі, на руці, примерзла до чорних гамашів, що на них танув сніг і стікав брудними струмками. В його очах був безпомічний погляд, але зуби мав заціплені. Іноді він розтискав їх і глибоко, зо свистом, вбирав у себе повітря.

Третій чоловік ішов виростаний. Був без плаща й з непокритою головою. Його волосся кучерявилось, і між кучерями, наче зимою на статуї, лежав сніг дрібними рядками. Він мав горде, сміливе, брудне обличчя, що не зраджувало ні зворушення, ні втоми. Від часу до часу він струшував всім своїм могутнім тілом, і сніг зсипався з шарудінням із його одагу та з його важкого клунка. Під пахою він мав дві рушниці, обгорнуті в кирею; в правій руці ніс малу дерев'яну скриньку на ремінці.

Вони ступали повільно один у сліди другого. Сніг падав густо і скоро засипав сліди їхніх стій. І коли вони проходили, знову, була тиша.

Чоловік напереді спинився і почав вдивлятися перед себе. Його другий товариш доплентався до нього, застогнав з болю, схопив його вільною рукою за стан і сперся на нього. Третій поклав дерев'яну скриньку на землю й поправив свій клунок.

— Де ми тепер? — запитав.

Його голос пролунав порожньо в тиші, й кілька подихів гарячого повітря вихопилися з його уст разом зо словами, наче пара з готової до відходу локомотиви.

— Трудно сказати, — пробурмотів мужчина напереді. — Не турбуйтеся, команданте. Ми вже не можемо бути далеко. В усякому разі ми на шляху. Вона мусить бути там напереді. Але нічого не побачиш. Вона в долині. Тому й не видно.

— Що там в долині, Джек? — простогнав ранений. — Дайте мені лягти тут. Вже знову йде кров.

— Тримайтеся, команданте, — сказав чоловік напереді. — За пів хвилини ми будемо в Гірській Коршмі. Христе!

— Підсадіть його мені на плечі, — сказав дужий мужчина. — А ви візьміть матеріял.

— Лишіть. Я піду, — сказав ранений. — Якось зайду. Тамтих не видно?

Вони впили очі в сніг, що все падав позаду них. Була повна тиша. Примарна біла просторінь була німа. Ніби якась заслона сходила з неба.

— Ну, то ходім! — сказав дужий чоловік. — Зіпріться на мене, команданте!

Вони рушили. Ранений стогнав, і під ним вгинались ноги. Незабаром почав маячити тихим голосом. Тоді вони знову вадержалися. Дужий чоловік мовчки висадив товариша собі на спину. Другий узяв зброю. Вони рушили далі.

Шпиль гори перед ними побільшав. Він не був уже безформною масою. Поступово, через снігову завісу він, здавалося, йшов до них і ріс угору. Повітря ще порідшало. Відчувалася порожнеча, наче на краю глибоченного провалля; і небаром, крізь сніжну цітьму, вони вловили між двома гірськими верхами неясний зарис далекої рівнини. Вона лежала мовчазна ген унизу, подібна до озера. Гірські узбіччя спадали в неї, чорніючи; бо там унизу не йшов сніг. Отже існувало ще щось крім снігу. Але безсніжна низинна земля виглядала сувора й недоступна.

— Вона має бути десь тут, — промовив знову провідник. — Що це, що її не видно? Вона має бути власне в підніжжі цієї гори. Там ось мало б бути кілька сосон і клуня з червоним дахом. Я ж часто попивав у цій коршмі. Де ж це вона, на милість Бога?

— Йди далі. Не баікай! — сказав кучерявий.

— Чи не могли б ви бути спокійніші? — пробурмотів провідник, ступаючи вперед. Дивився в сніг, а сніжинки лили до його вій, що безнастанно кліпали. — Припустім, що ми таки заблудилися. Буває, що люди довго кружляють в снігу. Але ж ви самі бачили її з другого кінця, чотири милі звідси, коли була ще ясна погода: вона була на два поверхи її з черепяним дахом, що сяяв від сонця. Вона якраз при цій дорозі, направо на вершку горбка, з табличкою «Дозволено продавати». Її власник — чоловік на імя Галіген. Я міг би присягнути на Христове Розпяття, що ми десь біля неї.

— Поспішай! — гавкнув йому кучерявий. — Йому клекоче в горлі. Боже мій! Його кров стікає мені по шиї. Чому ти не йдеш скоріше, до біса?

— Ов, де ж це ми? — закричав провідник переляканим голосом. — Бачите що руїну?

Вони зупинилися. Хвилину раніше перед ними не було нічого крім снігової заони, зпоза якої, наче в сніщі дитини, наближалась темна порожнеча безсніжної низини, насувалася ніби яка склубочена чорна хмара. Аж ось параз виринула зовсім близько якась дивна темна купа. Виринула несподівано зо снігу. Це була зруйнована хата. В повітрі стояв запах горілого. З підмурівок хати вихоплювались нерівні клубки диму, що був уже заперестав, та потім розкурився наново.

Два вояки мовчки дивилися. Не було помітно ніяких почувань на їхніх обличчях. Вони просто дивились. Несподіванка була завелика. Від Гірської Коршми залишилося саме згарище.

— Димить на захід, — пробурмотів провідник.

— Га? — відіззався кучерявий. — Димить, кажете?

— Аякже. Спалена до тла. Бачите?

— Ну, що ж далі?

— Бог відає. З нами кінець.

Раптом кучерявий чоловік радісно закричав і хитнувся вперед під своїм тягарем. Другий чоловік відкрив широко рота, хапнув повітря і знову спустив утомлено голову на груди. Тягнучи рувиницю по снігу за собою й хитаючи головою з боку на бік, при чому долішня губа в нього тремтіла, він поникандібав уперед, а потім почав потихеньки наспівувати, гей би несповна розуму. Біля зруйнованого дому були люди! І коли вони обидва зо своїм напів-мертвим товаришем підійшли на віддаль зору, зовсім близько, ті люди поставали й вирячилися на них. Перед хатою на дорозі сиділа на переверненій бочці жінка. Була худа, з довгим, загостреним носом і рідким, чорним волоссям, що покуйовджене, з вистаючими шишльками, звисало на її тонку шию. Вона мала довгий плащ поверх сукні і другий, мужеський плащ на плечах. У правій руці держала за крису капелюх з червоними перами. Двоє дітей, загорнені в чудернацьку одежу, горнулися до неї — хлопчик і дівчинка. Вони були теж худі й мали загострені носики, як і їх мати. Один чоловік відривав щось від вікна зруйнованого дому. Голова другого сторчала через вікно з середини. Він подав щось тамтому. Ще інший чоловік ладував цинкову скриню на віз із запряженим конем, по правому боці хати. Всі дивилися витріщеними очима на новоприбулих.

— Дай вам, Боже, здоров'я! — промовив кучерявий вояк, зупиняючись близько жінки.

Ніхто не відповів. Надійшов другий вояк і поплентався до жінки, що сиділа на переверненій бочці. Діти, замовклі зо страху, зайняли за спину матері, щоб сховатися від вояків. Вони вчепилися за неї і щось шопотіли.

— Це ви, пані Галієн?

— Так, це я, — відповіла жінка невиразним, холодним голосом. — А хто ж такі ви будете?

— Ми вояки республіканського війська, — сказав кучерявий. — Маємо з нами смертельно пораненого.

Він спустив його обережно на землю. Ніхто не говорив, ані не рухався.

Сніг ішов далі.

— Мамо, мамо! — закричало одно з дітей. — На ньому кров. Ой, мамо!

Діти почали голосно плакати. Ранений розкидав руками і щось белькотів. Сильний струмок крові стікав із нього.

— В імені Всевишнього! — загукав кучерявий. — Чи ви дикуни, що ніхто з вас навіть не рухнеться? Га? Чи не міг би піти хтось по лікаря? Чи не має чогось у хаті?

Він підійшов до раненого й, обнявши його за плечі, хрипко вигукнув:

— Не турбуйтеся, команданте. Я коло вас. Допоможи, Джек. По-правимо йому перев'язку.

Обидва ніби в якійсь нестямі почали поратися біля умираючого. Діти плакали. Близький смерті нараз загукав:

— Держіться! Держіться, хлопці! Держіть...

Він зробив величезне зусилля, щоб сісти. Роззявив рота й уже його більш не заклав.

Жінка дивилася отетеріла зо зморщеним чолом й затисненими губами. Три чоловіки, що робили щось між руїнами, поволі підходили. Виглядали теж приголомшені й перелякані до краю.

— Сконав... — прошепотів кучерявий, випростаючи тіло, але все залишаючись навколінках. — Боже, будь йому милостивий.

Він поклав тіло навзак на землю. Кров усе ще стікала. Другий вояк зняв шапку і, саме як хотів перехреститися, вибухнув сльозами. Три чоловіки підійшли близько й дивились. Потім якимось несміливо поскидали шапки.

— Умер? — промовив один із них.

Кучерявий вояк сів на п'яти.

— Умер — сказав. — Хай буде проклята Богом ця країна.

— А що ж, скажіть, скоїлося?

— Засідка там позаду нас. Нашу колону витеребили. Чи не маєте чого в хаті?

Жінка прикро засміялася. Діти перестали плакати.

— Чи нема чого в хаті, ти — розбійнику білого дня? — заверещала вона. — Дивися ось, проклятий. Моя хата — чорна руїна. Ввійди. Спробуй знайти щось, ти розбійнику.

— Розбійники! — закричав вояк, що був розплакався. — Ходи сюди, кучерявий, стань коло мене! Я не розбійник. Боже! Дайте мені пити. Їсти що небудь. Христе, Боже мій! Я вмираю.

Він станув на ноги і зробив крок уперед, наче п'яний. Кучерявий вояк ухопив його.

— Схаменися — сказав він.

— Дивіться, що начинили — кричала жінка. — Зірвали мені дах знад голови. Ви зо своєю війною зробили мене бездомною жебрачкою. Ох! Боже, чому ти не звалиш небесного склепіння на мене?

— Це ж напевно не ми зірвали вашу хату, — гукнув кучерявий вояк. — Ми шукаємо притулку, мандруючи горами від ранку. Жінко, пошанували б ви смерть, що сталася задля вас.

Жінка сплюнула й зашипіла до нього.

— Хай адихають! Вони не за мене вмерли, — сказала. — Чи не зруйнована я й не знищена за три довгі роки ваших бійок, вашими по-стійними вешталнями, грабунками й проганянням чесних подорожніх від моїх дверей? Три довгі роки була ця хата відкрита для вас усіх, а тепер кидаєтеся один на одного, як пси коло суки.

— Досить того! — закричав агістеризований вояк, сягаючи рукою до рушниці.

— Погамуйся, чоловіче! — закричав один із місцевих муштин. — Її правда. Її правда!

Він хвилювався, розмахував руками, звертаючися до власних товаришів, замість звертатися до вояків.

— Республіканці зайшли до хати сьогодні ранком, — кричав, — Так мені казав пан Галіген, і пішов шляхом униз за авто до Мак Джілігена. Республіканці прийшли, сказав. А потім... потім прийшли у слід за ними Вільні Державники й почалася стрілянина. Жінки й діти надвір, сказали, під білим прапором. Так оповідав мені Галіген. Вербуючи повстанців за нову справу, ці кляті мене мало не розстріляли, сказав він до мене. Стріляють відразу, або ще гірше, вони везуть тебе возом геть, Бог зна куди. Потім знайдеш у каналі. Ніхто з нас, — хай мене Бог прокляне, коли брешу хоч одне слово, — ніхто з нас ні пальцем не був причасний до чого небудь. Три милі йшли ми так у снігу, коли пан Галіген говорив до мене. Я завезу її й дітей до тітки Юлії авто пана Мак Джілігена, каже він до мене.

— Куди вони пішли? — спитав кучерявий вояк.

— Саме хочу говорити про це — сказав чоловік, сплюнув у сніг і звернувся до жінки. — Вони це зробили бомбою, сказав мені Галіген. Щось мусіло впасти в огонь. Вони це витягали, сказав. Було їх шість у середині. Ні один не вийшов без рани. Так він казав. Було два трупи. Віднесли їх на дверях. Повідвозили всіх автоми. І хотіли забрати теж пана Галігена. Ось воно як! Хай Богородиця зглянется на нас. Від сьогодні не один піде звідси зо спрагою далі по гірській дорозі.

— Еге ж, — сказала жінка. — Після двадцяти років, відколи мій батько перенісся сюди із села, купивши хату від Джонні Реллі.

— Двадцять років — повторила.

— Чи не маєте чогось зісти для нас? — закричав згістеризований вояк, намагаючись вирватися від кучерявого товариша, що все ще його тримав.

— Тут нема нічого — пробурмотів чоловік — поки пан Галіген не приїде авто. Тепер він напевно вже в дорозі.

— Їх усіх забрали? — сказав кучерявий вояк.

— Всіх забрали, — повторили три чоловіки в один голос.

— Сідай, Джек, — сказав кучерявий вояк.

Він потягнув товариша з собою в сніг. Звісив голову на груди. А ті дивилися на вояків, що сиділи в снігу. В них був цікавий, лукавий погляд в очах. Вони дивилися з байдужою цікавістю на очманілих, вичерпаних вояків і на мерця. Дивилися вороже. В їх очах не було жалю. Дивилися вперто, мовчки й бездушно зо спокійною жорстокістю дітей, що приглядаються комасі, яка мучиться. Дивились терпеливо, наче на звірюку в смертельній агонії.

Вояк із кучерявою головою ніби раптом усвідомив собі, що вони його спостерігають. Підніс голову й дивився на них крізь сніг люто вряченими очима. Навколо була повна тиша, і тільки було чути, як коняка жує сіно. Сніг ішов, ішов у сутінках сумно, ховаючи гріхи цього світу.

Лице вояка, що досі не показувало ні страху ні втоми, раптом наповнилось розпукою. Він закомилів губи. Нанів приплющив очі. Його чоло зморщилось і ніздря широко відкрились.

— Приходить кінець, — сказав він. — Нема ради. Слухайте, люди. Сновістіть, що ми тут. Хай нас заберуть. Я вже не можу далі. Нема ради.

Ніхто не говорив ані не рухався. Наближався якийсь звук. Як це не дивно, але ніхто не зважав на цей звук. І навіть як появився військовий грузовик на брудній дорозі, ніхто ані не рушився, ані не промовив. На грузовику були Вільні Державники. Рушніці мали на поготові. Поволі під'їздили. Потім скоро позіскакували й наближались бігом.

Обидва республіканські вояки піднесли руки, не встаючи на ноги.

— Розбійники! — заверещала жінка. — Ненависні! Розбійники!

Ї чоловік був із ними.

— Мері, сідаймо на грузовик, — сказав до неї. — Вони, кажуть, подбають про нас. Фредрик Консідайн уже в казармах.

— Криваві розбійники. — бурмотіла, встаючи з бочки.

— А це хто? — спитав старшина, грубо штуркнувши мерця.

Підніс голову мерця.

— Га! — сказав. — Нарешті ми його маємо! Ге? Беріть його на грузовика, хлопці. Швидше! Ладуйте їх усіх.

Вони забрали мерця й полонених. Де лежав труп, залишилася велика темна пляма. Сніг почав її поволі вкривати.

Забрали з собою все, включно з конем і возом. Вирушили всі, спускаючись униз по крутій гірській дорозі в темну рівнину, де не було снігу. Все знову затихло тут на горі.

І знову не було нічого, крім чорної руїни й темної плями зпід мерця. Сходила ніч, і сипав сніг — сипав наче ніжці білі пелюстки цвіту на чорну руїну і на темну пляму, де ще недавно лежав мертвець.

Переклад О. Шимановської.

ЕВГЕН МАЛАНЮК
(Варшава).

Шлях до Шевченка

1.

Про шевченкознавство, як розбудовану галузь вивчання й знання ще й тепер говорити можна лише з обережністю.

Твердження такс робитиме, можливо, правішія ще одного парадоксу, якими й так багате наше щербате життя. Але кожен, хто глибоко зосередиться над шевченкознавчими виданнями, — не над їх кількістю, яка — треба це підкреслити — зовсім не мала, сягаючи мало не 4000 назв, не над темами праць, серед яких є такі навіть екзотичні, як «Соціологія Шевченкового елітету», лише над **змістом** загального дорібку дотеперішнього шевченкознавства, — той мусітиме ствердити, що праця в тій царині допіру ще **розпочато**. Заложено лише частину фундаменту. Покладено кілька, хоч між ними і важких, наріжних каменів. Але ще немає ані скали, ані пляну майбутньої будови. Є лише ідея її, її замисел.

Все це має свої причини.

Полишаючи на боці добре знаний силет історичних обставин, підкреслимо, що поза монографією Кониського, поза класичними шевченкознавчими студіями великого Франка, що й тут був «піонером з сокирою важкою», поза спробою текстологічного розсліду у покійного Доманицького, — шевченкознавство, в стислім значінні цього поняття, налічує за собою ледве 20—25 літ більш-менш тяглої праці. І тут, як в багатьох інших галузях нашої культури, рік 1917. був роком **перелому** і, тим самим, **початку**. Бо і в царині пізнання Шевченка, його творчості і його творчої особистості, як і в багатьох інших царинах, без отого **перелому** не могло б наступити **початку**.

Потрібно було велетенського історичного струсу Відродження, потрібне було перше обудження від віків пригаслої **політичної** свідомості, потрібне було, може навіть, саме **повітря** 1917. року повітря тієї священної весни і того грозового літа, і тієї першої кривавої осені, щоб і постать Шевченка — в ряді інших історичних постатей — почала світити в притьмареній історичній пам'яті наново, наново оживати і наближатися до нас.

Шлях до Шевченка прокреслився.

2.

Ніде правди діти: постать та була муміфікована віддавна й наміцно.

Коли для одних це була побожна реліквія, моцї, іже во святих, отця нашого Тарасія на Чернечій горі біля Канева, то для других — іконописний символ чи рештка романтичного спогаду про, мовляв, давноперейдений етап історичного чи, навіть, «соціального» розвитку.

Застерігаюся: маю тут на мислі верству інтелектуальну, а не **люд**, якого **живий** зв'язок з Кобзарем, розуміється, ніколи не вянув і не слабшав, незалежно від подій та від якості інтелектуальної берхівки, що **могла б**, в той чи інший спосіб, між Шевченком та масами **посередничати**. Той зв'язок був — і без неї — неперервально-органічний, хоч, розуміється, дуже своєрідний, дуже специфічний: обмежено-замкнений у вузькій колі селянської самовистарчальності, без ширшого й вищого, отже **національного** значіння.

Не варто ніколи забувати, що ще живий голос пізнього Шевченка фактично лунав в порожнечі петербурзького осамітнення поета та, чим далі — тим більш, малоросійщеної далекої України, яка вже не в силі була дати його творчості живий і оживлюючий резонанс.

Сімдесяті й вісімдесяті роки — «пропацій час» — порожнечу ту поширюють і усталюють. В Україні одумирає шевченківське покоління (коли про нього можна говорити, як про щось виокремлене й суцільне). Відмирає покоління, що, в кожному разі, було фізичними сучасниками Великого Вигнанця, що, в той чи інший спосіб, досвідчило на собі гноми й блискавиці «Чигиринського Кобзаря» та «Гайдамаків».

На зміну приходить покоління «синів», себто наступає момент в

історичнім процесі завше — у нас — критичний: відповідальний момент **передачі** полум'яної штафети культурно-історичної **тяглости**, момент передачі смолоскипу духа, момент, що — як це знаємо з досвіду століть (а навіть останніх літ і місяців) — проходить у нас дуже трудно, ба й трагічно...

Що те покоління «синів» було зеленцем знацифіковане миколаївським режимом — це було б ще півбиди. Воно було знацифіковане чимсь гіршим. Воно вже не ставило собі батьківської дилеми «родина — отчезство», чи проблеми «перти проти рожня» (мовляв Шевченко), чи, врешті, національно гинути, але гинути з повною **свідомістю** тієї вагиболі. Ні. Воно пішло по лінії повонародженого (вірніш «новонадуманого»), в уже зарисованій (по 1856. р.) будівлі імперії, імперського ж, безнаціонального й анаціонального «лібералізму», лібералізму таких Герцена й Чернишевського, учнів та спадкоємців основника російського націонал-комунізму й батька пізнішого більшовізму — Вісаріона Белінського.

Пошевченківське покоління було, майже в цілості, захлинуте мутною хвилею специфічно-безнаціонального «разночинства» всеросійських шістьдесятників (так звали пізніш покоління, що діяло в 60-х роках минулого віка).

Спершу згоголізвані, згодом препаровані Чернишевськими та Некрасовими, переважно «мало»-російського ж походження, ці «патлаті нігілісти» з недовчених студентів і недокінчених семінаристів, напливали на північ уторованим здавна шляхом українського культуртрегерства, щоб замінити zdeгенеровану еліту по-пушкинської й по-миколаївської Росії.

Шевченко і шевченківці, коли говорили —

— а щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить, —

то їх розуміння слова «громада» радикально відрізнялося від розуміння того ж слова у ближчих «космополітизованих» нащадків, які, вигадавши своє оригінальне «громадівство», посідали аж занадто «широке», в цім відношенні, серце і «розмах» справді «всеросійський».

Покоління, яке, словами сучасника — Щоголева (з р. 1878.) кажучи, —

— Ледарі та стриги завели в **комунку**, коли й читало «Кобзаря», то вже **духу** його, **автора** його — не відчувало. Сама шевченківська емоція в серцях того покоління була спаралізована, і тому оболонка Шевченкового слова була виповнена для них зовсім іншим, нешевченківським змістом: Белінські, Добролюбови та Чернишевські перепроводили ту заміну операцію зручно і надовго. На цілі десятиліття вперед...

Один вельми неприхильний пам'яті Шевченка молодший сучасник поета, згадуючи в своїй протишевченківській книзі про свою власну особу в множині, писав, що прибувши у Київ в 1859. році ми застали в товаришів студентів університету чутку, що тепер у городі Шевченко,

але не памятаємо ніякого глибокого сліду того перебування. Кілька товаришів наших, які були знайомі з Шевченком, казали було, що треба зібратись на вечір і що на нього прийде й Шевченко, потім все се залишили... а скоро Шевченко виїхав і тільки й зосталось сліду його перебування, що фотографія. Навіть багато розмов не було між студентами про се перебування, а не то вже якихсь плянів...

Цей, аж занадто вимовний, документ з останньої подорожі поета на Батьківщину — майже не потребує коментаря. Для тодішніх київських студентів (з нігідістичними патлами на голові і з обов'язковими окулярами) лондонські чревовіщання Герцена, розуміється, були дорожчі за якогось там Кобзаря, вже хоча б тому, що це було «своє», а не «всечоловіцьке», як висловлювався важкої пам'яті автор цитованого вище твору.

Не дивно, що Шевченко, за останнього свого побачення з Батьківщиною, волів надто щиро розмовляти з простолюддям біля корчми (за що й був, в останнє вже, затриманий владою), аніж шукати стичности з національно-мертвою «інтелігенцією» драгоманівських ровесників.

Тій самій особі, що згадувала про побут Шевченка в Києві року 1859, припало на долю сформулювати погляди того трагічного покоління в тій самій своїй протишевченківській публікації, що, мовляв, українським і, почасти, українським громадянам (sic!) повинні навчитися, що **Кобзар** в вже річ пережита... **Кобзар** — багато в чому — є зерно, яке **перележало в коморі** й не послужило, як слід, **в свій час**, коли **було свіже**, а тепер **мало на що й годиться**.

Одначе, Шевченківське зерно виявилось правдивим і повновартісним: **не оживеть, аще не умреть**. І воно, справді, вмерло в поколінні кінця минулого віку, щоб воскреснути, вибухнути цілою потугою своєї нестерпимості в поколіннях пізніших, вже на наших очах.

Тільки геть пізнішим поколінням даним було вповні зрозуміти й пережити враження перших читачів **Кобзаря**: чому-то старому Квітці «вололося на голові настовпжувалося», чому Костомарову здавалося, що «зірвано завісу... проламано якусь підземну засуву, вже від кількох віків замкнуту на багато замків, запечатану багатьма печатами... І страшно, і солодко, і боляче, і захоплююче було заглянути туди»; чому Куліш з такою стислістю стверджував, що «устами Шевченка увесь наш нарід заспівав про свою долю» і що з того моменту «всі у нас поділилися на живих і на мертвих, та й довго ще (— пророче додав він —) ділитимуться».

Справді, людям мого покоління, незалежно від того, чи були вони т. зв. «мартівськими» українцями, чи з дитинства чули вірші Шевченка з уст батьків, — образ поета, що відкрився на тлі 17-го року, викликав, першзавсе, образ вибуху, вулькану, Везувія... образ підземного полум'я самої нашої землі, що раптом прорвало якісь віковічні намогильні плити і стрельнуло ввись, і розіллалося вогненным морем, і зарокстало цюмінною карою, запалюючи й пропалюючи наскрізь.

Образ чуда.

Цей ірраціональний момент начебто трудно погодити з таким поняттям, як шевченкологія. Аджеж то — наука, де панують розум, дослід студії...

Так. Та, проте, як вже знаємо тепер напевно, справжня наука, в дійсності, не є такою, фетишизованою минулим століттям, «Наукою», тим забобоном науковості, що казав все спроваджувати до безкрилої бухгалтерії дрібних фактивів чи наївної позитивістичної аритметики. Наука, справжня наука, не цурається ірраціонального (ми живемо в добі реабілітації альхеми та астрології!), бо, часом, саме ірраціональний імпульс штовхає науку вперед, розгортає перед нею нові обрії, дає їй несподіваний момент прозріння.

Стверджую це з тим більш легким серцем і з тим більшим переконанням, що силою наших обставин, ставши дилетантом шевченкознавства, не претендую і не можу претендувати на яку-будь цехову фаховість в цій області. Для ілюстрації вистарчить навести пару прикладів, може й занадто ліричних, та тим не менш вимовних.

Те, про що першим колись обмовився ще Грінченко, а саме, що Шевченко не є поетом лише т. зв. «мужицьким» (а то що довго залишалося святішим канонам для цілих поколінь), — нині видається смішним, чи, може, й сумним пережитком колишньої несвідомості. Колишньої? Аджеж це було ще так **недавно**, подекуди ще «вчора»... Пригадую собі, як, всупереч фотографіям і, мовляв, «науковим даним», — **серце**, що пережило епопею 17—19. років, ніколи не могло погодитися, так би мовити, з «кожухом і шапкою» — аксесоріями, що, здавалося, раз на завше, увійшли в канон Шевченкової іконографії. Та й не тільки іконографії... Пригадую палкі, часом прикрі й болочі, суперечки. І пригадую той протест, той бунт, яким ціла підсвідомість зустрічала «авторитетні» розважання та переконування на цю, мовляв, дрібну, неістотну, зрештою бездискусійну тему. І саме цей підсвідомий бунт змусив, по-дилетанському, попорпатися в книжках і шмаргалах, щоб знайти раціональне підтвердження ірраціонального здогаду. І виявилось, з цілою певністю, що і отой кожух, і ота шапка, хоч і задокументовані на фотографіях, в дійснім житті Шевченка були, справді — таки, випадковою дрібницею: всього-лише даниною моді, до речі — моді виразно-панській, що, в звязку з пізнім слов'янофільством та раннім народництвом, запанувала була по петербурзьких салонах та на Невськім Проспекті кінця 50-их років. «Маркевич ходить по Петербурзі в жупані, в шароварах, в кучмі й кобеняку... Макаров теж замовляє такий костюм» — писав р. 1857. Куліш до дружини в Мотронівку. Тим Маркевичом, до речі, був син відомого нашого історика. Або: «Навіть убрання його (Шевченка) — щось вроді жушана й високої шапки — не могло тоді (біля р. 1860.) вразити мене екзотизмом: такі людські строї щодня попадалися на Невськім (Проспекті), як рівнож в товаристві, серед пишних пань і фраків...» Так пише в своїх спогадах про Шевченка відомий, на свій час, російський поет Яків Полонскій.

Але з якою ж підступною зручністю панове Белінські і їх нащадки **використали** оті злочасні кожух і шапку! З якою цупкістю вчепилися вони в цю зовнішню дрібницю, щоб **нею**, власне, стягнути Шевченка

з його національної височини і поставити на спільний «всеросійський» рівень з якимись Кольцовими чи Некрасовими. І той спотворений і спрепарований образ всугерували вони землякам разом з хитрою легендою про «мужика-самоука», «крестянского», мовляв, п. т. провінційного (а пізніш — «класового») поета.

Для справедливості варто зазначити, що про «дъоготь» в Шевченковій поезії першим висловився ніхто інший, лише тією поезією здемаскований землячок — Гоголь...

З легендою про «мужика-самоука», та про «дъоготь» тісно вяжуться її похідні: недотепний, абсурдальний, але й не менш злочинний, міт про ніби «малу освіту» та літературну безрадність, мовляв, неохайність Шевченкового віршу, примітивізм поетики Шевченка.

Як довго трималася та байка! Аджеж допіру на наших очах науково ліквідував її незабутній Степан Смаль-Стоцький, підштовхнутий, може, й не зовсім бездоганною, але зате піонерською студією київського професора Б. Якубського з року 1921 («Форма поезій Шевченка» в збірнику «Тарас Шевченко», Київ 1921.).

І тут, в цій формальній, чисто теоретичній справі — ірраціональний момент національного струсу відіграв не останню роль.

Ліквідація легенд та забобонів навколо Шевченка протягнулася до сьогодні і тягнеться перед нами далі, — що до цього не слід робити жадних ілюзій. Зрештою, справи **популяризації** здобутків новітнього шевченкознавства, що вимагає часу і обставин, — ще й не розпочато: це завдання на довгі роки. Бо те, що складалося і залякало в психіці суспільства протягом багатьох десятиліть, — годі зчистити й відкинути за кільканадцять літ. Культурний процес не знає перескоків і вперто намагається йти повільним шляхом еволюції, тим більш за даних історичних обставин. Навіть таке безсумнівне чудо, як громоносне з'явлення нашим очам і нашим серцям знову живого Шевченка та вулканічне збудження Шевченкового інстинкту в цілм народі — вимагає глибшого й довшого усвідомлення і засвоєння. бо, йнакше, те безсумнівне чудо, при певних несприятливих обставинах (чи, за все можливі, традиційній «байдужості»), — може проминути і залишитися епізодом.

Образ того чуда треба **заховати** і **передати** наступним поколінням.

Ось чому стверджуємо, що шевченкознавство щойно почалося. Ось чому, знову й знову, перестерігаємо перед завчасним заспокоєнням, що, мовляв, все вже зроблено, справжнього Шевченка відшукано, а ветхі одяжі та декорації усунуто.

Велетенське явище нашої культури й новітньої історії нашого народу, явище що його обіймаємо прізвищем Шевченка, є занадто велике і складне, щоб, по-старому, підходити до нього з прамітивними засобами святочної лірики з вчорашньої просвітянської традиції. Височина цієї постаті, виростаючи на очах покоління все вище й вище, змушує, одночасно, й нас до постійного зросту, вимагає й від нас постійного напруження духа, постійного виладоування духової енергії.

І може, саме, в цім корениться найглибша таємниця цього єдиного в своїм роді поета, що являє собою ніби мікрокосм нації, що стається її серцем і душею, вулканічним джерелом її життєвих сил, врешті її судьбою, її призначенням.

Серед багатого, перерваного смертю і передчуттям смерті прискореного, дорібку останнього року його творчості й життя, мене завжди притягали вірші, написані пізньої петербурзької осені (26. листопаду р. 1860.), отже за яких три місяці перед його весняною смертю.

Це знана і у фрагментах досить часто цитована поезія, що починається повільним:

— Бували війни й військові свари —
Галагани і Киселі, і Кочубей-погаї,
Було добра того чимало...

Раптом метр віршу змінюється і переходить в пружиний чотиристоповий ямб, ямб гнівний, нещадний в своїм ритмі і словництві, врешті винятково-пророчий. Ямб той мчить, як кінна атака, як степова буря, як морський шквал:

і без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде —
Розтрощить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого Куміра
Людській шашелі! Няньки,
Дядьки **отчєства** чужого!

І, як то у Шевченка не раз буває, ще поки в ушах дуднить, затихаючи, табун даленіючих степ, поки, як важезні могильні грудки, падуть пророчі прокльони («І вас не стане! Будяки / Та кропитва і більш нічого / Не виросте над вашим трупом / І стане купою на купі...»), — все запихає гармонійним акордом, що відвертає від загрозливого подолу вверх, ввись, що замикається, як копула блакитного, знову безхмарного неба, неба вічності:

і все те, все —
Потроху вітер рознесе.
А ми помолимося Богу
І небогаті, і невбогі.

Сконцентрована пророчість цієї незвичайної речі не вимагає доводів. Вона очевидна у всій своїй несамовитості і для нас, людей цієї доби, potwierджена фактами, включно до історичної ролі, що її на провесні р. 1917. в Петербурзі відіграв саме український полк Волинської Гвардії на чолі з підстаршиною Українцем, отим «безверхим козаком» (чи тому, що без українського політичного проводу? чи тому, що полк був, справді, піхотний?).

Але знову ж фактом є незаперечним, що і ця поезія, яку, поруч з пророцтвом про «збудження окраденого», цитують від недавня досить гейно, залишалася для загалу і багатьох, дуже багатьох освічених зем-

ляків — непомітною, невдалою, незрозумілою. Саме такі окреслення прийшлося чути перед якимись 10-ма роками з уст певного доктора філософії, а, пізніш, щось в тому ж роді, з уст навіть... шевченколога.

Що більше, сам текст цієї поезії, дослівно аж до останнього часу був скалічений. У всіх **Кобзарях** та виданнях Шевченкових творів аж до найліпшого київського видання Бфремова й Новицького (Поезії т. I, II. — 1927. р.) включно, «шашелі», що фігурують в поезії цій, «гризуть і тлять» якогось незрозуміло-дивовижного «**діда**», а не «старого **дуба**», як то випливає з льобіки речення і образу, ба навіть рими («А од коріння тихо-**любо** / Зелені **парости** ростуть»).

Правда, автографа цієї поезії не залишилося. — річ була переписана чужою рукою (правдоподібно — Лазаревського) приятеля поета, що, певно, й зробив ту разючу помилку. Але цю помилку систематично повторювали десятки редакторів і дослідників далі, і нікому, навіть такому вдумливому, текстологові Шевченка, як Доманицькому, не спало на думку зосередитися на цім тексті довше і виправити очевидну недоречність (Доманицький зазначив лише, що в цій поезії є «кілька сумнівних, непевних рядків»). Навіть правдивий здогад М. Крупського в львівських «Записках Наук. Т-ва» ще з року 1903. не зробив вражіння і недоречний «дід» продовжував фігурувати у виданнях творів Шевченка ще біля 30. літ!

«Сумнівні й непевні рядки» в тій поезії пробували пояснювати хворобою поета, недбалістю в останнім році життя, навіть гіпотезою, що поезію цю було написано на підпитку... Дивна річ! Навіть Степан Смаль-Стоцький, найглибший дотепер коментатор Шевченка, де в чім просто Колумб його творчості, — і той, давши спеціальну, дуже глибоку й влучну аналізу саме цієї поезії, залишив того злощасного «діда» не диткнутим, а навіть дав до нього коментарі...

Так далеко сягав вплив де-яких легенд та забобонів. Так ділала інерція приспаності самого чувства відчуття Шевченка.

А між тим — і саме це хочу підкреслити особливо — глибокий, суцільно-органічний образ «старого дуба» і «молодих паростів» на нім, сам цей образ, такий істотно-Шевченківський і такий **расово-національний**, вартий, щоб на нім хтось з дослідників зупинився довше й глибше.

Передовсім, глибоческа **древність** цього образу його безсумнівно **антична** геназа, що сягає світу **Еллади**, — не підлягає для мене сумніву. Пень з паростом, «безверхі» дерева з бічними галузками — це образ, що зустрічаємо на античних горорізьбах, часто біля фонтанів і криниць. Горорізьби того типу є напр. в Мюнхенськйму Музеї (сцена з селянкою біля криниці, доба не відома) або в Бритійськйму Музеї (Геркулес під яблунею Гесперід, з III. ст. перед Р. Хр., яблуня «безверха», можливо всохла, але з свіжими паростами). Треба припускати, що «безверхе» дерево з новими, «молодими» паростами було в Елладі символом неперервальности, невичерпальности, переможної тяглости органічного життя — символом чисто-еллінськйму, в ряді інших (як, приміром, аттицькйму обичай засівати могили житом: зерно, вмираючи, дає нове життя).

Цим образом Шевченко (правдоподібно — несвідомо, без жадного «наслідування», під-свідомо), з одного боку, прозрадив глибокі джерела нашої культури, з другого — відслонив одну з найглибших таємниць нашої історії: її **циклічність** і її **невичерпальність**. «Зелені парості» виростають наново і в князівсько-руській добі, і в козацько-малоросійській, і в новітньо-українській, бо ж і 25 літ тому «зелені парості» несподівано витриснули все з того ж вікового «дуба», що його вже догризали «шашелі», що з нього залишавсь, як слід величного минулого, лише дебелий пень, на якого вже ніхто не зважав.

Античний образ старого дуба і молодих на нім паростів розкриває також таємницю й міт нашої елліністичної культури, обнажає глибоке коріння нашої, на давезнім арійським ґрунті виростаючої **старезної**, але ніколи не **старчої** культури, культури, що таїть в собі правікове джерело молодости й відродження, культури, що, в певних добах історії, може скорочуватися до розмірів писанки й пісні, але, при першій історичній можливості, — розцвітає софійськими банями, мазепинським бароком, хоралами Бортиянського, майстерством Боровиковського чи Нарбута.

Мимоходом випало — колись насвітлити де-що неясну справу і з тією «сокирою», що завдавала коментаторам теж немало клопоту: чому власне «без сокири»? Це якось не вязалося з раз на завше усталеним образом «бунтаря», «революціонера», «співця гайдамаків» і т. п. дижурними упостатненнями великого поета, творця цілого власного світу, а не якогось там «співця» чогось відокремленого.

Від досить проблематичного пояснення виразу «без сокири» не уберігся навіть і великий дослідник творчости Шевченка — Степан Смаль-Стоцький («сама незломна віра внутрішнього переконання... внутрішня віра визнаваних засад, вселюдське їх значіння...»), але покійний учений, певно, не мав змоги ближче зайнятися справою стосунків Шевченка з російським оточенням в Петербурзі, що, як побачимо, є необхідним для зрозуміння цього виразу вповні.

По тім всім, чого свідками були ми, сенс виразу «без сокири» стає досить ясним і зрозумілим, хоч би в такій мірі: при боротьбі за національне визволення, тим більш при будові держави, сама лише «сокира» не допоможе, особливо в тій функції її, яка з нею романтично вяжуться, — ц. т. функції «безпосереднього» ужитку того зняряддя. Крім того, в поезії цій дано пророцтво про т. зв. революцію 1917. р., себто про **упадок** петербурзької імперії, що відбувся, справді, «без сокири», ц. т. без низових, «жакерійних» повстань. Розпалися обручі імперії, розсадженої стислутою енергією її народів, що й припечатав своїм чином «козак безверхий», «розстроцивши трон» та «порвавши порфіру» — зовнішні атрибути «куміра», що вже давно перестав бути грізним живим та історично-чинним. Очищалася арена не для «сокири», лише для дій «козака», але вже зі «зверхністю». Тієї, власне, «зверхности», як знаємо, Батьківщині тоді забракло...

Та є в тій «сокирі» ще один, вельми цікавий момент.

Року 1935. під фірмою київської Академії Наук вийшла спеціальна публікація під заголовком «Шевченко і російська революційна де-

мократія» пера Є. Шабліовського. Винятково охайно, як на українські видання в ССРСР видана, книжка та мала зробити ще один значний крок на шляху втягнення Шевченка в лоно «єдиного советського народу», шляху, що віддавна становив генеральну лінію дозволеного в ССРСР «шевченкознавства».

Вже сам рисунок на окладниці книжки вимовно говорить про її завдання: вправною рукою покійного В. Касіяна нарисовано (дереворит) там в один ряд, ніби «злучені єдиним поривом» — Шевченко з... Добролюбовом та Чернишевським яко менторами. А над їх головами мальовничо віє спільний стяг з написаним на нім гаслом **«К топору зовите Русь!»** Автором же того гасла, як виникає зі змісту книжки, і був саме «червоний» Ніколай Чернишевський, про якого відомий письменник Н. Лєсков, людина мудра й чесна (автор прецікавих київських оповідань), пише, що «й сам Н. Г. Чернишевський шукав співробітництва у виданнях М. Н. Каткова (реакційного редактора і публіциста — «чорносотенця» — Е. М.), та заходи ці були марні («Загадочный человек»).

От в яке товариство, виконуючи одержане завдання, пошив п. Шабліовський нашого генія, що фігурує на портреті в початку книжки, при такій okazji, розуміється, в неодмінних кожусі і шапці!

Завдання втягнення Шевченка, за всяку ціну, в лоно славнозвісної російської «інтелігенції» (та ще й 60-х років!), пришиваючи йому стічність з різними ліберал-всеросійськими «демократичними» обрусителями, — то було ударне завдання советської пропаганди, особливо від часу зліквідування Хвильового та його плеяди, коли то усунено було, як здавалось, останні рештки невігідних свідків, отже можна було «культурне будівництво на Україні» розгорнути на цілу всесоветську широчінь... Найретельніший виконавець цього завдання в добі Постишева — п. Шабліовський, дійсно, зі шкіри вилазив, щоб довести, що Шевченко, можна сказати, днював і ночував з «учителем» Чернишевським та нашими «бесами», змальованими Достоевським в його знанім романі. Але на протязі цілої своєї брошури, оперуючи навіть сумнівними документами та цілком шулерськими аргументами, він, так-такля, й не міг довести навіть звичайного знайомства Шевченка з обидвома «патлатими нігілістами», що то так інтимно фігурують разом з Шевченком на окладниці брошури. Розуміється, для кожного, хто хоч трохи уявляє собі характер Шевченка та його форми життя в Петербурзі, праця п. Шабліовського (до речі, той советський урядовець зазнав величезної невдячності від начальства: його не оминула по-постишевська «чистка») — видається, справді, сизифовою. Шевченко, який вибачав все, опріч фальшу та пошлости, тим більш підлоти й дволичности «нігілістів», — ніколи б на поріг до себе не пустив того роду людського приміряка.

Отже, застереження — «без сокири» — і було спрямоване, власне, проти авторів і пасожитів гасла «К топору зовіте Русь», себто тих саме Чернишевського і К°, що до яких ніколи не було певности, з наказу якого саме працедавця вони виступають: комітету підозрілої «партії» (з двох недоучків і трьох провокаторів) чи — безпосередньо — III. Отделенія Собственной Ево Велічества Канцелярії»...

Жадний спільний «танор» і жадна спільна («від молдованина до фіна») «Русь» — ось що, в дійсності, значить вираз «без сокири» в цій пророчій поезії Шевченка.

5.

Немає більшого заперечення справжнього Шевченка, як ота, вульгарнізацією і своєрідною «традицією» вироблена, суміш «крест'янсько-во поета» з Тарасом (теж своєманітна «помста» Гоголя!) Бульбою, як отой «дядько в шапці», просвітницька ікона, перед якою, як перед символом зубожіння нації, відправлялося рік-річно некрофілічно-слезливі «академічні» відправи.

Він був не лише пророк і Кобзар Нації, не тільки поет і не тільки маллр, і не тільки діяч чи історична постать... Це щось зовсім інше. І в пляні лише історії, і в пляні лише культури — він все виглядатиме сплосченим і обкраяним. Він, що якось дивно сполучував в собі і Гонту, і Мазепу (соромлюся, що колись, в молодечім пориві, цього не добачав), і тайну української жіночости, і втілення мужеськості, він, що увесь шарів найчуйнішого ніжністю і що, за хвилину, вибухав бурєю некельного гніву, він, що до кінця любив і так само до кінця ненавидів, і що в нім ненависть і любов, помста й ласка якось гомерично зливалися в одну потужну мелодію, — то соборний витвір самих землі, підсоння, красвиду, повітря нашої Батьківщини. То — найглибший вибух раси, що в добі історичного занепаду — саме ним — відновила душу й тіло народу.*

І ще одне. Не треба забувати (бо це непотрібно омертвляє його живу постать), що він був і талановитим портретистом, і чарівним співаком, і дотепною товариською людиною, що мала слабкість до гарного одягу (звідсіть же й ота шапка з кожухом!), розумілася на добрих стравах, закохувалася (не завше щасливо, але завше повно)...

Чи складав він читанку для майбутніх (ой, як же майбутніх!) шкіл, чи шкідчував проєкт власної хати, чи вибрав собі місце для садиби, чи студював ритівництво і пишався заслуженим титулом академіка гравюри, — у всьому він був повною, довершеною людиною, повним, довершеним Українцем, без сліду національного каліцтва, хоч в життєпису його багато було б для того каліцтва — підстав.

Музичною мовою кажучи, то був — велетенський діапазон: від «погибнеш, згинеш, Україно» до «Поставлю хату і кімнату», від сцени Гонти з синами, від якої мороз іде поза шкіру, до анакреоністично-безжурного «Великомученице-кумо». І у всьому! шумує побідне життя, уняте в нескортуальну вічність геніяльного твору.

81 рік тому, фізично тяжко хорий, але духово одержимий непереможною жадобою праці й творчости, — бо він мусів творити сам за мільйони незрячих, раннім ранком 9. березня він спішив із своєї кімнати вниз до майстерні, де чекали його недокінчені мідерити.

Зламааний заслаанням та виснажений хоробою організм нараз зрадив: він впав зі сходів, щоб тілом вже не встати.

В цім пориві до творчости — в останній смертний час, в цім творчій русі — увесь він. Він, що був живою Обітницею і що залишив нам і досі неадійснений заповіт.

ЮРИЙ АРТЮШЕНКО
(Перемишль)

Український військовий клуб ім. гетьмана Павла Полуботка в Житомирі

(З нагоди 25-ліття його заложення).

В березні 1942. р. минає 25 років від того історичного дня, який започаткував українську національну революцію.

Розглядаючи хід тодішніх подій, бачимо, що національна спроможність української нації в 1917. р. була тісно повязана з її передреволюційною підготовкою.

Традиція державної незалежності в початках світової війни тліла лише в умах одиниць та тісніших гуртків і не охоплювала собою верхів української суспільності.

Внаслідок цього, а також московської агітації й пропаганди, зголошувалося багато з української молоді, а зокрема студентів і гімназистів добровільно до російської армії. Більшість із цієї молоді кинено на австрійський фронт у Галичину, де вони вперше зустрілися з українцями Західних Українських Земель. Від цієї зустрічі в думках цієї молоді зродився незнаний їй дотепер новий український світ.

І молодь стала уникати зустрічі зо своїми братами на полі бою. Зате летіли від цієї молоді з фронту до військових і шкільних товаришів листи, а тб й цілі стоси українських книжок, накуплених у Львові, Тернополі чи в інших містах Західньої України. Такі листи й українські книжки з фронту вже перед початком революції масово ходили серед військової, студентської й гімназійної молоді з рук до рук. Не один із українських юнаків у час війни, якраз підчас свисту куль, читаючи куплену, а то просто знайдену в австрійських окнах, українську книжку, віднайшов свою національну свідомість і тим потім спричинився до освідомлення своїх товаришів.

Завдяки таким, як вище, процесам серед української військової молоді, воєцтво перше піднесло жовто-блакитний прапор відродженої Української Нації. І лише військова молодь, із незначною кількістю старших одиниць, першою кинулася, хоч прайда скорше підсвідомо, ніж свідомо, будувати на руїнах поваленої тюрми народів, фундамент під національну державу, започатковуючи національну революцію організацією різного роду військових формацій.

Внаслідок цього у березні 1917. р. було зорганізовано Український Військовий Клуб ім. Гетьмана Павла Полуботка. Батьком цього першого націоналістичного руху був поручник, в цивільнім існуванні харківський адвокат, Микола **Міхновський**, що виписав на прапорі цього Військового Клубу: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі». Він своїми цінними вказівками й порадами направляв цілий тодішній націоналістичний рух у напрямку організації своєї мілітарно-політичної сили — у напрямку формування українських військових частин.

Автор цих рядків мав щастя, будучи тоді ще 17-літнім юнаком, стати членом-фундатором і членом Ради філії цього Клубу в місті Житомирі.

Житомир, як губерніяльний центр тодішньої Волинської губернії, відіграв у 1917. р. досить визначну роль і то як у формуванні української державницької думки, так і в наших національних змаганнях.

Завдяки тому, що в Житомирі стояла досить велика військова залога — 4-тий запасовий полк, дружинники та 2 школи хорунжих — було тут багато українців — військовиків. Що більше, український маніфестаційний похід у березні 1917. р. показав, що цей український військовий елемент на загал далеко активніший, як українські мешканці міста. Тисячні маси вояцтва, — що перевищували кількакратно цивільне населення, під українськими прапорами та з портретом Шевченка на чолі, — перевели імпазантно українську національну маніфестацію, що започаткувала в Житомирі процес українізації військових частин і процес централізації української військово-духової еліти.

Цей другий процес ішов під ясними національними ключами і ніс у собі ті національно-державницькі ідеали, що їх видвигнув ще в 1900. році Микола Міхновський, теперішній Голова Централі Українського Військового Клубу ім. Гетьмана Павла Полуботка в Києві. У висліді цього прийшло до заложення філії цього Клубу в Житомирі. На чолі філії Клубу став сотник **Ластівченко** — кадровий старшина одної зі шкіл хорунжих. Це був старий борець на українській національній ниві, який ще в 1905. р. лише чудом уник арешту за свою національно-політичну роботу серед підлеглих йому вояків. З огляду на те, що мені, — як одному з членів Ради, — доручено було Правлінням Клубу вести велику частину пропагандивної і військово-організаційної роботи, — я часто бував у Голови філії нашого Клубу — сотника Ластівченка, на його приватнім помешканні, щоби здати звіт з моєї діяльності та одержати напрямні щодо дальшої праці. І при цих візитах нераз доводилося мені чути з його уст про ті великі перешкоди в праці Клубу, що їх ставили, і то не лише російські елементи, але й свої ж таки політичні чинники. Через це зокрема був утруднений і контакт із Централєю, а внаслідок цього, як говорив сотник Ластівченко, — «ми не можемо, на жаль, одностайно розгорнути боєвих прапорів».

Праця Клубу була дуже широка. Тут я торкнувся лише тієї її сторінки, до якої я мав безпосереднє відношення. Отже, довелося мені частіше виступати на вічах у школах хорунжих, у дружинників і в 4-м запасовім полку. Та поза національною пропагандивною роботою серед військових, довелося ще мені з рамени Клубу вести пропаганду та організаційну роботу і серед українського цивільного населення. Зокрема ж, Український Військовий Клуб узяв активну участь у підготовці Першого Українського Губерніяльного Селянського Зізду в Житомирі. І мені в цім припала чи не найбільша робота. — Не одну сотню сіл обїхав я, закликаючи селян до участі в цім Зїзді. В обїзді мені допомагали 4 члени Клубу, що підготовляли для мене збори громад на певну годину в кількох селах щоденно. Тому то я міг на протязі одного дня виступати з промовами в декількох селах, щоби покликати делегатів на цей Зїзд.

На Зїзд прибуло біля 2000 делегатів та несподівано прийшов мені наказ повернутися з безтермінової відпустки, яку я був дістав, до своєї частини — 4-го запасового полку. Як видно, комусь залежало на тому, щоб той, що мав з людьми безпосередній контакт, участі в Зїзді не брав. Бо я, на жаль, не крився з наміром на Зїзді вплинути на тих делегатів, яких я пізнав по селах, щоб вони голосували за нашими промовцями та вибирали наших кандидатів. І це напевне мені вдалося б зробити, бо в більшості випадків попереднє знайомство приєднує селян скоріше, як якийсь новий незнайомий промовець. Та що ж, хоча я й був цього свідомий, але не міг знехтувати наказу, бо ж добре пам'ятав на заклики українського політичного проводу з Києва — про те, щоб українські воєнки і надалі зберігали дисципліну та послух перед своїм начальством старих російських частин. І так я виконав наказ і повернувся до своєї частини. Це було напередодні Зїзду. Тому не можу тут подати, як перейшов Зїзд, і хоч мені про те й оповідали, але вже тепер того не памятаю, — знаю лише, що нам не пощастило провести бажаної кількості наших людей у ті органи політичного життя, до яких цей Зїзд делегував своїх виборців. — Селяни голосували за тими, про кого щось знали, наші делегати були для селян незнамі їм сірі шинелі, що вперше до них проговорили українською мовою.

Ці висліди Зїзду та обмеження вільної національної чинності з боку військового начальства викликали серед членів Клубу революційні ферменти. І так я, зараз же після Зїзду, в розмові з сотником Ластівченком висловив бажання взятися до зформування революційним шляхом принаймні невеликого самостійного українського військового відділу, що став би до безпосередньої диспозиції Клубу. Сотник Ластівченко цю думку одобрив. Після цього я негайно приступив до переведення цієї думки в життя. І так, не дивлячись на різні утімнення свого начальства, я витягнув у цю акцію кількох підстаршин, — із яких залишилися мені в пам'яті — «старший унтерофіцер» Сорока та бунчужний гвардієць, (прізвиська якого, на жаль, не памятаю). Так був створений командний склад для українського революційного відділу. Охочих же воєнків, що хотіли вписатися до цього відділу, було стільки, що ми не в силі були їх усіх військово-організаційно охопити та й прохарчувати їх було нам тяжко. Тому то ми рішили зформувати покищо лише одну сотню, але дати їй належний військовий і національний вишкіл. Командантом цієї сотні станув я, хоч тоді ще не був старшиною, — на чолі ж чот стали «старші унтерофіцери», — а нижчі команди становили «молодші унтерофіцери» та й серед самого воєцького складу теж було багато підстаршин.

Під українським прапором ішли ми й верталися щоденно на вправи і з вправ. З кожним днем ми здобували собі все більше прав на життя. І стало нарешті фактом, те, — що команда військової залоги міста Житомира, під натиском Українського Військового Клубу таки вчислила нашу сотню у склад своєї залоги і то як окрему українську одиницю. Це був перший успіх, який Клуб здобув у суперництві з російською військовою владою. Український Військовий Клуб охоплював щодаля то все ширші й ширші маси українського населення своїми впливами. Під гаслами, що їх голосив Український Військовий Клуб, ішла боротьба в школах хорунжих, у таборах запасових частин і в ка-

зармах дружинників. Військова влада скоро зрозуміла, що Український Військовий Клуб став розсадником українського сепаратизму і що українська національно-революційна сотня — це головна опора для Клубу в цій роботі. Отже тому військова влада прийшла до рішення — якнайскорше нашу сотню видалити геть — на фронт. І почалася в цьому напрямку акція не лише в Житомирі, але й поза ним — в Києві, а навіть в Петрограді. В гру увійшли й деякі наші політичні чинники, що почали часто приїжджати до нас із Києва, щоб переконати сотню їхати на фронт. За головний аргумент при цьому у них було те, що, мовляв, мусимо доказати, що ми дійсно цінимо здобутки, які нам дає революція, та хочемо їх обороняти. Були між іншим, і другі аргументи, як наприклад треба тримати фронт аж так довго, доки ми, українці, зростемо в силу і зможемо заключити вигідний сепаратний мир із центральними державами.

Треба сказати, що всі ці аргументи мали свою силу — тимбільше, що вони походили переважно від представників українського політичного світу з нашої столиці Києва. Все ж я особисто був за тим, щоб їхати до Києва та влитися в І. Український ім. Богдана Хмельницького Полк. І хоч у цій справі я їздив спеціально до Києва, — де, на жаль, Голови Клубу, поручника Міхновського, не застав і тому звернувся був безпосередньо до штабу Богданівського Полку (яку відповідь там дістав, вже тепер не пригадую), — але офіційного дозволу на переїзд до Києва я не привіз.

Акція за відїзд української сотні на фронт дала свої наслідки. День відїзду настав. Його попередило за кілька днів перед відїздом, призначення на посаду маршового команданта сотні одного зі старшин членів нашого Клубу, якого прізвища тепер вже не пам'ятаю. Фактично ж у внутрішнім житті сотні нічого не змінилось, бо новий командант сотні і надалі залишив мені національно-виховний провід і керму впорядком сотні.

В самий день відїзду імпазантно відбувся похідний молебень, у якому взяла участь вся залога міста та тисячні маси українського населення. З великим сумом прощали всі українці нашу сотню, бо — як дехто висловлювався — виривали з українського національно-суспільного життя в Житомирі його серце — сотню українських націоналістів.

Ще й у вагонах між козаками йшли балачки куди їхати — на фронт чи до Києва. Та ця непевність перерішив хтось інший, а то — в супереч офіційному зарядженню про те, що потяг мав вирушити щойно завтра, несподівало ми пробудилися вночі вже в дорозі на фронт, не залагодивши навіть деяких формальностей, що були зв'язані з відїздом.

Так доїхали до Тернополя, де ми висіли й під українським прапором з піснею на устах перейшли через Тернопіль і похідною колоною направилися на позиції. Та там уже нас очікували. — Під Конюхами за націоналізм сотня була розформована і розкидана поміж полками: 13. Белозерським, 14. Олонецьким, 15. Ладозьким, і 16. Люксембурзьким — IV-ої російської дивізії. Мене призначено до 14. Олонецького полку. Та я ще в тому самому місяці, що й прибув, вибув із його складу. Це сталося завдяки моему безпосередньому начальникові, а це командантові нашої української сотні (прізвище якого не можу прига-

дати). Він попав у штаб 14. Олонецького полку і при впорядкуванні списків тих, що мали їхати до військових шкіл, вніс і мене до них. Хоч я зпочатку відмовлявся від цієї поїздки, та цей старшина мене переконав, що Український Військовий Клуб потребує найбільше людей там, де йде боротьба за душу українського міста й села і тому я таки згодився відіхати.

І так, далі вже я, з доручення Українського Військового Клубу ім. Гетьмана Павла Полуботка, вів пропаганду ідей Клубу — зпочатку у Полтаві — де я вже тепер був юнаком т. зв. Віленської Військової Школи, а відтак на Слобожанщині, а ще пізніше — в складі Першого Українського ім. Гетьмана Богдана Хмельницького Полку, чи в інших частинах Запорозького Корпусу, і то вже не лише словами, але й зброєю, — по всій Україні. Так як це був зробив і голова Філії нашого Клубу, сотник Ластівченко, — власне він у 1917. р. переняв, уже як полковник, під свою команду Перший Український ім. Гетьмана Богдана Хмельницького Полк.

Це була осінь 1917. р. Україна палала у вогні національної революції. Та встаючи зпід згарищ старої московської імперії, Україна не замкнула своїх північних кордонів. Замість того, щоб зукраїнізовані частини, що продиралися з Сибіру й Московщини до Києва, поставити по селах прикордонної смуги, для охорони кордонів України, було ці частини демобілізовано.

Села всієї прикордонної смуги обсіли большевицькі пропагандисти — авангард московської червоної армії. У містах же московський і змосковщений пролетаріят вже підносив свій огидний крик: «Україна — это буржуазная видумка».

Все тривожніші й тривожніші вістки летіли зі Слобожанщини до Києва. Частина Богданівського полку на чолі з полковником Ластівченкою прибула в Полтаву, але вже й сюди сягала московська рука. Полковник Ластівченко падає підступно забитий московським наймитом — жидом Дунаєвським. Богданівці, що готові були пімстити смерть свого улюбленого команданта, «відповідальними чинниками» приборкуються. Ненависть гаситься. Бо багато членів Центральної Ради, на яку все українське вояцтво дивилося тоді як на найвищий авторитет, вело пропаганду за мирне поладнання конфлікту з большевиками. Большевики почали все сміливіше й сміливіше проходжуватись по вулицях Полтави.

По трагічній смерті полковника Ластівченка в Полтаві, Український Військовий Клуб ім. Павла Полуботка звернувся в листах до своїх поокремих членів зі закликом опертиса московській навалі та повести якнайшвиршу протиакцію по містах і селах Слобожанщини, що вже частинно була окупована червоною Москвою. В цих листах між іншим говорилося, що кожний з членів Клубу мусить тепер проявити якнайбільше самодіяльності й ініціативи. В загальному ж вказувалося вести пропаганду й боротьбу за Українською Центральною Радою, як за носія і репрезентанта волі Українського Народу. На ці листи відгукнулося багато і то не лише зпоміж молодшого вояцького членства Клубу, але й серед сивоголових старшин Клубу. — В нерівній боротьбі більшість і з цих героїв загинуло, — одні зі зброєю в руках у складі партизанських відділів, другі в тяжких муках і катівнях ЧЕКА.

Підчас мого перебування від 1917—1921. р. в складі Запорозького Корпусу зустрів я випадково одного козака з тієї нашої національно-революційної сотні, який поляг теж у складі Богданівського Полку геройською смертю в тяжких боях під Тирасполем перед переходом Запорожців через Румунію. Прізвища цього козака теж не памятаю. Він, між іншим, оповідав мені, що завдяки пропаганді козаків нашої сотні IV. російська дивізія таки зукраїнізувалася та що їх всіх — через те, що вони не скинули своїх українських відзнак (погон-вилог) — вояки IV. дивізії називали козаками із сотні українських сепаратистів. Поза цим козаком не зустрів я з цієї сотні більш нікого. Хто з них брав дальшу участь в визвольних змаганнях, не знаю. Та не лише про сотню, але й про те, що сталося по моїм від'їзді з Житомира в Українським Військовим Клубом мені теж нічого не відомо. Чи зберіг хтось архіви цього Клубу — не знаю. Знаю лише одного з бувших членів Філії нашого Клубу, а це сотника Цебра, що тоді здається, був юнаком одної зі шкіл хорунжих, який тепер перебував в Братиславі на Словаччині. Поза тим не знаю більш нікого.

25 років бурхливого часу затерло в моїй памяті прізвища й ролі осіб у тих подіях. Все ж маю надію, що ще хтось із свідків тих подій таки напише свої спогади, або на підставі архівів увіковічить пам'ять про працю Українського Військового Клубу ім. Гетьмана Павла Полуботка в цілому та про Філію цього Клубу в Житомирі зокрема, як і про одного з головних її організаторів — Голову Клубу — славної памяті полковника Ластівченка.

Др. МИКОЛА КУШНІРЕНКО
(Прага)

Розвиток національної свідомости карпато-українського селянства

Вступ.

Український нарід за Карпатами живе на південно-західних схилах цих гір. До 1918. року весь цей край — Закарпаття — належав до Мадяричини; в році 1919. був приєднаний до б. Чехословаччини за винятком м. Сиготу й кількох українських сіл за Тисою, що припали Румунії.

За часів б. ЧСР західня частина Закарпаття — Пряшівщина, від Ужгороду на захід, вздовж гір до ріки Попраду, — належала тоді й тепер до Словаччини. Було в ній коло 200.000 української людности (за словацькою «статистикою» з року 1930. лише половина цього числа).

Край на схід від Ужгороду до Ясіня носив назву Підкарпатська Русь, як окрема адміністраційна одиниця мав він 12.808 кв. кілометрів площі, а р. 1930. — 709.129 душ населення, з якого 446.916 або 63.02% загального числа було українського.

Цей край прикінці 1938. р. й на початку 1939. р. став відомий у цілому світі під назвою Карпатської України, — тоді український нарід мав тут зародки своєї державности у формі федерації з реформованою в той час б. Чехо-Словаччиною.

У цьому нарисі маємо на увазі селянство Карпатської України. яка — зо своїми містами Ужгородом і Мукачевом, а також якийсь час від 2. листопаду 1938. р. і без них, — завжди творила ядро цілого українського Закарпаття.

До прадавнього, автохтонного українського населення на Закарпатті віками стихійно доприселявалась українська людність із сусідньої Галичини й східньо-українських земель. Але це населення було **відділене** від решти українського народу високими горами вкритими пралісами, а пізніше, коли тут зміцніла угорська (мадярська) державність, — і границею політичною.

Український нарід жив за Карпатами окремим своїм життям протягом віків, затримав багато давніх, архаїчних елементів у своїй мові, побуті, звичаях і поняттях аж до наших днів, зберігаючи одночасно й їх частий український характер.

Філософія його соціальної історії (політичної майже не було) і національного життя така сама, як була й на інших поневолених українських землях, лише на Закарпатті деякі її сторінки яскравіші й особливо поучні.

Хоч українське Закарпаття чужинці ще в XVII. віці називали Україною Угорською й Україною Мукачівською,¹⁾ виходячи із **етнічної** єдності цього краю з іншими українськими землями, але серед місцевого населення затрималась стара, також українська, назва «русин» і прикметник «руський», як це було і в Галичині ще перед 1914. роком.

Така ж давня, як «Русь» і назва «Україна» серед **народніх** українських мас поширилась найбільше в козацьку добу української історії.

На Закарпаття бурхливі події Козаччини та її поняття й терміни не доходили зовсім. Тут затримались народні назви ще княжої Русі — України. Тому й край, приєднаний в 1919. році до б. Чехословаччини, названо в офіційних документах «Підкарпатська Русь»; ця урядова чеська назва й проїснувала тут до осені 1938. року.

1. Соціяльне положення селянства на початку XX. віку.

Життя українського народу за Карпатами, відгородженого протягом віків від свого матірнього пня, і в давнині було тяжке.

«Середньовічна історія для руського люду в Угорщині», — пише дослідник Закарпаття — проф. О. Мицюк, — «була немилосердною».²⁾

В другій половині XI. віку почала на етнографічній українській території ширитися угорська (мадярська) державність, її зміцнення привело до проголошення всієї землі, в тому числі й селянської, королівською власністю.

¹⁾ Проф. С. Шелухин: Назва Підкарпаття Україною, — у Збірнику з імен Юлілейний Альманах Союзу підкарп. руських студентів у Празі. Прага, 1931, ст. 40—52.

²⁾ Олександр Мицюк. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі т. I. Ужгород 1935., стор. 229—230.

«Наростання феодалізму з кріпацтвом потягло за собою на кінець середньовіччя остаточне відняття особистої свободи майже у всієї руської людности, яку юридично і фактично земельні пани починають уважати за свій реманент.»³⁾ Оформлення в шляхецькому кодексі Трипартитумі феодально-шляхецьких захватних прав спричинює відхід від приниженої руської (української) людности її вищих соціальних груп, що пошилися в мадярську шляхту.

Міста позаймали чужинці й не пускали туди русинів (українців), як рівноправних з собою горожан.

«Гірнича промисловість і організоване в цехи ремісництво теж виключили русинів.

Внаслідок всього того руська народність вийшла з середньовіччя в складі майже **тільки** сільського попівства, хліборобів та пастухів (підкр. має — МК), які в матеріяльним і культурним відношеннях стояли на найнижчій рівні. Цим справді, передрішена була її доля в своїм краї на наступні віки.»⁴⁾

Дійсно, і в наступні віки ця суспільна структура українського народу Закарпаття все знижувалась до основи суспільної піраміди. Цілий нарід був зведений до однієї суспільної групи — селянства, якого матеріяльне й культурне положення постійно погіршувалось.

Жило воно з екстенсивного скотарства і такого ж хліборобства, яке в гірських умовах не могло прогодувати всієї людности. Давня Угорщина занедбала край під кожним оглядом. Ще в другій половині XIX. віку не було між горами справжніх доріг, не було ніякого промислу й заробітків. Нарід, щоб не вмерти з голоду, шукав праці в сусідніх краях. Мадяризація українського населення весь час збільшувалась, особливо після 1867. року. Одинокі інтелігенція — духовенство мадяризувалось в першу чергу, а серед селянства росла темнота. В XIX. віці кинулись на закарпатське село жида, вони тут захопили в свої руки всю торгівлю й кредит.

Неграмотне й убоге селянство, без звязку з цивілізацією й світом, стало об'єктом немилосердного жидівського визиску та погорди місцевої мадярської бюрократії.

В 1867. р. відвідав Закарпаття, — тодішню Угорську Русь, — один відомий придніпрянський учений і політик; приглянувся він до тамошнього селянського життя й до місцевої інтелігенції, а потім «в ресторані в Чопі», — писав він у своїх спогадах, — «пригадав я **мадярську й жидівську** (підкр. МК) зневагу народу, темноту народну, тупість, еготизм і слабодушність інтелігенції руської, — і мені стало гірко, як ніколи не було...»

Духове й матеріяльне життя закарпатського селянства при кінці XIX. віку все більше занепадало. Нарід біднів, емігрував в Америку, нарешті прийшов стан, що селянин не міг платити податків і старав для держави тягарем. Мадярське міністерство хліборобства вислало на Закарпаття, при кінці дев'ядесятих років мин. в., свого урядового комісара для дослідження причин матеріяльної бідноти села та заведення в ньому необхідних поліпшень.

³⁾ Олекс. Мицюк: Там же, стор. 230.

⁴⁾ Олекс. Мицюк, там же, ст. 230.

Цим комісаром був відомий Е. Еган, з походження ірландець, що взявся щиро до праці. Грунтовно дослідивши край і селянське життя, він свої урядові спостереження й проекти подав міністрові хліборобства у формі меморіялу, що появився друком в українській мові у Львові 1901. р.

В ньому Е. Еган писав: «Головне джерело теперішньої недолі руського селянства в південній Угорщині лежить у невідповіднім переведенню урбаріяльних відносин. Власти... не узгляднили в нічім господарських потреб селянина... Держава не подбала власне про те, щоби між популяцією й земельним посіданням удержати рівновагу. Фабричного промислу в сих сторонах нема ніякого. Нема ніяких копалень. Жонатий піп мусить жити із селянина, бо має лише 200 зл. на рік. Бинскон не заїдаєть у сі гаухі сторони, учитель хоче вигідно жити, — інспектор заїздить до його школи раз на 3—8 літ. Багато нотарів²⁾ дере з народу, що може і тиранизує селян. Сі обставини витворили явище, що в переважно хліборобській Угорщині умирає хліборобський народ... Розпука бере дивитись на сей умираючий народ. Як паразити кидаются на слабій організм, так і жида-лихварі кинулись на ціле руське Підкарпаття грубою масою. В деяких околицях посіли вже ті «торговельники» (Еган називає їх, з причини великих впливів жидів в Угорщині, лиш сим імям, а не жидами) понад 50% селянських земель. Маючи всякий «гешефт» у своїх руках, вони орудують цілим життям селянина, всім річним його заробітком, всею його будучиною».

В кінці меморандуму Е. Еган зхарактеризував соціяльне положення карпато-українських селян так: «Народ, що не має землі, ні худоби, якого доля лежить у руках лихваря; народ, що залежить від гумору і самоволі сего лихваря; народ, розпитий нарочно і здеморалізований, якому вже ні священник, ні староста не можуть прийти на поміч, а якого всякий адміністраційний урядник використовує і кривдить; народ, якому взагалі ніхто в світі не подає помічної руки — сей народ буде поступово унадати матеріяльно і морально чим раз нижче, поки не загине...»³⁾

Далі подає Е. Еган конкретний план сільсько-господарської політики на закарпатському селі. Багато із своїх планів він перевів у життя, але не всі. Під Ужгородом коло Дравців найдено його смертельно пораненого, невідомо яким способом і за яких обставин; від цього поранення він і помер 20. вересня 1901. року. Були здогади, що це вбивство є справою жидівських рук.

Галицькі громадські діячі також звертали увагу на гірку долю закарпатських братів і в тодішній своїй пресі містили про це статті. В 1901. році В(олодимир) Г(натюк) у передмові до перекладу Еганового меморіялу писав: «Інтелігентні угорські Русини стратили цілковито народне почуття і не стараються підносити народа ні матеріяльно, ні морально, а коли деякі одиниці й роблять се, то або цілком по дитинному, або дуже невміло.

²⁾ Нотар — урядник, що веде всі адміністраційно-канцелярські справи села, а іводи й двох-трьох сіл.

³⁾ Е. Еган, — Економічне положення руських селян в Угорщині, У Львові 1901. р. Передмова В. Г.

... Угро-руські селяне бідніють безнастанно і виходять зі своєї батьківщини цілими масами, щоби найти собі ліпшу долю за морем, в Америці.

Може прийти отже до того, що за якийсь час вони винесуться зо всім, а коли яка їх частина й лишиться, то пропаде для нас, бо потоне в малярським морі, винародовиться цілковито».)

Хоч Еганова акція багато допомогла карпато-українському селянству, але не заходи малярської державної політики врятували його перед виселенням з краю або фізичним виметтям, лише технічний поступ, що досяг до Закарпаття і світова господарська кон'юнктура, що в останнє десятиліття перед війною 1914. р. дала можливість добрих заробітків у сусідніх краях і в Америці.

Яке бідне й тяжке було соціальне положення карпато-українського селянства на початку ХХ. віку, така ж проста, нерозвинута була й соціальна структура цілого народу. По малярському державному перепису 1900. року приголосило руську (українську) мову, як свою матірню, і українську народність 142 священники й 222 народні учителі; священників руського (українського) походження було на Закарпатті понад 300, але більше половини були так змаляризовані, що не одважувались приголошуватись і до своєї народности. Людей інших інтелігентських професій між «руслянами» майже не було, бо ж представників деяких професій було по **одному**, а деяких не було й зовсім.»)

Суспільна структура цілого народу, соціальне положення селянства та довговічний національний гніт були тими факторами, що зформували селянські суспільно-національні поняття й свідомість.

2. Національне пробудження в 1918—1919. рр.

Не дивлячись на сумну свою долю, карпато-українське селянство протягом віків ніколи не переривало духового звязку зо Сходом, — із основною масою свого народу на схід від Карпатських гір. У давніх віках, та ще й у ХVІІІ., цей звязок ішов через церкву й спільну віру, спочатку православну, а потім через греко-католицьку, яка була і в сусідній Галичині.

Найбільшу ізоляцію й найтяжчий соціальний-національний гніт пережило селянство при кінці ХІХ. і з початком ХХ. віку. Але й за цих два десятки літ воно не втратило свого національного інстинкту, який на Закарпатті був чи не найсильніший, коли порівнювати з українським селянством на інших, особливо східніх, землях.

Центром уяви про Росію був у селян Київ, — «руський город»; до нього таємно й ходили вони перед 1914. роком під впливом нелегально ширеного в краю православного руху. Довговічна традиція духового звязку з Києвом не перервалася і в 1918—1919. рр.

На народніх зборах-вічу 18. грудня 1918. р. в марамароському Сиготі між селянством зайшли суперечки, куди приєднати Закарпаття:

*) Volkszählung in den Ländern der Ungarischen Krone im Jahre 1900. Achter Teil. Budapest 1906., ст. 135.

одні хотіли — до Росії, інші — до України, але обидва табори думали про Київ, тому одногослою й вирішили приєднатись до держави Києва.

— «Чи буде там Росія, чи Україна, а ми лиш до Києва», — казали селяни і своїм чуттям находили правильну, дорогу. Золотоверхий ще тоді Київ, як маяк, указував їм правдивий шлях серед чужонаціонального моря до рідного берега. Народні ради в різних частинах краю ухвалювали при кінці 1918. року приєднання Закарпаття до західньої області Української Республіки; історичне значіння мала така ухвала на зібранню делегатів від усіх сіл в Хусті 21. січня 1919. року. Ця народня воля була скріплена й збройним чином — Гуцульським повстанням.

Відділ Української Галицької Армії перейшов на початку січня 1919. року Карпати і в пограничному Ясіню поміг місцевим гуцулам обеззброїти малярську залозу та розширити повстання далі на захід, по долині Тиси, аж до Марамороського Сиготу.

Цей похід і події змальовані в романі письменника Уласа Самчука «Гори говорять»,⁹⁾ в творах закарпатського письменника Гренджі-Донського¹⁰⁾ та в романі чеського письменника З. М. Кудея «Гуцульська республіка».¹¹⁾

Всі ці світлі й радісні прояви селянської національної стихії при кінці 1918. і з початком 1919. року мали всеж характер **інстинктивний**; велику ролю грала при тому і негация Малярщини, від якої за всяку ціну хотіло селянство видірватися. Але **ясної** національної свідомости воно не мало ні в році 1919., ні в перших наступних роках.

Перед 1914. роком селянство ставило пасивний опір маляризації, чуло про офіційну Росію та її царя, який, на думку селян, мав їх визволити від жидів та малярських панів. По селянській уяві «в Росії жили русини»; які і де? — Про це не було точних відомостей. На сусідню Галичину казали вони «Польща», а українців-галичан ще й у 1930. р. темніші селяни звали «поляками»; в цій назві була й частка іронії, особливо серед селян, що були під впливом маляронської агітації. Селянський практично-реальний розум оцінював лише реальні факти, — в Галичині протягом віків вищі суспільно-державні функції виконували поляки, тому й край, в уяві селян, був Польщею.

Закарпатське селянство в р. 1919. і в перших наступних було українською **етнографічною** масою без тих психологічно-суспільних прикмет, що характеризують усвідомлений нарід — націю.

Психологічно-соціальні зміни почались серед нього аж після 1919. року в звязку із загальним розвитком суспільно-національного життя в краю.

3. Суспільно-національні селянські поняття.

Русином за Карпатами був, за дуже малим винятком, лише селянин, якого малярський бюрократ і малярський слуга з погордою кли-

⁹⁾ Улас Самчук: «Гори говорять», історичний роман, накладом „Самостійної думки“, Чернівці 1934.

¹⁰⁾ Василь Гренджа-Донський: Назустріч волі, оповідання. Ужгород 1928., та його ж драма „Сотники Мочаренко“.

¹¹⁾ Z. M. Kuděj: *Hornalská republika. Roman. Praha 1932.* В українській мові появилась в перекладі М. Роїка в „Українській Бібліотеці“, Львів 1938.

кав «руснаком», а часто називав і «біден орос» (büdös orosz — смердячий русин).

Повільно, протягом десятиліть і віків, у свідомості селянства **національний** поділ людей був замінений соціальним.

Ще в 1932. році маляр, чех або взагалі люди у міському, а не в селянському вбранні — «вуйоші», — мають у селян спільну назву, «пан», яку **протиставиться** назві «русин». У тому ж році й пізніше автор цих рядків чув від селян, як про сусіда, що ліпше вдягається й живе, вони казали:

— О, тот ся носит ги пан, а не русин!

— У того хижа не руська, а панська!

Дивлячись, як учитель рубає дрова селянин каже:

— Та й **пан** знає дрова рубати ги **русин**?!

Хто протягом історії не приходив на Закарпаття кожен визискував нарід, — «кожний, хто мав руки, щоб брати з того, чого тут трохи було й щоб тримати канчук, — татари, поляки, москалі, мадяри, жиди, румуни; не пам'ятає нарід всіх тих національних назв, не хоче їх ані пам'ятати, не мають вони для нього значення тому, що для всіх вистарчить йому єдине слово: пан.

В Україні, за московської неволі, українська мова, звичаї, народня ноша перед революцією 1917. року мали прикмету «мужницької», — прощацької. На Закарпатті процес національного приниження пішов ще глибше.

Як наслідок довговічного національного поневолення, що неминує тягло й соціальне, національна назва «русин» набрала на Закарпатті **соціального** змісту, означаючи людину закарпатського села, що стояла на найнижчому щаблі соціальної драбини. Поступово назва «русин» наблизилась до синоніму парія й плебея, про яких є здогади в історії, що вони були нащадками завойованого, а колись також панівного, народу.

Ціле Закарпаття характеризується спізненим суспільним і цивілізаційним розвитком. Затримали його частинно гори й ціле географічне положення краю, але найбільше — колоніальна політика чужинців.

Ціле нерозвинуте громадсько-духове життя села охоплювала й виконувала церква. Селянство сприймало релігійне життя найбільше у його зовнішніх проявах, — в обрядах, постах, богослуженнях, святах, тощо. Ними воно надзвичайно дорожило й дотримувало їх з великою точністю. Ці зовнішні прояви релігійно-церковного життя стали для селянства його другими побутовими звичаями й законами. У свідомості селян церква стала не лише установою конфесійною, а й частиною їх внутрішнього, найглибшого «я», релігійно-церковне почуття й свідомість злились з почуттям та інстинктом національним. Церква стала тотожною з національністю, — стала **«пвською»**.

Ще в 1930. роках можна було чути, як селянин, купивши грам в чеха чи мадяра й оповідаючи про це, каже, що купував його «в папіша проти руської церкви». Папіш — римо-католик, руська церква — греко-католицька й православна. Назва національності — чех, маляр, — заміняється назвою конфесійною, а конфесійна — імям національним.

Можна було почути від селянина й запитання: «Ви папіш, ци ру-

син?» Тобто, чи ви римо-католик, чи русин. В свідомості селян поняття «русин» було однорodne з конфесійною тямкою «папіш» і навпаки.

Протягом віків віра й церква стала в свідомості селян прикметою національною, християнська віра із **східнім**, візантійським обрядом стала вірою «руською», якою вони завзято відмежовуються від папішів» — римо-католиків, не розуміючи добре, що й вони, — греко-католики, — визнаючи папу, також «папіші». ¹²⁾ Так ще до 1930-тих років була між селянством церковно-релігійна приналежність тотожна з національною, як це було в Україні в XVI.—XVII. вв., коли православ'є було ознакою й української народности.

По селянських поняттях національний поділ людей був заміненний соціальним або архаїчно-конфесійним (церковним).

4. Етапи й головніші чинники розвитку селянської національної свідомости за часів б. Чехословаччини.

Двадцятилітнє життя українського селянства на Закарпатті, від 1919. по 1939. рік, в межах б. Чехословаччини, творить пройдений період, що вже видійшов до історії. На селянському житті відбивалось і його формувало, до деякої міри, загальне громадсько-політичне й культурне життя цілого Закарпаття. Історія його, за минулих 20 літ, ще буде колись написана; завдання нашої теми вимагає побіжних згадок тих його моментів, що мали безпосереднє відношення до проблем порушених на цих сторінках.

Розпад старої Австро-Угорщини в р. 1918. застав карпато-українське селянство на дуже низькому рівні матеріяльного й духового життя. По чеській статистиці з 1921. р. було в цілому краю 50.1% неграмотних, але **на селі** між українським мужеським населенням анальфабетів мабуть було понад 70%, а між жіночим — і 90%.

Бувши Чехословаччина розпочала зразу з 1919—20. р. організувати на Закарпатті шкільництво. Де перед 1914. роком учив у селі **один** «півцо-учитель» — дяк, там з кожним роком прибувало учителів і в 1930—31. рр. було вже по 5—6 учительських сил. Шкільній повинності підлягали всі діти шкільного віку. Появилось кілька гімназій і багато горожанських (виділових) шкіл, педагогами в них і вчителями в народніх школах були й українці-емігранти з Галичини та із східніх земель. Вони всіма способами вербували селянських дітей у середні школи, хоч місцеві «педагоги», малярської вихови, й обурювались, що «простаки» пхакуться в гімназії.

З першим розвитком шкільництва виникло питання: якою **літературною мовою, як викладовою, вчити у школах?**

Завдяки спізненому культурному розвитку краю й москво-фільству, що тут розцвіло ще в 1870-их роках, місцева українська інтелігенція не мала однієї літературної мови; інтелігенція була за винятком кільканадцятьох одиниць, змадяризована, між собою говорила по малярськи, викладова мова в усіх школах до 1919. року також була

¹²⁾ Термін „папіш“ і відмежування від „папішів“ затрималось, очевидно, в народі ще в часів боротьби унії з православ'єм, яка велась тут до 1760. р.

мадярська. Дві-три газетки і кілька книжечок, що місцеві патріоти за нів століття видали перед 1914. роком, були в різних «мовах»: в неграмотно-московській, мішаниною московсько-українською з мадярською складнею — це т. зв. язичіє; місцевим українським діалектом, тощо. А в цьому житті і друкованому слові був помітний сильний вплив **церковнослов'янської** мови, бо все духово-громадське життя на селі купчилось коло церкви, а одинокою інтелігенцією були священники.

Справа літературної мови набрала надзвичайної ваги, виник т. зв. «язиковий вопрос», — боротьба між культурною орієнтацією українською й московською за перевагу **однієї** літературної мови, — явище, що його почала переживати Галичина на 80 літ скорше, ніж Закарпаття. Тут ця боротьба набрала надзвичайної гостроти.

Літературна мова і мова взагалі, як одна із т. зв. об'єктивних ознак нації, стала першим **націотворчим ферментом** між місцевою невеликою інтелігенцією, ще, вихована в мадярських школах, не знала спочатку ні одної літературної слов'янської мови, а також не знала, за винятком **одиниць**, і про культурно-національний розвиток українського народу за останню сотню літ.

Чеська шкільна адміністрація, стаючи на науково-педагогічний ґрунт і прислухаючись до висновків чеської Академії Наук, завела в усі школи, як мову викладову, народню — українську, але з архаїчним етимологічним правописом. Через пару років почався хаос. Завдяки державному устрою, ресорт шкільництва, як також інші, переходив під владу різних політичних партій, які справу літературної мови зробили політичною. Зачали толерувати й підтримувати заведення в школи мови московської (російської). Сенатор, чех Клофач пояснив мотиви цієї політики заявою,¹²⁾ що «Москва від Закарпаття далі ніж Львів», цебто, що українство більш небезпечне як москвофільство.

Поступово боротьба за мову розвинулась в боротьбу за національну українську культуру й за національне обличчя цієї **етнічно** української землі. Проти табору українського зразу ж у 1919—20. рр. виріс сильний табір москвофільський і московський. На Закарпаття привандрувало багато галицьких москвофілів, вихованих ще за царські рублі, що послав їх в Галичину граф Бобринський. Трохи пізніше прибули й емігранти-москалі, що воювали за революції рр. 1917—20. в білих — московських арміях. Вони використали давнє русофільство чехів, зокрема прихильність до них тодішнього прем'єра-міністра д-ра Крамаржа, і захопили в краю важні політично-культурні позиції. Під їх виключним монополем опинилась гімназія й учительська семінарія в Мукачеві, в яких виховували вони молодь на «русской» культурі, ідеях «великої» Росії від Карпат до Камчатки та в ненависті до українського імени й аневазі до рідного українського слова. Із тих шкіл сотні селянських дітей вийшло духовими каліками й багато лишилися ними по нинішній день. В багатьох інших школах москвофіли й москалі також мали переважний вплив. Заснували вони й культурно-освітнє «Общество ім. А. Духновича», що старалось ширити по селах московську («русскую») культуру, спекулюючи на селянському терміні «русин» — руський.

¹²⁾ На одному вібранні чеських учителів у Берегові.

Московський табір всіма способами доказував селянам, що «русин» є те саме, що й «руський» (москаль), а тому й вони, карпато-українські селяни, є «руськіє» і в селі треба їм «руськую» (московську) школу, а українських учителів треба із села повиганяти. Таким способом запроваджували в школи московську мову, не називаючи її правдивим імям, хоч у селянському лексиконі був і термін «москаль» на означення москалів — великоросів. У т. зв. Гукливіському літописі, верховинсько-закарпатському документі XVII—XVIII вв. зустрічається також назва «Москаль» для росіян-великоросів.

У Галичині ще до 1918. року затримувався між народними масами термін «русин», а раніш і термін «Русь» між інтелігенцією, особливо в середині XIX. віку.

«Та подібність цієї назви, — пише др. М. Андрусак, — до національної назви росіян виказала в добі галицько-українського національного відродження погубні для національного розвитку наслідки».¹⁴⁾

Московщина, як відомо, від часів царя Петра I. присвоїла собі стару українську назву «Русь», вживаючи її грецької форми «Россія». Ні де для українського народу не принесло це стільки шкоди, як на Закарпатті, де затримався ще архаїчний термін «русин», «руський» із **українським змістом**. Вороги українського народу довго дурили селянські маси **звуквою** подібністю слів «руський» і «руський», натравлюючи їх проти українського імені та їх рідної культури.

Проти табору московського й москвофільського став табір український, — місцева освіджена українська інтелігенція та українські політичні емігранти з Галичини і східних українських земель, що в культурно-національному відродженні краю відіграли величезну роль. Офіційною організацією українського табору було культурно-освітнє т-во «Просвіта», що по селах конкурувало із москвофільським «Обществом ім. Духновича».

Користаючи з того, що місцева інтелігенція всю свою увагу й енергію зуживала на внутрішню боротьбу за мову й національну культуру, чеська влада ширила в краю чехізацію. Чеський краєвий уряд підтримував державними субсидіями москвофільські організації, зокрема общество Духновича, але деколи пару корон діставала й «Просвіта».

Мовну боротьбу між двома таборами часто підтримували чехи навмисно, по засаді: де два б'ються, третій користає. Чеські урядові кола, завдяки своєму спадковому русофільству й страху перед «українською іредентою», назву «українець» в офіційному житті краю не визнавали, а деколи за неї й карали. Було кілька випадків, коли із середніх і горожанських шкіл звільняли учнів за те, що у писемній задачі свій край назвали Закарпатською Україною. У школах, з викладовою мовою українською, йшла боротьба за правопис, — замість етимологічного з б, ѣ, ы сміливі учителі запроваджували загально-український, — фонетичний.

До 1930. року селянство не розуміло ще мовно-культурної боротьби й не було до неї втягнуте. Точилась вона між інтелігенцією, а головне — в шкільництві.

¹⁴⁾ Генеза й характер галицького русофільства в XIX—XX. ст. В-во «Проблем» Прага 1941.

Увага селянства, за перший десяток років перебування у межах б. ЧСР, була скерована на церковно-релігійну боротьбу унії з православ'ям, що масово почало ширитись у східній частині краю. Також партійно-політична метушня, що її запровадили чехи на село, притягала селянську увагу. На Закарпатті існувало постійно 8—10 політичних партій, більшість було чеських, були мадярські й мадяронські, що прикриваючись «русскістю» (московським культурним напрямом) служили інтересам Мадярищини. Політичні партії займали те чи інше становище й до культурно-національної боротьби та брали в ній впливову участь.

Українське ім'я й просвітньо-культурницьку працю толерували три був. чехослов. партії: християнська (філія чеської клерикальної партії), соціал-демократична. Перша партія активно підтримувала український рух, але вона майже не мала впливу на народні маси, — востанніх виборах 1935. року дістала понад 2% всіх поданих в краю голосів; соціал-демократи також були між останніми.

Всі інші партії завзято поборювали українське ім'я й українство у всіх його проявах.

Борячись підчас виборів за голоси, що давали владу й посольські дієти, політичні партії розбивали одноцільне психологічно й маєтково карпато-українське село на групи й гуртки, деморалізуючи його підкуплюванням горілкою, гріними й обіцянками.

Побіч чеської назви «Podkarpatská Rus», табор український мав для краю й свої назви: **явну** — **Підкарпаття** й **заборонені Закарпаття**, **Закарпатська Україна** тощо; москвофіли з москалями бачили тут частину єдиної, неділимої Росії й відповідно до того називали цей край; чехи, підтримуючи москалів, офіційно признавали на Закарпатті лише «русинський» нарід.

Ці загальні культурно-політичні риси суспільного життя в краю й на селі у 1930-тих роках можна характеризувати віршем:¹⁵⁾

«За голоси іде борня шалена
Коло воріт партійницьких завор.
Червоні із зеленими¹⁶⁾ знамена
Над ними славний царський трикольор.
Під стигами країнка безіменна:
«Земля без імени» під лапами потвор.
На смерть і на життя іде борня щоденна
За ђ, за ы, за ѓ, за мертвий йор».

Підчас цього **першого** етапу, позитивний вплив на розвиток селянської національної свідомости мали й ті чужі політичні партії, що признавали на Закарпатті, з тих чи інших міркувань, українську літературну мову й ім'я «українець», для яких воно було лише **перекладом** терміну «русин». На селах ширили вони українською мовою свої партійні часописи — тижневики. Були це: християнська «Свобода», соц-

¹⁵⁾ Кость Вагилевич: „Проблеми“ — у його збірці — Україна Непоборна. В-во „Пробоем“, Прага 1941.

¹⁶⁾ Зелений знаменя - прапори мала чеська аграрна партія, московський трикольор — несня москвофільські організації, общество ім. Духновича та інші; червоний прапор мала б. чехосл. партія й соц.-демократична.

демократичний «Вперед», аграрна «Земля і Воля». Непартійними часописами був просвітянський орган «Світло» й незалежний тижневик «Українське Слово», що виходив від 1932. р. в Ужгороді. Утримувався він виключно з передплати та пожертв української закарпатської інтелігенції.

Але преса українству ворожа була, без порівняння, більша, Субвенціоновані б. Польщею, Мадярициною й деякими чеськими партіями газети московські й москвофільсько-мадяронські, друковані в «язичію», сипались в карпато-українське село даром. Селяни «новинки» (часописи) зуживали, звичайно, як папір, ніколи їх не читаючи. В селянській масі й між грамотними людьми не було ще звички читати. Не читали селяни й часописів в мові українській. Але по селах вироблялась селянська еліта, — здібніші селяни, що були в управах сільських партійних організацій. Вони привчались і до читання партійної газети і вчилися азбуки політичного життя. З них виробилось пізніше багато метких, національно свідомих і громадськи активних людей, що мали вплив і на своїх односельчан.

Тогочасне політично-громадське життя на Закарпатті було хоч поганим, але всеж деяким **політичним** вишколом, якого перед 1919. роком не було й тіні в карпато-українському селі.

У мовну й культурно-національну боротьбу втягувалось і селянство від 1930—34. рр., коли на селі позначились впливи грамоти й освітнього розвитку, що ширився завдяки швидкій і широкій розбудові середнього й народнього шкільництва.

Хоч у тих школах українство часто й поборювано у всіх його проявах, але сам факт поширення в краю освіти сприяв і розвиткові української культурно-національної ідеї, бо вона була об'єктивною науковою правдою, яку чесна й освічена людина могла пізнати сама.

Року 1900., як ми згадували, приголосилось до руської (української) народности на **цілому** Закарпатті 222 народніх учителів, в році 1914. таких одважних було б ще менше; але в роках 1935—36. народнього вчителства лише в Карпатській Україні (Підкарп. Русі), на таку ж саму, приблизно, кількість українського населення, було коло двох **тисяч**, з того майже 1500 душ було організовано в українській «Учительській Громаді», що завзято боролась за національне освідомлення Закарпаття.

Між мужеським сільським населенням до 30—35 літ зникав анальфетизм, — молодші люди научились грамоти в школі, а старші підчас видбування військової повинности у б. чеській армії.

Ще в 1929—32. рр. народні вчителі, примушуючи селян посилати своїх дітей у школу, постійно чули від них утерту одговорку:

«А, та не буде з нього ані піп, ані дяк, треба дівчака дома — пасти ягнята!»

Але ось із середніх шкіл у цих же, приблизно, роках почали виходити перші абсолювенти, — селянські діти. Зразу ж отримували вони посади державних урядовців на тих місцях, де ще не було чеської конкуренції. Більшість їх ставала народніми вчителями, досить їх училося і в університеті. У такому селі, як напр. В. Бичків, коло **сотні** селянських дітей, часто дуже бідних, покінчили різні середні школи.

Із «русина» ставав не лиш «пін і дяк», а йшов він, взагалі, у верх суспільної піраміди. Селянство побачило і зрозуміло практичне значення освіти й знання. Від 1934—35. року до середніх і горожанських шкіл був величезний наплив селянських дітей.

«Русин» почав втрачувати почуття меншевартості, переставав протиставити себе «панові»; із піднесенням культурно-освітнього рівня ширилась і національна свідомість.

Хоч на темніших селах мали ще вплив демагоги москвофільсько-мадяронських організацій, але інтелігентська верства йшла все більше в табор український.

Будучи залежною від держави, вона ще не осмілювалась на якийсь самостійний політичний крок, але зате, плекаючи культурницько-просвітнянський рух, ширила початкову національну свідомість.

Завдяки зростові й поглибленню духово-культурного рівня карпато-українського селянства й динамічності української національної ідеї, що ширилась на Закарпаття з різних джерел, тут почав непомітно відбудуватися **націотворчий** процес, — із селянської етнографічної, народної маси витворювалась частина сучасної української нації.

Зріст української національної свідомості на Закарпатті все дужче турбував і нервував чеські владні й панівні кола.

Чеська преса частіше й гостріше галасувала про «українську іреденту» та про українську небезпеку. Про цю іреденту писала не лише преса, нижчого публіцистичного рівня, а й чеські високі бюрократи в офіційних книжках.¹⁷⁾

Деякі чаські групи й політичні партії й проголошували, що русини не є ані москалями, ані українцями, а лише окремим народцем — русинами.

Цю тезу висували ще перед 1914. роком мадяри, стараючись завести до закарпатської літератури місцевий народній діалект з латинською азбукою й мадярським правописом. Одначе за часів б. ЧСР, «русинський» напрям найбільше заманіфестували місцеві інтелігенти, що думками були ще в давній Мадярищині й чекали її повороту в Карпати. Вони доказували, що «русин» має йти «середньою дорогою», ані з українцями, ані з москалями. Цей напрям культурної політики був найбільше по смаку чеській бюрократії для її щоденних завдань колоніального управління.

Як в Галичині поляки, пануючи ще недавно над українським народом, старались всіма способами затримати й навязати йому застарілу назву русин, так на Закарпатті це робили мадяри, чехи й мадярони-ренегати. Затримуючи застарілу назву, надіялись вони затримати й старе селянське думання та почуття.

На Закарпатті, за часів б. ЧСР, «русинське» третє «направленіє» плекало головню греко-католицьке змадяризоване духовенство, що й за 15 літ не навернулось до свого народу.¹⁸⁾

¹⁷⁾ Inž. Jan Brandejš: „Vývoj politických poměrů na Podkar. Rusi“, „Podkarpatská Rus“ у Збірнику 1936.

¹⁸⁾ Православне духовенство, за винятком кількох одинач, пересякнуте старим русофільством і москвофільством, було під керівництвом московських емігрантів - монархістів.

З дня 6. жовтня 1935. року почали греко-католицькі попи, за підтримкою свого єпископа Стойки, видавати в Ужгороді часопис, що мав назву: «Недѣля, — еженедѣльна політична суспільна, літературна безпартійна газета для Подк. Русинів». В цій газеті вони й розвивали «русинську», тутешняцьку «ідеологію» та вказували їй третю, середню дорогу. Мета «Недѣлі» була ясна: — не допустити до поширення української національної свідомості, а затримати русина на тій стадії культурного розвитку, коли він буде протиставити себе всім панам і ніколи сам не стане паном на своїй землі.

Кожний колоніальний володар Закарпаття хотів, щоб автохтонний русин залишився «вірним русином», як в XVII. столітті. Тоді східне Закарпаття належало до сусіднього Семигороду, а карпато-українське селянство було кріпаками в семигородських князів Ракоців, які вели війни з австрійськими Габсбургами.

Іноді соціальні настрої селян були співзвучні з політичними планами їх панів — Ракоців, яким вони вірно служили підчас воєнних виправ. В 1703. році брало карпато-українське селянство участь у повстанні Франца II. Ракоція, який у своїх прокламаціях звертався до нього завжди з словами: «о мої вірні русини!»

Та бути лише вірними слугами «русини» не хотіли вже в 1919. році, стараючись відвзятись всіма способами від давніх панів.

Хоч «русин» і «українець» — це дві назви того самого народу, але психологічний зміст цих термінів діаметрально протилежний. Асоціація уяв і почувань цілком інша з поняттям «русин», ніж з поняттям «українець». Соціально-психологічний зміст означення «русин» висвітлювали ми на попередніх сторінках. В 1934—37. рр. було багато поступових і свідомих селян, які такими «русинами» вже не були, — хотіли стати українцями, — господарями на своїй землі й панам у своєму краю. Цю психологічну різницю хоч не цілком розуміла, але інстинктивно відчувала молодь.

На чеські, мадярські й московські докази, що русини — не українці, свідоміші сільські лєїні (парубки) відповіли коломийкою:

Через нашу ріку Тису
чотири бервінці¹⁹⁾
всі нас кличуть русинами,
— а ми українці!

Чим більше зростав український національний рух на Закарпатті, тим частішими й більшими, числом учасників, були різні учительські й просвітянські зїзди та свята. Відбувались вони майже завжди у формі маніфестаційних походів з прапорами, музикою, гаслами; виголошувались на тих зібраннях палкі промови, що супроводились голосним виявом почувань слухачів.

На Закарпатті такі публичні маніфестації були не лише проявом сили організації, а й засобом суєстивним, педагогічно-виховним селянських мас, хоч впорядчники й організатори, можливо, й не думали про

¹⁹⁾ Бервінці — від слова „бєрва“ — кладка, лавка, місток.

цю сторінку тих маніфестацій. Особливу роль грали вони в кристалізації національного почуття й волі.

Москвофільське «общество ім. Духновича» улаштувало в глухому верховинському селі Колочаві-Лазях день «русской» (московської) культури. Була це сама обрядовість, зовнішність, — похід з кіннотчиками напереді, з московським, б. царським трикольором тощо. Все це мало опереткові форми, а зрештою влада Духновича й московської культури над Лазями не потривала довго. Лише до вечора. Провідник руху лишив тут якісь гроші, що вистарчили рівно на двадцять літрів пива, а то було для всіх, хто мав заслуги в успіху дня, рідше мало. Тому мала бути в Лазях знову основана «Просвіта», Мужчинам це однаково. Жінки все-ж судять, що той біло-синьо-червоний прапор,²⁰⁾ як повіває й лопотить на вітрі, є багато гарніший, ніж жовто-блакитний.

Причиною того, що «русская» культура потривала в селі лише до вечора, була не лиш мала кількість пива, яку отримали її впорядники, а головню **чужість**, мертвота тієї «культури» й тих людей, що за нею стояли та пирили її на селі.

Важливий момент, — гроші, — грав велику роль в усьому москвофільському русі. Його провідники діставали їх від буви. Польщі, Мадярищини й від деяких чеських партій та купували ними прихильність людей на селах.

Слаба сторінка українського руху на Закарпатті, — його постійна матеріальна неспроможність, — мала й позитивні риси, — українці, хоч би й хотіли, не мали за що купувати прихильність селян. Ледви утримували одинокий свій тижневик та постійно збирали пожертви на санацію задоволеної «Просвіти». Через ці обставини до українського руху припливав на селах елемент ідейніший, чесніший. Але й український рух, як ми згадували, зрущував селянські маси не лише «змістом», — освітою, раціоналістичним переконуванням, а й **формою**, зовнішністю.

Ці методи, як здобувати людей для певної політичної програми здаються декому, до деякої міри, мабуть ретроспективними. Такими вони й є. Але було б немудро, зарозуміло з них сміятися. Є це методи лише зворотні до чеських. Але в минувшині вони освідчилися. Також церкви вельми старались втиснути до людської душі найперше знак, — однаково: хреста, півмісяця чи чаші, аж потім довкола нього скупчували уяви й почуття. Але було б по диточому казати, що коли на Підкарпатті так стоять ці справи, той боротьби між «Духновичем» і «Просвітою» розходиться лише про надуту назву без змісту, лише про гасло, а в суперечках за прапори лише про барвне полотно, лише про символ.

Ні, не можна казати лише гасло, лише символ. Ці підкарпатські засадничо й відносно не менші, ніж корогва з царським орлом..., ніж червоний прапор і гасло: «Рівність, свобода, братерство!» або «Земля й воля» і ніж тисячі інших барвних полотен і гасло: «Батьківщина!»

Шлях між мозками тих, що знають куди йдуть, і нервами тих, що мають їх програми здійснювати, — а є це, зрештою, завжди кулак,

²⁰⁾ Московський, старий російський прапор.

який їх здійснює, — це шлях довгий і більшість вірників ані не знає більше, ніж символ, гасло, обряд, пісня, й ані не прагне пізнати більше.

Певно, що це по діточому — лізти із жовто-блакитним прапором на найвищу ялицю в селі, щоб жандарми мали найбільше злости при його здиранні, а кликати коло камінної огорожі Лейбоничевої корчми: «Брате, поцілуй прапор і пролий за нього кров!» — звучить сьогодні смішно, але саме сьогодні, коли речі лише на початку (підкр. М. К.). Однак приходять хвилини, коли прапори й гасла та найпустіші фрази про життя й жертви, про смерть і кров стають дійсністю дуже конкретною.

На українські зїзди й різні публічні свята, що від 1934. р. щорічно відбувались в різних околицях краю, прибувало **іздалека** переважно те селянство, що вже мало початкові знання національної грамоти й не піддавалось на жадли маневри москвофільських агітацій.

Ці селяни вже знали, що вони українці. Але в націотворчому процесі, що переживало тоді Закарпаття, важливіша була не кількість того знання, а **воля** своє переконання обстоювати, оборонити.

Було дуже бажаним, щоб селянин на просвітянському зїзді зрозумів промови й резолюції, але важливішим було те, що він прийшов **піший** тридцять і сорок кілометрів або витратив останній гріш на проїзд залізницею, щоб стати під жовто-блакитний прапор і щоб свідомо **збільшити** ряди своїх однодумців. Бо «конкуренція» числом учасників маніфестацій із зїздами москвофільськими була лише початковою **формою** боротьби, що з часом могла змінитися.

Просвітянські зїзди ставали після 1934. року не лише засобом пропагандивно-виховним, але були й **доказом** зросту селянської національної свідомості й громадянської активності.

Під цим оглядом був найяскравіший просвітянський протестаційний зїзд в Ужгороді в жовтні 1937. року. Спричинила його чеська шкільна політика, — т. зв. шкільний плебісцит. Батьки школярів мали голосувати: якою літературною мовою треба учити в школах їх дітей — українською чи московською. Зогляду на тодішні політичні обставини в краю й політичну силу тих, що хотіли шкільного плебісциту, був він розрахований на знищення молодого українського шкільництва.

Український табор, під фірмою «Просвіти», скликав на день 17. жовтня 1937. року просвітянський **протестаційний** зїзд до Ужгороду, куди зїхався величезні маси селянства. Маніфестаційний похід, установлений рядами по четверо людей, з жовто-блакитними прапорами, з гаслами й транспарентами, розтягнувся через ціле місто.

Ця маніфестація за українську школу й культуру, за українську **душу**, своїм розміром і глибиною ентузіяму учасників та рішучістю протестаційних виступів, перевищила всі сподівання. В поході містом було 12 селянських оркестрів, а всіх маніфестантів біля 15 тисяч душ. Зогляду на малий розмір краю та його населення, це була величезна кількість; такої маси народу ніколи не бачив Ужгород і ніде на Закарпатті його стільки не збиралось. Майже 90% кількості всіх учасників зїзду склали **селяни**.

(Закінчення в черг. числі).

У світовій пресі і в устах державних мужів повно за останні часи паралелів між Москвою 1812. і 1941. р. Не маємо змоги з нашого, хви- лево досить далекого від світу, Києва, стежити точніше за тим, що го- вориться й пишеться в широкому світі. Тому й не знаємо, чи подав хто- небудь на користь Німеччини один дуже важливий ситуаційний еле- мент, а власне те, що **німецьке військо стоїть під Москвою, забезпечив- ши за собою Україну.**

Вся війна 1812. р. відбувалася далеко від України, в Московщині, Польщі й Білорусі. З українських земель війська Наполеона зачепили були, та й то злегка, кілька західних повітів Волині, де на короткий час зупинилися в переході частини великої армії. Поспішаючи до Москви, Наполеон пішов простішою дорогою, не скориставшись з іронічної, але в даній ситуації не позбавленої підстав, поради одного російського ге- нерала, який нагадав йому, що Карло XII «ішов на Москву через По- лтаву».

А втім, як видно з документів опублікованих у книзі французького історика Артура Шуке,¹⁾ Наполеон мав думку рушити на Україну з Москви, бо там було б краще й вигідніше зимувати. Та цим разом до- рогу йому заступило російське військо і повернуло його на старий шлях, де вкрай дезорганізовані недобітки Наполеонової армії й знай- шли собі здебільшого могилу.

Відомо проте, що з свого походу Наполеон виніс деяке зацікавлен- ня Україною. Нехай це був просто випадок, що в його речах знайдено, між іншим, «Енеїду» Котляревського, але маємо факт, який показує, що Наполеон таки хотів докладніше дізнатись про Україну. Вернув- шись до Франції в 1813. р., він дав спеціальне доручення своєму офі- ційному історіографові Лезюрі написати велику, на 600 сторінок, істо- рію України, яку й видрукувано в 3 прим. Це свідчить про те, що На- полеон снував щодо України якісь комбінації, та незабаром під Ляйп- цігом і Ватерлоо зоря його зайшла.

Цими кількома пригадками хотіли ми вказати, яку роль відіграв — коли брати на увагу досвід історії — українська позиція в нинішній си- туації на фронті війни з заходу проти Росії, роль, якої Україна не ві- діграла в 1812. р., перебуваючи ввесь час у руках Москви. Але в зв'яз- ку з паралелями 1812—1941. цікавить нас ще інша справа, а власне вплив воєнних подій на російську політику, супроти українців, точні- ше: справа існування українських — бодай по формі й складу, коли не по духу — військових формацій у Росії Олександра I.

Ще в 1807. р. була думка в царя й у його прибличників, як, напр., у Аракчєєва,²⁾ «учредити в Малороссіи козацькі полки». Коли настала небезпека від такого дужого ворога, як Наполеон, ця думка знов відро- дилася. Київський губернатор гр. Санті радив міністрові поліції присту- пити до формації українських полків, які, мовляв, будуть добре бити- ся, «особливо есть ли дать имъ древнее названіе козаковъ».³⁾ І справ-

¹⁾ Artur Chuquet: «1812. La Guerre de Russie».

²⁾ А. Л.: «Мысль имп. Александра I объ учрежденіи въ Малороссіи козацкихъ полковъ», «Кіев. Старина» 1890, I.

³⁾ О. Левицький: «Тревожные годы», «К. Ст.» 1892, XII.

ді, ще за тиждень до війни прийшов царський наказ до полковника гр. де Вітта, щоб він сформував на Київщині й Поділлі охочекомонне українське військо з міщан та селян, по одному чоловікові від 150 ревизських душ. Незабаром набрано було 4 таких полки на 3600 чоловіка і з назвою козачих полків їх призначено до армії Тормасова.⁴⁾

Мімохідь зауважимо, що в цих частинах запанував дух, який став лякати росіян. Один з поліційних чиновників писав: «Ни за какое дѣло такъ охотно не брались, какъ за собираніе козаковъ. Этимъ что-то подають на себя великое подозрѣніе, а особливо тѣмъ, что палестранты и молодежь... пьютъ и пѣсни, составленныя стихами, поютъ на счетъ сбора сихъ козаковъ, что-то неприятное и въ критику для Россіи».⁵⁾ Знову ж звенигородський справник побоювався, що «... в насъ теперь внутри войска нѣтъ: чтобы не вышло на то (чего Боже сохрани), что мы сами на себе дадимъ имъ способъ и въ руки мечъ».⁶⁾

Небезпека посунула була тодішнє російське «козакофільство» навіть так далеко, що падали обіцянки бути українському населенню Лівобережжя «отъ рекрутства свободными», а служити «по усердію къ царю и ревности къ ремеслу».⁷⁾

Тут набрано було за місяць 15 полків, по 1200 чол. кожний. Козаки рушили у вересні в похід на Калугу і Тулу, а деякі з козацьких полків побували й на побойовищах Європи: у Франкфурті, в Швайцарії, в Гамбургу тощо. До речі: російське командування дуже погано поводилося з козацькими частинами (не давало одержі, платні, ба, офіцери продавали речі власних козаків, вимагали від них хабарів і т. д.)⁸⁾ Царським наказом 30. вересня 1814. р. козацьке військо було розпущене «въ дома свои». «Во изъявленіе же особеннаго благоволенія къ сему ополченію», на прощання звелено козакам дати... по 2 карб. асигнаціями «единовременнаго вознагражденія»...

Так скінчилась ця сторінка в історії українського війська й історії царської «національної політики» в Україні. Факти ці показові, між іншим, ось чим. Не вважаючи на весь примітивізм, з яким Росія Олександра І намагалася купити українські симпатії того роду заходами, лишається фактом, що вона вважала можливим іти на такі, хай і дуже сумнівної для нас вартості, поступки. Це було більше ніж через 100 років після битви під Полтавою. В 1917. і дальших роках Ленін теж ішов на низку поступок і бував гнм ліберальніший, що більше грозидя (на думку большевиків) інтервенція. І тільки в 1941. р. большевики не то не зважились поступитися бодай якимсь примітивним національним прагненням українства, але знали тільки одну мову з нами: мову найлютішого терору.

Гадаємо, що це доводить лише одне: **нашу силу**. Гадаємо, що окремі українські козацькі полки були б справді великодушністю, на яку большевицька Москва ніколи не могла б була собі дозволити. І це теж одна з паралелів Москва 1812. і 1941. р.

Київ, грудень 1941. р.

⁴⁾ І. Павловський: „Малороссійское казачье ополченіе въ 1812 г.“, „К. Ст.“ 1906, IX.

⁵⁾ Цит. праця Левицького в „К. Ст.“.

⁶⁾ Ibid.

⁷⁾ Цит. праця Павловського в „К. Ст.“.

⁸⁾ Ibid.

ГАННА НАКОНЕЧНА
(Берлін)

Мовознавча україніка в німецьких журналах за останнє п'ятиліття

(1935—1940)

Щойно 1939. рік приніс в останньому п'ятилітті книжкову мовознавчу україніку в німецькій мові, а саме німецькі й українські словники, підручники, діалектологічні праці тощо. Вся ж німецька мовознавча україніка перед цим роком зберігається в різних статтях, оглядах і рецензіях по окремих фахових часописах чи журналах. На цьому місці хочу зібрати в короткому огляді всі найважливіші праці в цій ділянці, щоб і український читач, якому здебільшого відповідні журнали мало, а той зовсім недоступні, мав приблизне уявлення про те, як і чим цікавилась німецька наукова думка в українського мовознавства.

Насамперед треба згадати про багатозаслужене для всього індогерманського мовознавства видавництво „Indogermanisches Jahrbuch“ що приносив м. і. точну бібліографію-показник українських мовознавчих праць і статей. Україністичний відділ редагував увесь час в рядах загальнославистичної групи проф. О. Губр. Останній том цього видавництва вийшов у 1939. р й приніс бібліографію за 1937. рік. Треба піднести, що „Indogermanisches Jahrbuch“ стежив точно за статтями в „Рідній Мові“ й пильно їх завжди винотував, додаючи тут і там короткі резюме в головних думках поодиноких важливіших статей.

Коли йде про німецькі славистичні видання, то тут на перше місце вибивається так щодо кількості як і якості україністичного матеріалу журнал словянської філології „Zeitschrift für slavische Philologie“ під редакцією професора берлінського університету, (м. і. теж дійсного члена Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка у Львові) д-ра Макса Фасмера (Vasmer). З окремих мовознавчих статей, що заторкують українську мову треба назвати статтю самого редактора: „Gibt es bulgarische Einflüsse in den ukrainischen Karpatenmundarten?“ (Чи є болгарські впливи в карпатоукраїнських говорах?), Zeitschrift, том XVII. (1940), стор. 48—51, Ів. Огієнка: „Die sprachliche Zugehörigkeit der Vitea Konstantins und Methods“, Zeitschrift, XVI. (1939), стор. 69—76; Д. Чижевського про слово „шлях“ „Zu ukr. šljach“, Zeitschrift, том XVII. (1940), стор. 142. та І. Райхенкорна, доцента берлінського університету, що займається м. ін. від довшого часу українським субстратом в північно-східних областях румунської мови й дав короткий огляд своїх студій п. н. „Der rumänische Sprachatlas und seine Bedeutung für die Slavistik“, Zeitschrift, том XVII. (1940), стор. 143—168. На окрему увагу заслуговує (в Zeitschrift-і низка статей про українське пововне мовознавство Яр. Рудницького, що тягнеться вже в трьох томах починаючи з 1938. р. „Die ukrainische Sprachwissenschaft in der Nachkriegszeit (1918—1938)“, Zeitschrift, том XVI. (1938), стор. 375—386; том XVI. (1939), стор. 154—168; том XVII. (1940), стор. 115—200. Третя частина цієї статті вийшла теж окремою видаткою п. н. „Die Erforschung der ukrainischen Sprachinseln“ (1941). Крім статей приносить „Zeitschrift für slavische Philologie“ реценсії на деякі важливі праці. Так нпр. пок. А. Брюкнер обговорив у своєму огляді „Karpato-slavika“, Zeitschrift, XVI., стор. 203—208, працю Тіхого „Vývoj současného spisovného jazyka na Podk. Rusi“ та Кренжалі: „Rumunské vlivy v Karpatech“, а проф. Фасмер в томі XIII. (1940) підручник Ю. Рудницького „Lehrbuch der ukrainischen Sprache“.

Від 1938. р. почала виходити нова серія часопису „Wörter und Sachen“ в Гайдельбергу. Один із редакторів Курт Штегман фон Пріцвальд впровадив новий відділ до цього часопису, а саме досліди над мовними взаєминами. І ось у I. томі (1938) стор. 284—297 появилася інформативна стаття Яр. Рудницького про положення української мови в СРСР: „Die Lage der ukrainischen Sprache in der Sowjetunion“. Крім цього приніс „Wörter und Sachen“ в III. томі (1940), стор. 111, велику рецензію-обговорення праці Тіхого: „Vývoj současného spisovného jazyka na Podk. Rusi“ пера Д. Чижевського.

Більше статей на літературні українські теми, як про українське мовознавство приносила в останньому п'ятилітті пражка „Slavische Rundschau“. Посередньо торкається мовознавства хіба стаття А. В. Флоринського про початки друкарства серед східних слов'ян: „Die Anfänge des Buchdruckes bei den Ostslaven“, том XII. (1940), стор. 66—90, із деякими світлинами, нпр. заголовної карти Острозької Біблії, чи литовського Статута. Всі інші наукові німецькі журнали приносили тільки довші або коротші згадки, обговорення і рецензії нових українських мовознавчих появ.

Так напр. в V. річнику (1940) журналу „Südostforschungen“ стрічавмо дуже теплу прихильну рецензію шостого річника „Рідної Мова“ пера Д. Чижевського; автор кінчає завагою що „вона (цебто „Рідна Мова“) не повинна властиво бракувати в ніякій славистичній бібліотеці“.

Кенігсберзький славіст проф. К. Г. Маєр рецензує на сторінках „Indogermanische Forschungen“ львівський орган словянської філології „Слово“ в томі 56 (1938) та заторкує справу українського матеріалу в праці Дікенманна: Untersuchungen über die Nominalkomposition im Russischen, том 55, 1937, стор. 135—8.

Для повноти назвемо тут ще дві (нефахові) рецензії Мик. Андрусяка в журналі „Deutsche Wiss. Zeitschrift im Warthegau“, зшиток 2, (1940), а саме про німецько-українській кишеньковий словник Г. Наконечної (стор. 356) та про підручник німецької мови Яр. Рудницького.

Наприкінці треба піднести незвичайно прихильну поставу до української ономастики редактора „Zeitschrift für Namenforschung“ у Мюнхені проф. Й. Шнеца, що від 1938. р. веде в своєму журналі окремий відділ: бібліографію українського мовознавства та помістив досі обговорення „Атласу України“ Вол. Кубійовича (пера Яр. Рудницького) та праці Яр. Рудницького „Nazwy geograficzne Wojkowszczyzny“ (пера К. Г. Маєра).

Справам українського мовознавства присвятила окреме число редакція журналу „Ukrainische Kulturberichte“, що виходить як офіційний орган Українського Наукового Інституту в Берліні. В цьому числі помістили свої статті: К. Чехович: „An dem Irgarten der Slavistik“ (стор. 1—3), Ів. Зілянський: „Ukraineforschung in Krakau“ (стор. 3—4), І. Сімсон: „Ukrainisch-englische Transliteration“ (стор. 4), Яр. Рудницький: „Die ukrainische Sprachkunde in den Jj. 1932—37“ (стор. 6—7). Крім цього приносить згаданий журнал два голоси німецькі про українську мову й культуру (стор. 9) й врешті рецензії на граматику української мови Угриня-Безгрішного-Лотоцького й Неврлі та на „Українську мову“ Яр. Рудницького. Наступне 39—44 (1939) число „Ukrainische Kulturberichte“ принесло тільки рецензії З. Кузелі на бойківські назви Яр. Рудницького й на статтю Волошина про оборону кириллиці в Закарпатській Україні та Яр. Рудницького про карп. укр. говори Ів. Павькевича.

***

Коли робити підсумки в наведеного вгорі матеріалу, то треба ствердити, що зацікавлення українською мовою та українським мовознавством на німецькому ґрунті не мале; воно зросло зокрема в останніх роках у зв'язку з політичними подіями, чого доклав — не тільки наведені статті, огляди й рецензії, але теж окремі більші праці, словники, підручники ітп. Та вони, ці окремі видання, як теж і статті писані по німецьки в таких славистичних виданнях, як правька „Славія“, братиславська „Лінгвістіка Словака“ й ін. не входять у рамки цієї статті. Про них усіх іншим разом.

ЖИГМОНТ ПРОЦИШИН

(Гент)

З літератури сучасної Франції

Франція, яка вийде в воєнній хуртовині, що потрясає тепер світом, не буде та сама, що вчора. Німецька перемога надто потрясла не тільки суспільно-політичними основами сучасної Франції, але й цілим її духовим життям, її способом думання, традиційними первнями її світосприймання.

Виложниками цього потрясення є довга низка творів, що обіймають своєю тематикою трагічні дії французько-німецького конфлікту, Францію вчора і Францію з позавтра.

Книжки завжди плодилися у Франції з весняною легкістю. Воєнна зупинка була в тій ділянці майже непомітна. Не минули ще два місяці по останніх боях у Франції, як перший метелик із поля бою алинув і присів на книгарській полиці. За півтора року наплодилось їх стільки, що ледь став час на їх „пришпалювання“. Майже всі вони — це есеї, ретроспектива і спомини, хроніка і записники, міркування і пропагандні нових ідей.

***

Із книжок, що мають тільки документарну вартість і відносяться безпосередньо до самої війни, згадаємо найважливіші:

Рене Бенжамен (Акад. Гонкурів): „Трагічна весна“, Жан Монтіньї: „Пораяка, Ж. М. Емо: „Наші скоростріли мовчали“, Люї Тома: „Нансі — Мюнстер“, Альфред Фабр-Люс: „Дневник Франції“.

Рене Бенжамен переживав рішальні дні, коли ваяться фронт і легенда лінії Мажіно, у туренському селі, як конвалесцент. Кадр, у якому він живе, це те село, у якому автор бачить антипод сучасної Франції, відсуті містом і надію обнови цілого народу. (Згадаймо тут про школу французьких письменників, створену Жійоно і Ражювом, яка накликає до втечі в міста, що камінням бруком відчужило людині землю). Класичний спокій батька - селянина, якого ні на мить не відриває від праці на полі вістка про смерть сина, і біль матері, що в любові до вагмнулого сина не замикає ні очей, ні серця для терпіння других — протиставляє автор глушій втечі французького „буржуа“, який все, що його в'яже в життям, може всадити до авта. Дороги, що ведуть попри село, де живе автор, завалені цивільним, майже виключно міським, населенням, що його жене паніка мов стадо баранів. Військові конвої тратять години часу, щоб посунутися на пів милі у тім морі утікачів. Між колонами втікачів нерідко видно авта, в яких військові старшини спасають свої перени, жінка та любок тоді, коли на різних відтинках фронту йде ще боротьба. А ось як описує автор утікаючих французжанок:

— „Подвляйте ті ясноволосі голови, вишукану архітектуру кучерів і їхні ноги! Не ховайте вашого воругу, бо ті пані явно і славно показують вам їх; і коли вони ще носять вже суконь, то в цьому в теж інтенція. Завважте тільки, що в найбільш галлянтних століттях Франції треба було бути щонайменше любокм дами, щоб бачити стільки відкритої краси!..“

Те жіноцтво Франції в теж відповідальне за програу. В енергійній жінці сільського лікаря, яка наражує своє життя в посвяті для ранених, бачить надія автора прообраз майбутньої французької жінки, що дасть Франції нове, здорове покоління.

„Наші скоростріли мовчали“ — це записник вояка в лютого-червня 1940. р., майже пригноблюючий невеселим описом сірих деталей. Індивідуальність автора помітна тільки вогсім пересічними патріотичними рисами. Брак дисципліни та військового духа, серед якого відбувалася мобілізація, безділля, напихання черева, без труду одержувані відпустки, дешеві любовні пригоди, пиятика та свари, на яких проводив час амобілізований французький вояк, і вкінці хаос у командуванні та безлад в організації, коли прийшло до боїв — це зміст цієї книжки. Частина, в якій служив автор, переходить Люару, не віддавши ні одного стрілу і не бачивши ворога на очі. „Ми належимо до 6-го куріня протватакової оборони парвзької округи; що ми маємо робити?“ — Це речення, взяте із згаданого записника, може служити моттом до цілого твору й до цілої цієї, трагічної для Франції, війни.

„Пораяка“ Монтіньї помітна як компіляційний твір (тексти промов, воєнних бюлетенів, секретних документів, тощо) і як причинок до дипломатично-політичної історії цієї війни (політична карєра Даладіє, Рено, Блюма). Цікаві м. ін. цитати із записок двох відомих франц. письменників Андре Моруа й Жюль Ромена про їхні розмови із Гамеленом, начальним вождем французької та союзної англійської армії. Підчас тих розмов, які мали місце ще зпочатком зима у 1939. р., Гамелен передповів, що Німеччина заатакує Францію у квітні або найдалі в травні 1940. р. Свідками тих розмов і пророцтв Гамелена були ще й інші визначні політичні мужі Франції. Як пояснити собі те, що Гамелен, передбачуючи німецьку офензиву пів року наперед, проявив таку малу енергію у приготуванні французької армії до гігантного аудару? — питається Жюль Рومن. Вияснення цього сумного факту шукає він в аналізі вдачі й характеру головнокомандуючого французькою армією: незвичайний розум й блискуча інтелігенція Гамелена позволили йому передбачити майже з математичною точністю фатальну дату, але ті прикмети не вистарчають, щоб запевнити полководцеві побіду над сильним противником. „Він належав“ — пише Жюль Рومن — „до тих людей, яких інтелектуальна потуга в слабо повязана в потугую діяння“. Андре Моруа, який ще надовго перед німецькою офензивою їздив скрізь по позиціях французької та англійської армії і вів розмови із старшинами, дає у своїх записках дуже скептичне свідоцтво про приготування альянтів до війни.

Передбачивши дату німецького наступу, Гамелен не передбачав плану атаки. Він був приготулений на т. зв. план Шліффена, який полягав на восереджені головної ударної сили на правому крилі (почерез Бельгію на північну Францію). Відповідно до цього, Гамелен розмістив головні сили своїх армії у диспозитиві якнайкоротших віддалів від оборонних ліній Бельгії. (Автор цих рядків перебув початок німецької офензиви в Лювені у Бельгії і вже в перших пополудневих годинах 10. травня він пригля-

дався англійським моторизованим частинам, що приїхали займати позиції на агори передбаченій лінії між Лювенем і Вавром, адож ріки Дялі. Того самого дня французькі війська були вже над каналом Альберта).

Однаке стратегія противника мала тим разом мало спільного із планом Шліффена.*) Побуду німецької армії zapewнив пролом біля Седану і єдиний в історії воєн випад панцирних дивізій ген. Ромеля, що по кількох днях неймовірно очайдушною тактикою досягнув Аббевіль над Ла-Манш.

Цікаві сторінки книжки, присвячені генеральному секретареві французького міністерства закордонних справ, Алексі Леже, всевладному кацакові на Ке д'Орсей. Міністри приходили й відходили, але він залишався на своїй пості і фактично кермував закордонною політикою Франції, саботуючи кожну спробу такого або іншого міністра (головно Ляваля і Боне) налаштувати співжиття з Німеччиною.

На увагу заслуговують у тій книжці також описи сцен із переправи нім. ударних частин через ріку Мезу у місцях, виставлених на перехресний вогонь французьких скоростріль.

Той же автор написав був під претенсійним наголовком „Ціла правда про драматичні місяці нашої історії“ книжку, передруковану відтак німецькою пресою.

Пристрасним тоном вдаряє книжка Люї Тома: „Нансі — Мюнстер. Шість місяців у полоні“. Автор „рубав“ правду, не тратаючи часу на вишукування слів: „Тому, що вони привачалися ненавидіти один другого, французи вирушили на війну в 1939. році тільки з малим навмисним довірям. Головне однак те, що вони не мали справжньої віри в справу, якої вони боронили!“

Зривок невибагливого стилю цього автора: „Коли мова про справжніх винуватців нашої поразки, кожний з нас повинен їх шукати у власних штанах!“

Автор розказує між ін. про те, як німецький старшина, протягом пів годинної розмови, тріумфує над двома молодими французькими поручивками, вбоюючи їм новісний світогляд.

Альфред Фабр-Люс у своїй „Дневнику Франції“, написаному міцним і живим стилем, дає опис перших місяців конфлікту, останнього розділу доби з помір двох воєн“.

Трагічний малюнок одного з найбільш пам'ятних епізодів війни (сумний фінал англійських частин у Дюнкерк) дає Роже Лефевр у книжці, що вийшла на днях із друку.

До кращих документарних творів треба зачислити: „В панцирному авті крив'я траншеї бої“ (Люї де Шевель) і „Англія у війні“ (Жорж Блон).

У тій категорії творів, що їх можна обняти загальною назвою хроніки 1940. року, окреме місце займають „Марсовий вітер“ Анрі Пурра, твір, що малює картину війни, відбиту в дзеркалі душі й життя селянина, і „Коли час працював для нас“ Поля Мусе, хвалюючий своїм реалістом акт обвинувачення проти Англії та Франції Даладіє й Рено. Оба ті твори відзначені літературними нагородами Франції за 1941. рік, перший — нагородою Гюккурів, другий — нагородою Теофраста Ренодо.

* * *

Окрему групу творять твори тих письменників, що не обмежилися тільки до опису трагічних перипетій Франції у 1940. році, але стараються сягнути зором до коренів зла, зачіпати гарпуном минуле й кинути списом у майбутнє.

Жак Шардон: „Коли я бачу німця, я відчуваю, що все те, що я читав про німців, є фальшиве“!..

„Треба було французам багато серйозності. Але в розгарті ідей і слів вони агубили змісл дії. Ту легковажність (legereté) треба приписувати режимові зборів і слова. Забагато засобів вислову консумують людську істоту; це також одно з нещастя, якого жертвою падають нації, що перейшли межу односторонньої еволюції (trop évoluées), що надто довго були щасливими і які затратили контакт із дійсністю. Була надмірна пошана для демократичної теології і для торжественних слів (mots consacrés), але не було ніякої уваги для правдивих речей, для реального добра живої людини й національної спільноти. Вкінці всіх огорнуло божевілля ілюзій (tout le monde délira): вірили в силу вичерпаної Франції, в існування армії-фантома, числено на ще більше воїнних союзників“!..

„Заняті поразки від вищої сили, піддатися навіть ганіці — це простиме. Це,

*) План нім. ген. Шліффена († 1913), на думку воєнних аналістів, був би zapewнив перемогу німецькій армії у 1914. р., якщоб Людендорф, тоді головнокомандуючий західнім фронтом, не ввів був у цей план деяких змін. — Ж. П.

що в погане, це — хитрувати в поравкою і атакувати її перед власними очима, сліплювати собі, одлюгавлюючи побідника, обдурювати власну слабкість ненавистю. Підйом в неможливій на шляху низьких інстинктів (*dans les voies basses*)“... .

„Коли нас побіджено свляю, бережимся обезцінювати та плюгавити ту силу й жалуватися. Не маємо більше нічого до говорення. Це справа побідника клопотатися проблемою справедливості“!..

„Ми виносімо наш спір до суду. Зараз же справжній спір губиться в незрозумілому для нас юридичному язичю. Наша програма або виграна узаasadнена дивними мотивами, які не мають нічого спільного в реальності нашої справи. Це не має значіння; йде про те, щоб покінчити спір, що його всі хочуть покінчити. Але коли одна нація є в конфлікті із другою в приводу благородних принципів, які можуть привести до війни й якщо одна з них виведла реальний аспект цього конфлікту, вона пропала разом із своїми принципами“!..

„Це сумна доля бути свідком історичних подій; вони видаються мрячві або жахливій. Значно згодом вони будуть виснені і тоді вони вдаватимуться нам природними і майже завжди передбачені провидінням (*favorables*)“.

„Сьогодні Франція дає урядові нагоду розвинути велику програму відбудови. Уряд може повернути життя — полям, людській предмет — вихованню, змісл якості й національній солідарності — праці й надхнути поривом молодь. Цей підйом буде повільний. Чи існує у Франції колективна терпеливість? Тривку вартість має тільки те, що відбувається непомітно, в тіні, в тайні професії, мистецтва, праці, любови“!..

Пер Дей: „Трагічне значіння нашої доби в тому, що науковій відкриття, головнo в царині техніки, дала у висліді неймовірно глибокі та швидкі зміни в житті. Людина не встигав приоровити свого способу думання до тих змін. Наші розумові адібності розвиваються в значно повільнішому темпі, ніж матеріальній та науковий поступ“.

„Важне отже зрозуміти, що цілковите вірвання в минувшню є неуникиме. Не звачить це, що треба заперечувати навчальний зміст минулого, ні, але не треба вірити, що ідеї, які ми вважали ще вчора поступовими, в ними й сьогодні. Тому, що французька нація при кінці XVII. і з початком XVIII. століть репрезентувала нові ідеї, вона вірала ще й сто літ пізніше, що так буде завжди і що реакціонерами є ті, що не думають так, як думає Франція. Багато французів не були переконані в душі й сумлінні, що вони мають мововоль на духову революцію, Вони не прийшли ще й нині до себе, дивуючись, що німці, італійці, есванці, португальці й інші народи випередили Францію на зовсім інакшій площині. Скільки драм у нашому бутті викликало це незрозуміння. Ось, чому тепер ця війна-революція видається нам фатальним ударом долі. Упадок цілої суспільности спричинили люди, які вважали незрушним суспільний лад, що був оправданій в своїх початках, але поволі дегенерувався під нашим сліпим зором, який не бачив наростаючих несправедливостей цього ладу“.

Анрі де Монтерлян: „Не такої свободи думка треба нам, що веде до анархії, але такої, що навязує і до характеру, і до вітчизни, що навязує до вітчизни тому, що вона торкається характеру; бо ніколи ми не повторимо собі за мало разів, що наш підйом є передусім питанням характеру і щойно на дальшому пляні питанням інтелігенції та моралі“!

„Все, що існує, є підпорядковане правилів кружляння, переміни й обновлення. Хто це зрозуміє, той зрозуміє усе. Залишитися собою і стати іншим! Стати іншим собою“... .

„Народи підлягають невпинному рухові: побіда — поравка, республіка — диктатура. Франція росла аж до ровквітту, тепер пора для неї звінчатися іншим цвітом, що залишиться проте тим самим цвітом на дереві її святи“!..

Зміст інших думок автора:

Рух міцного життя кляче нас не засклеплюватися в нашій минулій славі і наших поляглах героях. Не плакати (перший принцип дисципліни)! Покінчити з негодуванням й не ворохобитись: не йти в зашілля і не творити заговорів (фальшивий патріотизм)! Зректися нагальности, бо нагальність зможе проявитися тільки на словах, а нема нічого поганішого, ніж безсильне насилля! Не входити в майбутнє з наріканням. Погодвтися в дійсність такою, якою вона є і на яку ми собі заслужили!..

Треба боротися за квалітавшню обнову народу, проти традиційної й дешевой моралі („моралі мідінеток“), проти преси й кіна, що втілюють її, проти глувої любови до свободи (мораль народів творяться копиненням у плечі), проти страху перед скандалом, проти сентиментального сприймання долі!..

Квалітавшня обнова нації неможлива без творення еліти, що матиме в своїх руках керму державного судна. Еліта, що вийде, стоятиме в проводі майбутньої Фран-

ції, вийде з малого гурта „вибраних“. Кожний з них буде „лицарем без страху і без плями“, плекатиме передусім чесноту хоробрости й любов ризику. Будуть це воїни, що кохатимуть зброю та війну й погорджуватимуть жінкою та усім, що кволе. Будуть це лицарі на взір ніпповських „бушідо“.

І характеристичний для цього, одного з чільних представників сучасної французької літератури — натяк про потребу повороту до суворої етики поганства:

Треба похоронити християнство, що мягчить душі, поки воно не відродиться нове, блискуче, правдиве!..

Арман Петіжан, що втратив рамя в тій війні, пише вже на шпитальному ліжку твір, в якому накликає до збереження й оновлення засадничих притаманностей західньої культури і будувати на тій основі нову етику, етику що йтиме в розрізі з дотеперішнім вузьким патріотизмом французів.

Творче приєднання до нової Європи проповідують молодий Роберт Бразіак, і Бертран де Жувенель, даючи у своїх творах, малюнок моральної атмосфери в передвоєнній Франції та суворої інвентар помилки і промахи від 1918. року аж до останньої війни.

„Це не сталося ні в Мюнхені, ні над Сомою, що Франція втратила свій престиж. Нелад армії був тільки вислідом і відзеркаленням духового неладу“! — пише Бертран де Жувенель.

Той же автор твердить:

„Із своїм авторитетом, що залишилося без прецеденсу в історії Франції, інтелектуальний світ був позбавлений всякого почуття відповідальности“.

Навязуючи до моральних причин національної катастрофи, Жан цюфрек кидає невелике світло на приватне життя французів, у книжці „Відчинені двері“.

У книжці „Три проби“ Даніель Галеві кличе пристосувати клясичні чесноти до сучасних вимог, що є, на його думку, єдиною передумовиною до морального відродження Франції.

Навіски, Дріє ля Рошель бачать ту передумовину в повороті до вибраних елементів середньовічного світогляду та католицької моралі.

Жак де Лякретель (член франц. Академії) шукає морального підкріплення для Франції у прагданні скарбів людської думки, що вона дала Європі. Нова Європа, пише він, не повинна бути чужою Франції, бо Франція дала неодн товчок до її творення:

„Не треба забувати“ — пригадує він — „що Барес, Бенвіль і Мора дали крила доктрині націоналізму, що Франція дала також одного з найбільших теоретиків расизму — Гобіно, й духового покровителя авторитарного режиму — Жоржа Сореля“.

***

Без сумніву, треба бути французом, щоб правильно оцінити, наскільки нова література Франції йде в гліб нації і наскільки можна бачити в наведених творах передвісників і в їхніх авторах духових творців нової Франції. Посторонній читач може тільки ствердити, що в тих творах проявляється сіра, невдячна боротьба з понурою сучасністю.

Громова і тотальна перемога Німеччини сколихнула Францію до тієї міри, що тільки однаково інтензивний переворот подій або довгий „відпочинок“ й повільне набрання сил зможе повернути її життєрадісну силу.

Тільки серце дав оживляючого духа новим ідеям, родить нову віру й нові міти. Тільки з глибини серця твориться нова романтика в житті одинокі і в бутті народів, таксамо як з розумом або проти розуму ми горнемося інстинктивно до предківських прапорів. Правда, не всі наведені письменники кидають порошок і попелом на старі хоругви, піднімаючи нові прапори. Деякі з них шукають рушійної сили відродження у цьому, що вони звуть „невмиручою Францією“. Жак де Лякретель у цитованому вже нами творі пише:

„Опанувати поразку — це значить відродити батьківщину, шукаючи надхнення в її минулому, багатому в сторінки слави і заслуг перед історією“!

Проте відклик до минулого вдаряюче слабкий у новій літературі Франції. Шукання нових доріг для Франції — це характеристична, об'єднуюча риса нової літератури. Друга характеристична спільна риса більшости її авторів — це відклик до розуму, до „sagesse“; та цього замало, щоб творити справжню духову революцію.

Та без огляду на те, в якому темні відбуватимуться відродження Франції і якими шляхами воно остаточно йтиме, кожний із згаданих творів — це товчок, який штовхав меншу або більшу комірку розгромленої „першої нації Європи“ до перевірки старих позицій й нового активного життя.

Літературні й україністичні матеріали в щоденних часописах

III.

На сторінках харківської „Нової України“ занотовуємо початок довших спогадів про сибірські заслання Василя Дубровського п. н. На червоній каторзі, написаних в визначним літературним хистом (НУ 23. 12. м. р. і далі), фелетони Анатолія Гака, що мають певний досить високий технічний рівень, нарешті — з почуттям великої несподіванки — вельми зворушливий вірш І. Улагая, присвячений нашій Батьківщині, бо ж аж від р. 1914. віршів в підписом І. Улагая вже не було видно на сторінках українських журналів (перед катастрофою українського друку влітку р. 1914. Ігор Улагай рав-враз містив свої вірші в київських місячниках — „Українській Хаті“ та „Літерат. Наук. Віснику“). Інколи його вірші на тлі безжурного передвоєнного солодкавого київського віршівництва вражали своїм трагічним прозорінням в майбутнє, як напр такі його рядки, звернені до братів по перу:

Чим же ми, бліді онуки,
Час прославим свій грішний?
Що зоставим нашим дітям
Ми на спогад зворушний? („Кобзарі“ ЛНВ, 1911, IV.)

Так він писав перед тридцятьма роками. Тепер, по майже 30-літній перерві, в його вірші „Живуща сила“ в харківській „Новій Україні“ з 11. грудня м. р. читаємо:

О ти, незборена країно, Від тебе кращої нема! Моя прегарна Україно, Була ти скута і німа...	Тя завжди, завжди відживала, В тобі живуща сила в. Тя із розвалищ уставала, — Тя — та що в попелу встас.
--	---

З матеріалів літературознавчого та історичного характеру, що були вміщені в давнім київським „Українським Слові“, завначимо цікавий репортаж Ол. Кухара „В гостях у Кобилянської“ (ч. 72), його ж влучні й блискучі нариси в сільського життя „Лихом об землю“, що свідчать про яскравий та визначний літературний талант автора; статтю історичного характеру О. Ващенко про вступ шулявчан в січні р. 1918. проти московських большевиків, один в тих численнях епізодів із збройної боротьби в Україні, які так старанно замовчували большевики ч. 69; статтю проф. Борися Якубського „Про чергові завдання українського літературознавства, ч. 68; статтю молодого українста та орієнталіста Омеляна Прицака про аватему Петром Мазени, ч. 66 та винятково ясно й прозоро написаний нарис Олеса Горового „Володимир Великий“, ч. 67. Так само бевліч цікавого матеріалу вібрана у статті Вол. Михальського „Хвилювання і сучасність“, ч. 77. Анатоль Вільхівець у статті „Іван Нечуй-Левицький в українській літературі і громадянстві“ цілком справедливо уважає цього визначного українського романіста та критика одним з найпоследовніших українських націоналістів другої половини минулого століття, репутація якого дуже потерпіла від критики спочатку такого москвофільського ліберала, як Драгоманів, а потім від большевиків, які всі вкуші не могли подарувати Нечуєві його невимому нехїть до Москви. У статті Гр. Вересневого (УС, ч. 38) знаходимо цікаві дані про долю одного з найвизначніших молодих українських поетів Івана Виргана: за ствердження москвалізації та жидізації Чернівець цей український поет став жертвою НКВД. УС, ч. 39 містить цікаві спогади про Гр. Косику п. н. „Творці не вмирають“. Цей самий часопис в числі в 17. жовтня м. р. містить цікавий репортаж про Музей Січинського в Проскуріві й про сучасний стан занепаду цих цікавих збірок невтомного дослідника Поділля. УС в 21. жовтня містить джерельну й докладну статтю Я. О. в нагоди 50-річчя самостійницького братства тарасіація. М. Воля в УС в 7. листопаду містить цікаві спогади про український спортовий клуб в Одесі в рр. 1921—1924, повні незвичних ширшому загалові подробиць в тогочасних умов життя та діяльності в цьому місті. Олег Штуль вібрав чимало даних у своїй статті до 20-річчя Бавару п. н. „Пам'яті хоробрих“ (УС, 21 і 22. XI)

На сторінках кількох випадкових чисел „Голосу Полтавщини“, що нам пощастило побачити, звертає на себе увагу довша й цікава стаття А. Коломенського про

знаву українську патріотку й одну з фундаторок львівського Товариства ім. Шевченка, Єлисавету Милорадовичку, ГП 14. 12. м. р. Крім того слід зазначити джерельну й обсягну статтю Ів. Авраменка „До 290-річчя Полтавської Міської Управи“, ГП, 7. 12, цікаву витягами з давніх актів, і там же вміщену статтю про полтавського диригента І. М. Ризенка (1851—1931). В присвяченім Крутам числі цього часопису з 11 січня ц. р. знаходимо вірш Демида Бурка, писаний на крутинським полі в 20-ліття бою. Наводимо ці короткі виразні терцети:

Стою німай . . . Схвляю нивько чоло . . .
У спогадах подія судних днів
Жива встає . . . Точився бій навколо . . .
О, скільки їх, відважних юнаків,
За рідний край і за любов до волі
Лягли кістьми от тут, на цьому полі ! . . .
Ой, поле, поле крові і скорботи ! . . .
Тут — в сяйві ранку нашої весни
Почавсь новий шлях хрестний до Голоти
І валунало врадливе: — Розпни ! . . .
Немов Христа друге, страшне розп'яття
Судилося Україні . . . О, прокляття !

На сторінках січневих та люневих чисел дрогобицького „Вільного Слова“ містився перегляд д-ра Михайла Рабія „Колядка та щедрівки Дрогобиччини та Самбірщини“, також друкувалися подекуди досить цікаві дорожні вражіння Л. Задніпрянського п. н. „По Україні“, зокрема докладні й вартісні щодо київських вражінь, записаних може закоротко. В лютім на сторінках цього часопису виявився, зведений в давнього „Літературно-Наукового Вістника“ а згодом і „Вістника“ вдумливий та восторженний критик Л. Гранічка. О. Бориславський у ВС з 2. лютого містить сторінку своїх спогадів з перед без малого 30. років п. н. „О. Севрюк в Дрогобичі і Бориславі“.

Камянець-подільський „Подільянин“ з 8. лютого містить спогади проф. М. Бабина про берестейський мир. Автор був свого часу приділений як старшина австрійської армії до української марової делегації й подає цікаві подробиці з життя й діяльності делегатів, з якими йому доводилося зустрічатися. В цьому ж самому часопису з 5. лютого знаходимо спогади В. Шалабанова з Старої Ушиці про Павла Грабовського, званого поета - засланиця († 1902), з яким автор спогадів мав нагоду зустрічатися, перебуваючи також на засланні в Тобольську. Це саме число „Подільянина“ містить дуже талановиті шаржі Рибицького на артистів, що виконували ролі в „Сорочинському Ярмарку“, якого виставив місцевий театр (директор звався в Ужгороду Михайло Біличенко). Рецензія на цю виставу, уміщена тут же поруч, свідчить також про справжній талант автора, що вмів цікаво й змістовно подати свої спостереження та зауваження щодо гри акторів та їх інтерпретації своїх ролів. Доводиться це занотувати, як виняткове явище на сторінках сучасної української преси, де замість театральних рецензій останніми часами поважаються або сухі протоколи - звіти про виставу, або безпомічно-наївні вихвалювання здебільшого лише аматорської гри.

„Львівські вісті“ з 17. жовтня м. р. містять статтю-розвідку в популярній формі про стару галицьку байку, як сатиру, Мра Дуліби. Роковинам розстрілу Косицького, Фальківського та Вляцького присвячена стаття В. Л. М. п. н. Трагедія трьох, ЛВ 30. XII. Зведений містець та автор дуже вдалого твору про Довбушу, Гр. Смольський містить в наступнім числі цього часопису великий та цікавий репортаж про сучасний стан музею в Тернополі п. н. „З малої збірки величезне число експонатів. Історично-кравецький Музей в Тернополі. Ще визначніший репортаж про Коломию та тамтешній музейні збірки містять в ЛВ 4—5. II ц. р. Володимир Кобринський п. н. Коломия — столиця Гуцульщини, з коротким, але мальовничим переглядом історії міста. Автор відомого курсу історії української літератури В. Радзивинович подає блискучий репортаж про розпорошене більшовиками село Вишеньки в ЛВ з 7—8. XII. м. р. З передруків, уміщених в ЛВ в цих місяцях слід в першій мірі зазначити статтю „Під виглядом боротьби з шовінізмом — русифікація“ з лубенського „Рідного Слова“, де зібрана вражаюча кількість дуже добре опрацьованого матеріалу для цієї теми (ЛВ, 14—15. січня). Взагалі ж матеріали з східних українських земель цей часопис містить на окремій аркуші що четверга п. н. По містах, містечках і селах України. Інколи цей часопис мав зрідка й літературну сторінку п. н. „Літературно - Містецькі Вісті“, що тимчасом ще не набула більшого розгону.

Рецензія

КРУК МАЗЕПИНЕЦЬ. ДУРНІ ДІТИ. Повість з повоевних часів на Західних Українських Землях. „Книгозбірня Пробоем“ ч. 13. Прага 1941. Українське Видавництво „Пробоем“. 16°. Ст. 174.

Оця книжка намагається змалювати одну з найбільш пропам'ятних епох в історії Галицької України, а саме епоху 20-их років після світової війни, коли то польські війська, піддержувані силами всемогутчої тоді Антанти, добувши всякими можливими засобами — передусім же до злочинства нікчемним оклеветуванням українства та українців! — дипломатичної геремоги на т. зв. Міровій Конференції в Парижі, почали накладати свої лабетні на бевталанну землю Данила. Отак в різних і за кожен раз важливіших поглядів ота епоха заслуговувала б на особлившу увагу та глибокий, як ідеологічний, так і — головню! — мистецький підхід во сторони того, хто береться відтворити її, та ще до того в одній а форм гарного письменства — у формі повісті. Передусім важна вона з погляду на еволюцію європейської духовости після війни взагалі, а нашої, української, зокрема, еволюцію, викладником якої є передусім затьажне змагання між ідеями передвоєнного пацифізму і боевого імперіалізму, в якими звязується з одної сторони наступ соціалістичного інтернаціоналу, а з другої рваріст національної ідеї, в її видвиганням принципу державности як найважнішої форми існування народу, а з цим і принципу національної енергії, національного волюнтаризму як найглибшої основи розвитку нації. А в еволюцію духовости іде тут у парі така ж післявоєнна еволюція і в усіх ділянках матеріального життя даного громадянства, економічного та господарського як підстави обновленої культури життя народу. Далі ж вплив тих чинників на націю і її слої, на масу і одиницю та на їх взаємовідносини в дусі об'єднання чи ворожої агресії, нерховладства провідника чи колективу. Все те, кажу, звязується тісно з епохою післявоєнного світу в нас, і стає шонайглибшим пережиттям особливо ж для нас, українців, тому, що етапи тієї епохальної еволюції душ після війни доводилося нам переживати не в затишках якогось замиріння та у блаженій атмосфері нового, вільного життя, а в окривавлених інфернах нової неволі, яка в першу чергу далася нам у знаки по цей бік Збруча, на західних землях України. Тут, де іде на довго перед безрешним вирішенням в Парижі, ляцкї наївники почали свою славетну еволюцію від того, що в люттям сьажених тигрів кинулися в самого початку на українське населення, протиставляючи так нашій національній свідомості ровмах своєї сліпої деспотії як повний вияв всецілої невідготованости й неврілости і ляцккої людянї і ляцккої духовости до державнотворчого життя.

Як скавано :

Епоха, що її малювати взявся в творі „Дурні діти“ Крук-Мазепинець, домагається від її уподобника особлившого підходу й уваги. Особливо ж тоді, коли автор вадумав розробити даний матеріал у такій, що так скажу, відповідальній і трудній мистецькій формі, якою є форма повісті.

Мистецько подумана і мистецько створена повість — це за кожен раз важливий і дорог оцінний документ данї епохи, особливо ж коли та епоха так важко наїтна своїм життєвим змістом, як епоха, що на її тлі наш автор узявся писати річ, яку хочу тут обговорити.

Крук-Мазепинець веде нас в галицьке село Стернів, де українським священником є о. Збродович, що має доньку Наталю і сина Ігора, а учителем — старший Черчак. Молодий син цього ж, Павло, колишній сотник нашої армії, а тепер — після утечі в табору в Тухолі — студент техніки у Празі, подуманвий як властивий герой повісті. Він у три роки після переходу за Збруч, навідується до Стернева, в яким живе його, крім любови до батьків, ще і знайомство з Наталею. Але раз захоплений ідеєю вивольної боротьби, Павло рішається не кидати більш краю, а стати до підпольної роботи, яку перед батьками і Збродовичами держить в тайні. Повість починається саме негайною появою Павла у Стерневі підчас Великодня, при якій то нагоді ми дізнаємося, що у Стерневі є вже мазурська колонія і костюлек, що землю вже поділили, але з наших селян не дістав ніхто ні клаптика, що на село наложено податки та ще й якусь дашину, а молоде вабирають до війська. „Хлопці тікають у ліса, а на село приходять карна експедиція. Цілий курінь уланив. До кожної хати вакватировується по кількох а кільми, а село мусить їх прогოდувати. Цілами ночами по селі крики, спів. П'яні улани волочаться по селі, крадуть, що під руки поваде, навадвють на дівчат,

жінок. А спротивляється хто — того зараз кують у кайдани, відставляють до міста в тюрму як бунтівника. Всі тюрми переповнені українськими селянами, студентами...“ (ст. 5).

Але хоч здавалося б, що з огляду на такі обставини всі наші люди повинні б так думати, як Павло, то проте переконалися, що так воно, на жаль, не в, бо передусім сам о. парох Збродович — це реакціонер, якому не може поміститися в голові, як можна в таких обставинах братися до якоїсь вивольної акції, приносить для неї жертви та ще й вірити в доцільність таких, як думає, о. Збродович, цілком нерозумних жертв. — „Фрази, фрази, фрази! — перебив о. Збродович. — Жертви, кров борців, традиція — гарні слова, тільки ними ніхто ситий не буде. Берімо справу конкретно: що принесла вже та боротьба й ті жертви? Ми втратили у війні найкращий цвіт народу, масу людей, що могли стати корисними для нього... Остало безліч сиріт, інвалідів... Та це ще не таке важке. Ми опинилися під польським пануванням у характері бунтівників, над якими треба стояти з нагайкою, не давати їм волі ні кроку, бо от готові знову збунтуватися. Міжтім, пане сотнику, коли б ми не були зачинали тієї цілої авантюри, ми були б увійшли у склад польської держави як повноправні та лояльні горожани, були б дістали цілком певно автономію, школи, може навіть університет...“ (ст. 17/18).

Отак от тут мудрість о. Збродовича як представника сторони „батьків“ у нашій оповіданні, тоді, як Павло, а з ним де-далі Ігор та Наталка, думають про ті справи щось зовсім протилежне, і через те попадають в гострий конфлікт з о. Збродовичем, який і дає їх за те „дурними дітьми“, які на осліп наляжують їх життєву кар'єру, ба і життя для „дурної ідеї“. І в цьому й основна завязка речі Крука-Мазепинця. Всі ті принципиальні моменти епохи, які я згадав на початку цієї статейки, зводяться тут до традиційного конфлікту між реакціонером батьком і новими душею дітьми, конфлікту, що червоною ниткою переривається кризь цілі ряди найрізніших повістевих і романових творів як і в чужих, так і в нашій літературі, під різним іменем та з різним підходом, а притім із різними дієвими та ідеологічними розв'язками і водночас з різними ступенем драматизування того конфлікту. Бо воно ясне, що коли духовості двох епох і двох поколінь ударяються так сильно, що одна з них виключає другу, бо рівночасно вони обік себе існувати не можуть, то між ними мусять прийти до боротьби, і то до боротьби беззощадної, аж до перемоги тієї чи іншої сторони, по аналогії з драмою, якої найглибша суть у такій боротьбі теж.

І щойно психологічний розвиток тієї боротьби зміг би нашому творові додати вищого, мистецького рівня.

Але оповідання Крука-Мазепинця такого не розмальовує, — автор ставить нас скрізь перед довершеними фактами, які він оповідає здебільша реферативним ладом.

Отак не бачимо тут відтінків еволюції, внутрішньої боротьби в лоні українського села, що раптом стає предметом польських насильств, хоч ляхи ще не в повноправними панами країни. З цього погляду психологічних моментів у реакції галицького села, що перебуло світовою війною, автор не підглянув гаразд, хоч саме їх розмальовання було б надало цілості глибшого тла. Стернів, такий, яким він виходить в нашій оповіданні, це більш пасивна жертва даних обставин, хоч це ж саме тоді галицьке село починало переживати перші стадії тієї своєї революційної героїки, якої виразником подвиги Мельничуків та Шеремет епохи. Правда — на одному місці автор вгадує тоном короткої замітки про те, що „в народі кипіло. Люди пошепки передавали собі з уст до уст вісті... там появилася свіжа ватага... там панські стерти... там виривали цілий постерунок жандармерії...“ (ст. 35). Але такі факти домагаються — на мою думку — і малюнку їх носіїв та подвизників, якщо в оповіданні тон ділового реферату має дивгнутись до висоти драматичної стихії. Однак таких носіїв тут — крім одного - одного Павла, який, зрештою, вже в половині нашого оповідання стає жертвою польського наглого суду (ст. 82) — не бачимо, революційного підпілля автор не розмальовує зовсім, хоч недостачу його тут рішучо відчувається. І був його малюнок як-не-як дуже вдячним і гарним завданням для автора.

І таксамо хотілося б читачеві більше тоншої психології, більше драматизму в малюнку конфлікту між о. Збродовичем і його дітьми, бо ж особливо ці постаті прызначені бути репрезентативними в нашій оповіданні, як власні носії повістєвої акції тут. Воне, правда, правильно, що ні Наталя, ні Ігор не в в початком оповідання ще всецільо такими одностудцями Павла, що ними стають при кінці, де вони вже явонні рядовики визвольної праці народу. Але позатим індивідуальних рисів у тих постатях треба б більше, зокрема ж Наталя, як жіночий тип, не обрисована живіше. І таксамо і в постаті о. Збродовича не бачимо більш переконливого розміщення світла і тіней.

Раз тому, що на загал наше духовенство у краю — поминаючи такі влімки, як нпр. о. Ільків, або еп. Хомшани — брало чітко активну участь в боротьбі проти польських наїздників, чого доказом численні масакри, довершені катями ПІлсудського на наших священиках особливо відчас пацифікації в Галичині. А далі тому, що надто яскрава односторонність в малюнку людини (Павло — ідеал, Збродович — щось уцертъ протилежне) нарушує ступінь його життєвої правдивости, а з цим і репрезентативности.

Отак хоч і мушу сказати, що в цілості твір п. Крука-Мазешинця — це річ більш мемуарного характеру, то проте саме тому вона для внішнього читача своїм змістом цікава і як спроба документу важливої епохи — цінна. Бо поза відгуками боротьби революційного підпілля проти чужинецької навали, наш читач знайде тут і картини з історії тайного українського університету у Львові, і — та головно — ширший малюнок страхіть польської тюрми та страдань запроторених туди українців, малюнок, що тут і там виявляє сильніші, майже драматичні риси, і в цілості є точною інформацією про те все, що крилося в темрявах ославлених польських криміналів. І тому наша книжка читається усетаки швидко, особливо ж тому, що вона написана легко, хоч може надто примітивною мовою. А в кінцевім листі Павла до Наталі є вже щось із краси глибоко відчутної душі. Тут уже не реферат, а само пережиття.

І звзначім ще й те, що такі твори, як оцей твір Крука-Мазешинця, прокладають шлях до тієї великої, репрезентативної повісті про нашу Голгофту за польського володіння, що буде в нас — і мусить бути! — щойно написаний в найглибших глибинах пережитої трагедії.

Д-р Остап Грицай.

Х р о н і к а

— Євген Маланюк виготовив нову, з черги шосту, збірку поезій п. н. „Влада“, що виходить друком в „Книгозбірні Пробоем“. Там же виходить чергова збірка Івана Ірлявського п. н. „Брості“, як також збірка поезій молодого початкуючого поета Івана Савчура „Голубинь“.

— У „Загальній Бібліотеці“ Видавництва Пробоем (Прага) вийшла перша частина спогадів колишнього прем'єр-міністра Українського Уряду, І. Мазепи, п. в. „Україна в огні й бурі революції“. Цей перший том спогадів автора обіймає події від весни р. 1917. до половини року 1919, отже добу Центральної Ради, Гетьманщини та почасти Директорії. Дальші два томи, в яких автор доводить спогади до кінця збройної боротьби в листопаді р. 1921, незабаром також появляться.

— Українське видавництво в Кракові видало ілюстровану книжечку Івана Мітринга „Володимир Великий“.

— У Праві накладом Історично-Філологічного Товариства вийшов IV-ий том „Праць“ згаданого товариства. Зміст цього тому складається з таких наукових розвідок: З історії Правобережжя 1683—1688. рр. — Бориса Круницького (в значній мірі на основі досі ще не використаних німецьких тогочасних часописів), с. 1—31; Студії з часів Наливайка — Мих. Антоновича, с. 32—114; Конспіративне листування в Україні в 2-ій

пол. XVII віку — професора Андрія Яковліва стор. 116—119; Початок гетьманування Петра Дорошенка — Дмитра Дорошенка, с. 120—144 (до певної міри на підставі досі не опублікованих документів з архівів Красівських та Чарториських); Український літературний барок Ч. 2. До перекладів Сковороди — Дм. Чижевського, с. 145—210; Емальова ікона українського майстра XVIII. в. — Вадама Щербаківського с. 211—214. та Одеське Товариство Історії й Старовини — Симона Наріжного, с. 215—234. Крім того кожна з зазначених праць вийшла окремою книжковою відбиткою в дуже обмеженій кількості примірників.

— Окремими відбитками в IV. тому Праць Українського Історично-Філологічного Товариства в Праві вийшли: праця проф. Симона Наріжного „Одеське Товариство Історії та Старовини“ та твір Григорія Сковороди „Сад божественних пісней прозаябшій из зерен священнаго Писаная“ (видав проф. Дм. Чижевський).

— Холмсько-підляська Духовна Консистерія в Холмі видала „Великий канон св. Андрія Критського“ в перекладі Архієпископа Іларіона.

— У видавництві „Колос“ (Прага) вийшла брошура Аркадія Животка про північне Подоння — „Острогочина“.

— Як подає рівенська Волинь в 22 лютого, в Дніпропетровську друкуються

найпотрібніші богослужбові книжки українською мовою (напр. Требник) і в близькому часі будуть вживатися при відправі Служби Божої. Цілий ряд інших потрібних для церкви книжок переглядається і також піде до друку.

— Головна Управа УНО в Берліні оголосила конкурс на історичні повісті на теми: Гетьман Петро Дорошенко, наказний гетьман Михайло Кричевський та Гетьман Іван Мазепа.

— Роман-Оріон Климкевич, автор збірки віршів „Вітри в далечині“, готує до друку другу збірку віршів (та оповідань) п. н. „Пісні до сходу сонця“.

*

— У в-ві Отто Гаррасовіц в Ляйпцігу вийшла збірка українських оповідань в перекладі на німецьку мову п. Марії Мірчук п. заг. „Scholle“ (Рілля). До збірки ввійшли такі твори: „Мільйонер“ І. Фравка, „Наш щоденний хліб“ М. Чернявського, „Навчання“ Арх. Тесленка, „Мати“, „Земля“ та „Кленові листки“ Вас. Стефанька, „Святий Миколай у гарті“ М. Черемшини, „Битва“ та „Іскаріот“ Ольги Кобилянської, „Пятналотчик“ М. Коцюбинського, „Allegro rathetico“ Б. Лепкого, „На золотих богів“ Гр. Косицьки, „Порада“ С. Парфановича, „Мати“ та „Елегія“ М. Хвильового, „Вечір у Розумовського“ Ю. Косача. Збірку закінчує — перегляд української літератури пера проф. Івана Мірчука.

— У цьому ж видавництві вийшов п. з. „Handbuch der Ukraine“ збірник наукових краєзнавчих розвідок про Україну: проф. д-ра Кубійовича про територію й людність України, доц. д-ра Я. Рудницького про назву „Україна“ та про мову, інж. Димінського про господарство українських земель, д-ра М. Антоновича про історію України, проф. І. Мірчука про українську культуру, освіту, письменство і ін.

— В Книгозбірні Східного Простору, що її видає др. Георг Ляйбранд (В-во О. Штольберг, Берлін) вийшла нова публікація німецькою мовою про Україну.

— У другім зшитку „Zeitschrift für slavische Philologie“ за 1941 р. Україна торкається стаття Георга Закке „Варяг та Колбяр“ в „Руській Правді“ та його ж „В. В. Капіст та його ода „На рабство“. В цій останній статті автор доводить, що в своїй оді Капіст не виступає проти закріпощення селян, а проти закріпощення України. Наприкінці статті наведені у французьким оригіналі листи міністра Герцберга до короля Вільгельма та відповідь короля міністрові —

в нагоди появи Капіста 1791. р. у Берліні, що там даремно шукав оборони й протекції для України від Москви. Цяк листів не оголосив друком ані Дембінський, перший дослідник „таємної української місії р. 1791.“ Крім того ще в цім числі вміщений реферат Дм. Дорошенка про видання Шевченкових творів Українського Наукового Інституту в Варшаві.

— На сторінках 1—2 зшитку за р. 1940. часопису „Kynos“, присвяченого історії східної церкви, уміщена рецензія Ігоря Смолітша на посмертне видання „Лекцій по руській історії ч. І. Киевская Русь“ небіжчика проф. Преснякова. Рецензент з великим задоволенням зазначає, що в цих лекціях Пресняков відкидав т. зв. схему проф. М. Грушевського щодо історії Сходу Європи й окрема розбіжності історії Києва та Суздаля з Московією. На жаль, рецензент не подав причин зміни поглядів Преснякова, що ще 1918. р. у своїй праці „Происхождение великорусскаго государства“ саме солідаризувався із схемою М. Грушевського і якраз її й клав в основу своєї студії. — Причина цієї зміни — дуже проста, але цілковито позанаукова — диктат Сталіна щодо трактування історії сходу Європи під кутом зору завдань комінтерну та інтересів Москви і в душі незмінного від часу Карамзіна „єдінородності“. В науковій рецензії належало б не лише тріумфувати а внагоді зміни поглядів Преснякова, але й подати причини цієї „зміни“.

— В останнім подвійнім зшитку двомісячника L'Europa Orientale за кінець минулого року умістив Леон Савой статтю про українські оповідання Гоголя п. н. „Миргород: село, місто, світ“. Як виходить з примітки редакції, це влише уривок з великої готованої до друку праці про Гоголя.

— Ватиканський орган „Оссерваторе Романо“ в 18. січня містить докладний зміст викладу о. Галуцинського про український церковний спів, що відбувся перед тим у Римі.

— У видавництві Отто Гаррасовіца в Ляйпцігу вийшла книжка правого історика церкви проф. Вінтера в німецькій мові п. н. „Тисяча років духової боротьби в Україні“.

— У другім числі німецького місячника Deutsche Post aus dem Osten за лютий р. 1942. уміщена стаття зондерфрера В. Лебзака „З України. Побачення по 23. роках“.

— В січневім числі найстаршого французького місячника Revue des Deux Mo-

під час появи стаття Л. Е. Гузара під назвою „Наполеон і Україна“, що викликала велике зацікавлення у французькій, а почасти й швейцарській щоденній пресі.

— Корфійотська Gazetta Ionica з 7. січня ц. р. містить анонімову довшу статтю про українську музику та співа.

— В Римі мала відбутись розпродаж ще перед війною на Сході Європи вивезених з головного маєтку Радавиц, Несвижа, збірок старовинностей, серед яких було чимало й пам'яток старо-українського мистецтва та зброї

— Краєвий Інститут Української Народної Творчості у Львові (вул. Францішканська 7) організує поважні мистецькі курси трьох циклів: малювання живопис та композиція. Кожен цикл матиме ступні навчання, що складатимуться з таких розділів роботи: підготовчий курс, натюр-морт, фігура людини, портрет, оформлення інтер'єру, пейзаж, композиція, орнамент та іконопис.

— На чолі Спілки Українських Плястиків станиславської округи (підсекція Культурно-Освітнього реферату при УОК) стоїть проф. Я. Лукавецький. На загальних зборах мистців 26. лютого було присутніх 36 осіб.

— У Харкові при Мистецькому салоні відкрита постійна вистава творів образотворчого мистецтва.

— Історично-філологічний відділ харківського Українського Наукового Товариства відкрив три секції: історії, літератури, мови та філософії.

— В Замісті в січні-люті в УОТ були прочитані відчуті: Л. Лапінський — Герої Крут, Б. Баанілевч — Іван Мавена, Привташевський — Пошесні хори.

— В Українській Світлиці в Кракові 8. лютого промовляв полк. Вол. Садівський на тему: „Напередодні Крут і Берестейського миру в Україні та на фронті“, дня 17. лютого Марія Ясеницька розповідала про працю в медичнім інституті в Києві, дня 28. лютого гол. редактор Укр. Видавництва у Львові вголосив гутірку на тему „Галичанство“.

— У Варшаві Жіноча Секція улаштувала вечір пам'яті бл. п. Ольги Ціпановської (1841—1941), дуже визначної діячки, що почала свою учительську діяльність ще р. 1879. в Перемишлі. На вечері зачитав свої спогади п. Шкурат, що довгий час співпрацював в цюю визначною патріоткою.

— Дня 12. березня відбувся у Празі в Українській Академічній Громаді від-

чит генерала Омеляновича - Павленка (старшого) п. н. Офензива на Київ (а циклу р. 1920).

— У Станиславові діє тепер постійний театр „Окружний театр ім. Ів. Франка“. Спочатку директором був Когутяк, тепер Я. Геляс.

— У Коломиї працює Український Окружний Театр. під кермою директора Когутяка.

— Драматичний Театр у Стрию веде Микола Кавка.

— Театр ім. Франка в Тернополі складається в більшості з членів групи Карабіновича, якого большевики вивезли.

— Український Допомоговий Комітет в Сяноці оголосив конкурс для молоді цілої Лемківщини на тему: опиши мов життя, працю, думки, бажання, змагання.

— 12. лютого відбувся в Грубешові концерт щедрівок та колядок. Вступне слово вголосив інж. Антін Которович. Хором дирижував Олесь Самойлович.

— 26. лютого в салі УОТ у Варшаві відбувся відчит Л. Чикаленка про його розкопки на місці старого княжого города Червеня на Холмщині.

— На тему „Проблеми об'єднання наших церков“ читав П. Лисяк реферат в Українській Світлиці у Кракові дня 7. березня.

— У Празі вмер проф. С. Бородавський, автор історії кооперації, що викладав в Укр. Госп. Академії в Подбрадах та Українським Університеті в Празі, а давніше в Петербурзі та паризькій Сорбоні.

— Дня 26. лютого в Кам'янці вмер поет та драматург Микола Чарський (1902—1942), співробітник „Проблем“ та „Наступу“. В черговому числі буде вміщена більша стаття про Покійника.

— Часописи повідомляють, що перед кількома місяцями вмер Володимир Тесар, молодий письменник, автор легенди про Довбуша „Володар синьої землі“ друкованої протягом р. 1936. у львівських „Обрях“.

— В Києві вночі з 30. на 31. грудня трагічно загинув відомий збирач українських пісень та знавець української музики проф. Дмитро Ревуцький. Незважаючи на свій досить похилый вік та втому по стількох роках большевицького панування покійний, як про це свідчить розмова з ним, уміщена в київським „Українським Словом“ місяць перед його трагічним сконом, готував до друку цілий ряд великих праць з історії музики в Україні.